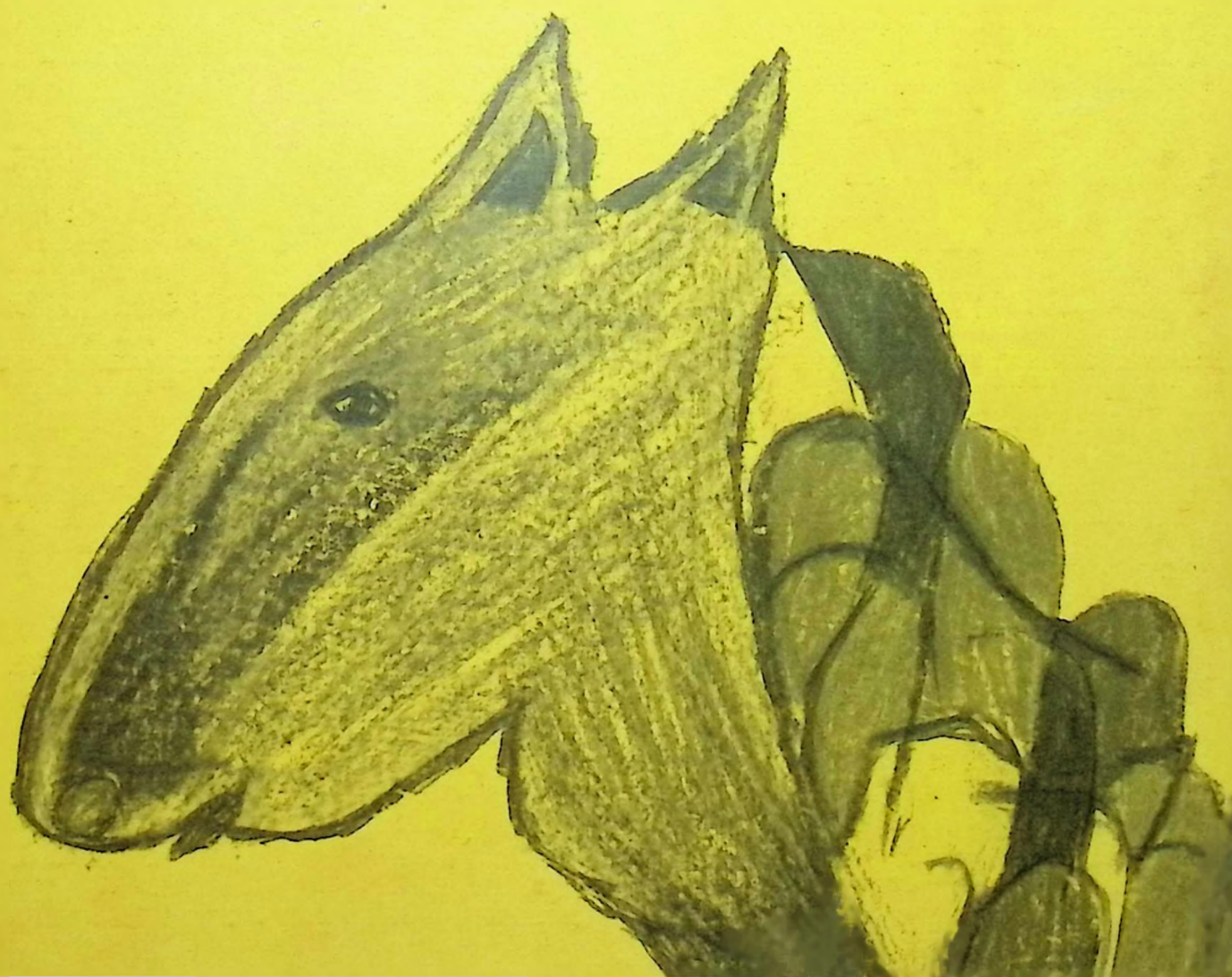

Romano džaniben

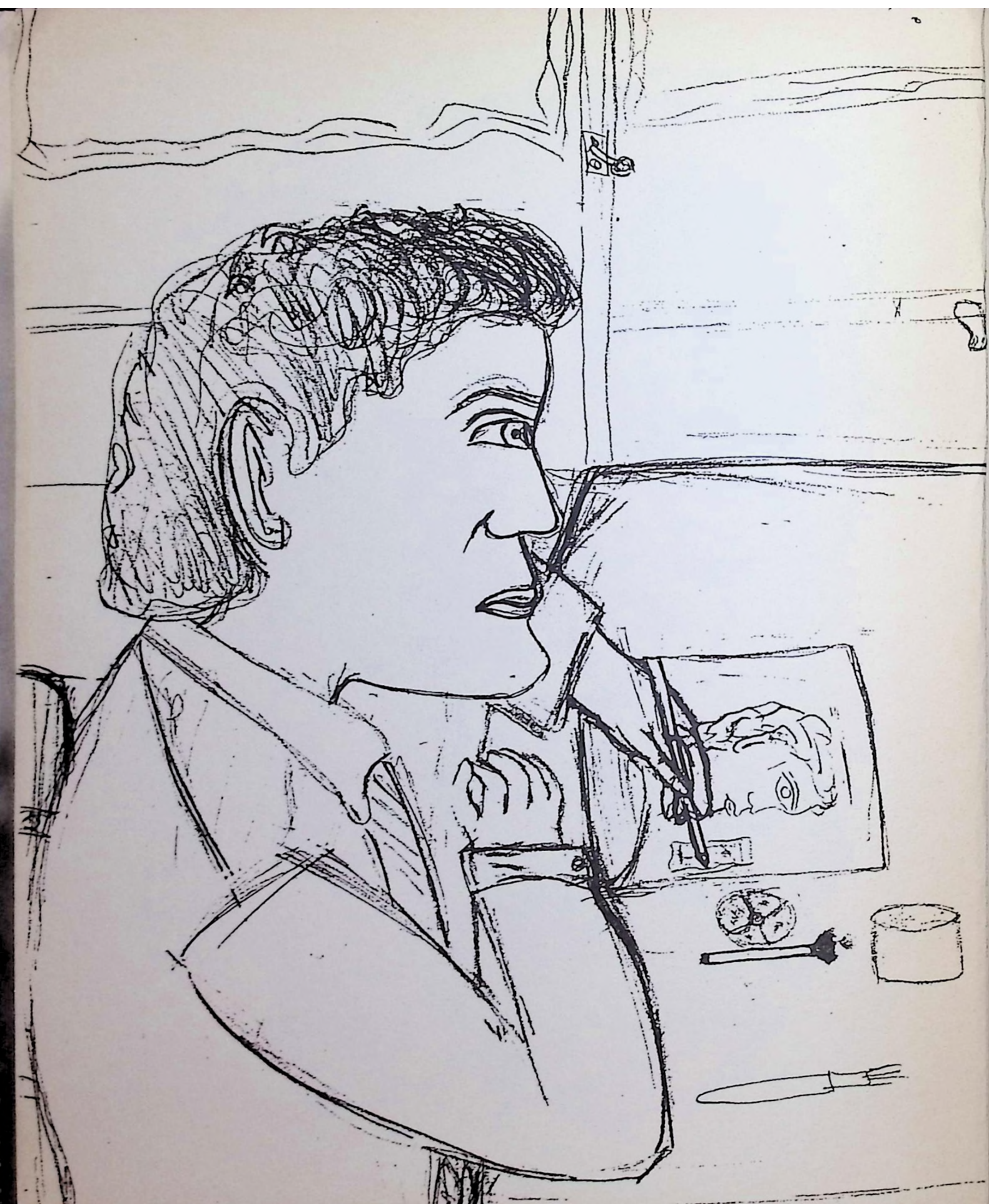
sborník romistických studií | jevend 2002

— Obsah

Saga Weckmanová Rada Romky	7
Katarina Lillqvist Básník, malíř nebo romský Baron Prášil?	9
Karol Janas Perzekúcia rómskeho obyvateľstva v armáde Slovenskej republiky v rokoch 1940–1942	12
Karol Janas K vzniku a vývinu zaisťovacieho tábora v Dubnici nad Váhom (1944–1945)	17
Gaby Glassmanová Židovské a romské dědictví (Několik srovnání)	26
Zbyněk Andrš Čhiv ča, čhaje, e leketa (Píseň reflektující případ „moldavských lidožroutů“)	30
Rozhovor s Marie-France Olivierovou	36
Milena Hübschmannová Hin ajsi čhajori...	44
J. M. Fernández Bernal O Lolja, šav le Jonosko E istorija murre paposki le Besanoski (Divano) Příběh o mém dědečkovi Beanovi	55
Zdeněk Cvrkal Díván (Historicko-etymologický exkurs)	60

ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA

Valdemar Kalinin

**Přehled romské poezie a literatury v bývalém Sovětském svazu,
zemích SNS a v Pobaltí**

65

Valdemar Kalinin

Romská řeč, Starý pláče, Ach ty Cikánky!

75

Milena Hübschmannová

Aleksandr Vjačeslavovič Germano (1893–1955)

79

Aleksandr Vjačeslavovič Germano

Strážení kočování

92

VÝTVARNICTVÍ

Zopár skúseností a rád Jána Sajku,

učiteľa výtvarnej výchovy rómskych detí v Jarovniciach

98

RECENZE, ANOTACE

128

INFORMACE

146

OHLASY

157

na straně 1 Viera Rakašová – žačka Jána Sajka (k straně 98)

na straně 2–3 tempera „Veľký sviatok“ Boženy Gabčové

na straně 4 kresba tužkou „Portrét“ Radka Kaleji

— Rada Romky

Časopis Romano džaniben vychází letos již devátý rok. Za dobu své existence se jeho obsah poněkud měnil. Ustálily se pravidelné rubriky, osvědčily se barevné přílohy. V letošním roce jsme se rozhodli pozměnit i jeho obálku a grafické uspořádání.

Navzdory těmto změnám však chceme i nadále přinášet svým čtenářům co nejpestřejší, nejzajímavější, a zejména co nejpravdivější články a informace o Romech, jejich kultuře, jazyce, historii... I nadále se při svých výzkumech chceme řídit zásadami, které v roce 1983 tak lapidárně zformulovala finská Romka S. Weckmanová ve své stati „Výzkum finských Romů“ (In: Gypsies – an Interdisciplinary Reader, New York, London 1998).

Jako úvod k dnešnímu dvojčíslu „v novém kabátě“ přetiskujeme podkapitolu ze zmíněné statě.

— Základní podmínky pro výzkum Romů

Nejsem sice kompetentní k tomu, abych hovořila o výzkumných metodách, přesto bych ráda zdůraznila, že ne všechny metody jsou vhodné k výzkumu Romů. Nemá-li se výzkum minout účinkem, musí brát na zřetel svébytné rysy romské kultury. K těm patří například ochrana vlastního intimního světa před „cizinci“. Vstup do svého světa si Romové strážejí patrně přísněji než představitelé jiných kultur.

Ten, kdo chce podávat pravdivé informace o Romech, by neměl nekriticky přejímat tvrzení publikovaná v literatuře. Tím se vyhne chybám a nepřesnostem, které se v ciganologických studiích v tak hojné míře tradují.

Výzkumník by měl rovněž analyzovat vlastní názory a uvědomit si, není-li zatížen předsudky, které by pak, byť nevědomě, vnášel do procesu zkoumání a do prezentace výsledků.

Absolutně nezbytou podmínkou k tomu, aby výzkum Romů přinesl pravdivá zjištění, je internalizace romské kultury a životní situace Romů. K tomu je ovšem zapotřebí spolupracovat s Romy jako s rovnocennými partnery. A proto:

1. Ať je cokoli tématem vašeho současného výzkumu, seznamte se napřed se základními prvky romské kultury a sociální organizace Romů.
2. Při komunikaci s námi buďte sami sebou, nesnažte si hrát „na cikána“ a nepodbízejte se nám.
3. Nesnažte se nás vtěsnat do jakýchkoli konvenčních struktur, které si stanovila majorita a její odbornické přístupy. To činili vědci po mnoho staletí a nepřineslo jim to žádný výsledek. Jsme samozřejmě jako ostatní lidé, ale každá lidská kultura je svébytná a jakákoli ukvapená generalizace je nebezpečná.
4. Mějte na paměti, že v oboru romské kultury jste nováčkem, ať máte sebevíce univerzitních titulů.
5. Předpokládám, že každou kulturou se táhne pevná niť dlouholeté tradice. Tak je tomu i v kultuře romské. Nezapomeňte, že přistupujete ke kultuře neevropské, a nesnažte se nám vnutit evropské modely. Jsme kultura východní, pocházíme z Indie.
6. Nikdy se nespokojte s první odpovědí, kterou dostanete na svou otázku.
7. Třebaže s vámi budeme mluvit vaším jazykem, naše užití vašeho jazyka se liší od toho, jak ho užíváte vy. Není to proto, že bychom byli méněcenní, ale prostě přikládáme určitým slovům jiné významy. Snažte se tedy postoupit od povrchní formy slova k významům, které do něj vkládáme. Tak se můžete vyhnout nedorozumění. Odlišné chápání jazyka může vést i k tomu, že se komunikační partneři jeden před druhým zesměšní.
8. Nesnažte se činit ukvapené závěry při komunikaci s námi. Bývají obvykle mylné.
9. Sestupte se svého piedestalu k nám dolů. Zůstanete-li na výšinách vlastní profesionality, nikdy nás nepochopíte.
10. Chcete-li vejít do našeho světa, zanechejte za dveřmi předsudky. Nesrovnávejte nás s vámi.
11. Buďte lidmi.
12. Snažte se užít své expertizy o nás v souladu se skutečností, pravdou a slušností.
13. Romové mají rádi autentičnost ve všech podobách a v každé situaci. Proto buďte při komunikaci s námi upřímní a autentičtí.
14. Nikdy nezraďte důvěru, kterou jste si mezi námi získali.

— Básník, malíř, nebo romský baron Prášil?

— (Příběh z Finska)

Od paní Katariiny Lillqvist, režisérky filmového projektu Mire bala kale hin, o kterém jsme informovali v minulém čísle (2-3/2001) Romano džaniben, jsme získali krásnou a živou vzpomínku na romského umělce T. W. Flinka z Finska.

Jako úvod k této vzpomínce předkládáme několik údajů o Romech žijících v této severské zemi.

Tzv. „finských“ Romů žije ve Finsku odhadem 10.000 a ve Švédsku asi 3.000. Romské komunity žijí na celém území Finska, i když většina Romů obývá města na jihu země. Dříve kočovali, nyní jsou trvale usedlí, ovšem v létě mnozí hojně cestují. Jako ostatní Finové, většina z nich se hlásí k Evangelické luteránské církvi. Jejich ekonomické a sociální postavení je horší než situace ostatního obyvatelstva, neboť se stále setkávají s diskriminací na trhu práce. Přesto byl od 90. let zaznamenán znatelný posun ke zlepšení, a to jednak díky činnosti romských organizací, které majoritu seznamují s romskou kulturou, s romskými zvyklostmi a specifiky, a dále díky přijatým legislativním úpravám.

První zmínky o Romech ve Finsku pocházejí ze 16. století, kdy bylo Finsko součástí Švédského království. Zpočátku – stejně jako v jiných zemích – trpěli pronásledováním, od 19. století, kdy Finsko patřilo k carskému Rusku, sílily snahy o integraci Romů do většinové společnosti. Počátek 20. století pak přinesl nástup tvrdé asimilace.

V roce 1917 získalo Finsko nezávislost a nově vzniklý stát byl nadějí i pro nový přístup k menšinám (švédsky mluvící menšina získala svá kulturní a jazyková práva okamžitě, romská a samijská až později). První známky zlepšení politické situace Romů se objevily začátkem 70. let, od roku 1980 pak probíhají speciální vládní programy v oblasti výuky romského jazyka a na podporu romské kultury.

V současné době většina mladých Romů ovládá romštinu spíše pasivně, aktivní znalost romštiny je typická pouze pro nejstarší generaci, ovšem sílí snahy romštinu zachovat, a to pomocí kurzů a seminářů romštiny či letních škol pro učitele romštiny, kteří mají vychovávat děti k odpovědnosti za zachování romské kultury (v dětech se ovšem vědomě upevňuje obojí identita: romská i finská).

V poslední době vychází ve Finsku poměrně dost publikací v romštině – původních i překladů, mnohé z nich jsou finančně podporovány z rozpočtu EU a měly by v budoucnu sloužit jako učební texty.

Finsko uznává Romy jako tradiční národnostní menšinu a snaží se legislativně pomáhat jejich začlenění do celé společnosti, zvýšit jejich sociální i vzdělanostní úroveň a současně zachovat jejich kulturu a jazyk.

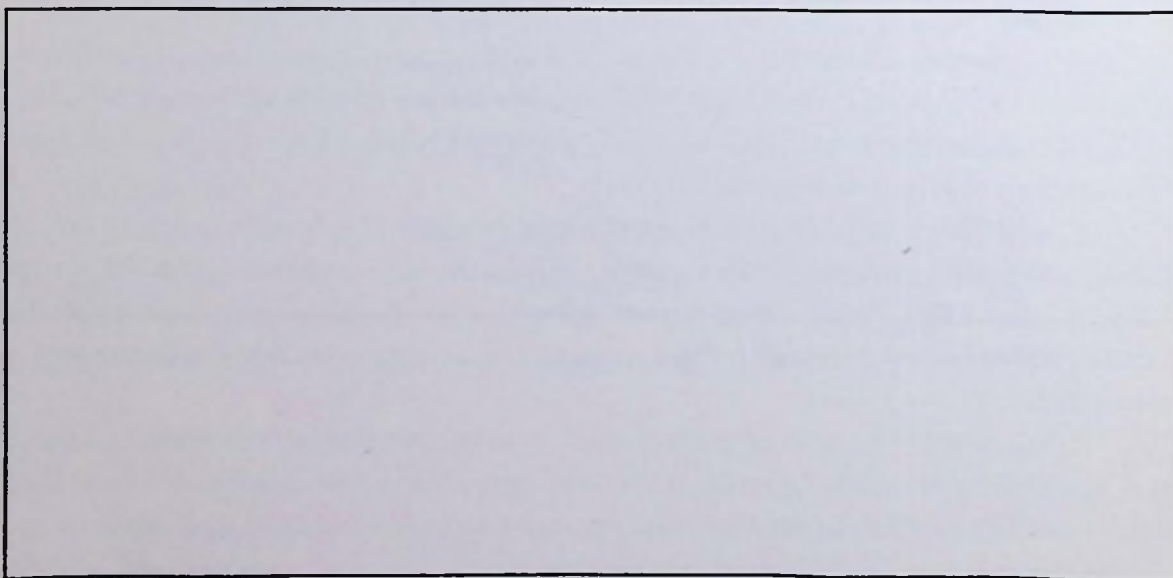
*Z knížky **Finland's Romani People**, vydané v Helsinkách r. 2001
Ministerstvem sociálních věcí a zdravotnictví, vybrala Lada Viková*

Začátkem 80. let jsem se ve Finsku seznámila s T. W. Flinkem, lidovým malířem, vypravěčem a dobrodruhem. Na první pohled vypadal jako starodávný romský patriarcha s dlouhými vlasy a vousy. Hrál tenkrát v romském divadelním souboru „Drom“.

Jednou se rozhodl vyzkoušet svoje repliky v restauraci a zkusil to hodně nahlas: „Vy jste prodal svoji duši za zlato a stříbro!“

Na to pan vrchní odpověděl: „Za to vám neprodám nic!“ – a vyhodil pana Flinka ven. My, ostatní umělci, jsme protestovali, ale nakonec to dopadlo tak, že na ulici jsem stála i já... Bylo nejmní - 25 °C. Marně jsme hledali nějakou jinou restauraci, protože tenkrát u nás ještě byla doba „hluboké netolerance“. Nakonec jediné místo, kde nás obsloužili, byl malinký Non-stop u hlavního nádraží. Pili jsme kávičku, povídali si až do ranních hodin a mistr Flink mi vyprávěl svou nejhezčí pohádku.

Musím ještě připomenout, že týden předtím byl ve Švédsku zavražděn premiér Olof Palme a mistra Flinka to velmi zarmoutilo. On totiž bydlel napůl ve Finsku a napůl ve Švéd-

Jeden ze ztracených Flinkových obrazů. Kolik takových rámců by bylo zaplněno, kdyby se romským autodidaktům věnovalo v minulosti více pozornosti?

sku a švédská společnost byla tehdy k Romům daleko tolerantnější než finská. Hodně pro to udělal sám Palme.

Mistr tedy začal vyprávět svoji pohádku. Byla o dávných časech, o dobách, kdy přišli Romové ze Švédska do Finska, a co se stalo potom. Bylo to kouzelné a já jsem byla natolik očarovaná, že o 16 let později, kdy mistr Flink už dávno vyprávěl své příběhy v nebi, jsem začala tu jeho pohádku natáčet. Její filmová verze se dnes jmenuje „Balada o Šibenici“.

Tak takhle putují pohádky... Je jen smutné, že po T. W. Flinkovi nezbylo nic jiného. Divadelní hry nebyly nikdy zdokumentované a všechny jeho obrazy už dávno zmizely...

Jaké že byly ty malby? Některé z nich byly jen jarmareční kýče, jiné naopak velice živé naivní epizody z romského života. Bohužel, obrazy se nedochovaly mj. i díky tomu, že mistr Flink maloval i tabuizovaná témata, jako dějově spletné milostné příběhy nebo kruté vraždy.

Sbohem, T. W. Flinku!

P. S.: Přezdívku „Baron Prášil“ si vysloužil proto, že často vyprávěl o dobrodružstvích, která prožil v mládí jako cirkusák a námořník.

?

Nangi sijom,
a sa e manušen uravava.

(I suv)

Jsem nahý,
přesto všechny lidi oblékám.

(Jehla)

(Xristo Kjučukov)

— Perzekúcia rómskeho obyvateľstva v armáde Slovenskej republiky v rokoch 1940–1942

Krátko po vzniku slovenského štátu v roku 1939 začal režim s perzekúciou svojich odporcov, ako aj s potláčaním osôb rasovo odlišných. Perzekúcia bola zameraná najmä proti židovskému etniku, no bokom neostali ani Rómovia. Na Slovensku žilo v dobe existencie slovenského štátu asi 100 000 Rómov.¹ Opatrenia mali široký dosah a postihovali takmer celý spoločenský život. Osobitnú kategóriu tvorili opatrenia proti Rómom, ktoré aplikovala Slovenská armáda. Základ pre všetky protirómske opatrenia vytvorila „Osnova vládneho návrhu zákona o potulných cigánoch“² z roku 1939, ktorá bola daná k dispozícii všetkým rezortom a na jej základe boli pripravované protirómske nariadenia aj v rezorte armády.

Prvá reorganizácia slovenskej brannej moci bola schválená vládou slovenského štátu 2. mája 1939. V schválených zložkách sa nenachádzali žiadne prvky, ktoré by mali charakter pracovných jednotiek.³ Napriek tomu prvé štátom organizované pracovné tábory vznikali už v lete 1939. Vznikali na základe vládneho nariadenia č. 150/1939 Sl. z. a určené boli najmä pre židovských občanov povolávaných na vojenské cvičenia. Existencia pracovných útvarov bola právne upravená vládny nariadením z mocou zákona č. 130/1940 Sl. z.⁴ o pracovnej povinnosti Židov a Cigánov. Rómovia mali vykonávať práce v prospech obrany štátu v dĺžke dva mesiace v roku. Z pracovnej povinnosti bolo možné sa vykúpiť, prípadne si ju za finančný poplatok skrátiť.

Podľa branného zákona z 18. januára 1940 sa prezenčná služba delila na dve zložky. Zákon poznal prezenčnú službu vojenskú a pracovnú. Branný zákon stanovil aj postavenia Rómov v rámci Slovenskej armády. Rómovia nemohli byť príslušníkmi brannej moci. Vďaka tomuto rozhodnutiu boli od 31. januára 1940 prepustení bez ponechania vojenských hodností. Nariadenie sa týkalo len kočovných cigánov.⁵ Problémom pre armádu bolo aj zadelenie

1. Slovenský národný archív, fond Úrad predsedníctva vlády, 9731/1940.

2. Horváthová, E.: Cigáni na Slovensku. Bratislava 1964, s. 173.

3. Bystrický, J.: Niekoľko poznámok k histórii pracovného zboru MNO. In: Pracovné jednotky a útvary Slovenskej armády 1939–1945. VI. robotný prápor. Bratislava 1996, s. 94.

4. Kamenec, I.: Nútená pracovná povinnosť ako súčasť politickej a rasovej perzekúcie občanov I. Slovenskej republiky. In: Pracovné jednotky a útvary Slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor. Bratislava 1996, s. 21.

nováčikov, ktorí nastúpili na prezenčnú službu 12. februára 1940. Boli začlenení do osobitných pracovných jednotiek bez vojenského pomeru a do peších plukov a tvorili samostatnú administratívnu jednotku. Rómovia boli po absolvovaní štrnásťdenného pochodového výcviku zaradení do prezenčného pracovného výcviku.⁶

Aby sa predišlo nedorozumeniam, vypracovalo ministerstvo národnej obrany smernicu k výkladu branného zákona. Upresnil sa pojem Cigán, za ktorého bol považovaný „cigán kočovný, nie však príslušník tejto rasy, ktorý žije zriadeným životom spoločenským a je na ošoh spoločenského života“. Osoby tejto kategórie sa ďalej len viedli v evidencii peších plukov 1 až 9 a u domovských DOV. Pešie pluky mali povinnosť prepustiť Rómov z brannej moci a zaradiť ich do pracovnej povinnosti.⁷ Zmeny museli vykonať aj v kmeňových listoch a kartotečných lístkoch, kde zaznamenávali príčiny úbytku. Ak Rómovia slúžili u iných útvarov zbraní a služieb, boli tieto povinné ich prepustiť z brannej moci a odovzdať do evidencie peších plukov 1 až 9. Výnimkou boli len rómski hudobníci, ktorí pôsobili pri vojenských hudbách v Bratislave, Prešove a Banskej Bystrici.⁸ I tu sa však kontrolovalo, či vedia hrať z nôt, čo bolo podmienkou ponechania pri posádkovej kapele.⁹ Príslušníci DOV Bratislava boli preradení k pešiemu pluku 4, DOV Banská Bystrica k pešiemu pluku 3, DOV Levoča k pešiemu pluku 1 a 9, DOV Liptovský Mikuláš k pešiemu pluku 6, DOV Nitra k pešiemu pluku 5, DOV Prešov k pešiemu pluku 2 a 8, DOV Žilina k pešiemu pluku 7. Zápisné pokračovanie v týchto prípadoch znelo: „31/1 1940 prepustený ako cigán (žid) z brannej moci a zaradený do pracovnej povinnosti. Odovzdaný do evidencie pracovnej povinnosti p. pl.....§ 58(3) br. zák. Výnos MNO čis. 192.471/15–1940“.¹⁰ Osobné doklady a kmeňové listy sa odosieli k pešiemu pluku, kde ich uložili v skupine odchodu bez akéhokoľvek ďalšieho prejednávania. Rómov ďalej viedli v evidencii len pešie pluky 1 až 9. DOV pri odvodoch zapisovali Rómov do osobitných zoznamov, do ktorých sa zapisovali aj zmeny počas trvania činnnej služby. Po jej skončení sa spísali evidenčné listy, ktoré sa viedli ďalej vo forme kartotéky. Celkovo trvala pracovná povinnosť Rómov dva roky a vykonávala sa do dovŕšenia 50. roku veku, prípadne prepustením pre neschopnosť. V tej chvíli boli povinné pešie pluky uzavrieť evidenčné listy a uložiť ich v osobitnej odchodnej skupine (skupina odchodu cigánov a židov).¹¹ Ak sa stalo,

5. Vojenský historický archív (VHA) Trnava, fond Ministerstvo národnej obrany – spisy dôverné, 192471/15 dôv. 1940

6. Bystrický, J.: c. d., s. 96.

7. VHA Trnava, fond Pracovný zbor ministerstva národnej obrany (PZ MNO), 90131/1940.

8. VHA Trnava, PZ MNO, 234455/1941

9. VHA Trnava, fond PZ MNO, 365 728/1942.

10. VHA Trnava, PZ MNO, 90131/1940.

11. VHA Trnava, PZ MNO, 90131/1940.

že nejaký útvar narukovaných Rómov odoslal domov, bol povinný ich ihneď povolať a odoslať k útvarom určeným na vykonávanie pracovnej povinnosti.

Pokrytectvo režimu sa prejavilo aj vo vzťahu ku gážistom vo výslužbe, ktorí poberali zaopatrovacie platy, alebo príspevky za zranenia. Ostali síce naďalej v platovej evidencii ako „vojenský penzisti“, no hodnotu im odobrali.

Akcia, počas ktorej mali byť Židia a Rómovia preradení do pracovnej povinnosti, musela byť ukončená do 15. apríla 1940. Nariadenie MNO z 29 februára 1940 ostalo v platnosti prakticky bez zmien až do začiatku roka 1941. V januári 1941 sa vytvoril „Pracovný sbor národnej obrany“ ako samostatná vyššia jednotka brannej moci. Delil sa na Západnú pracovnú skupinu so sídlom v Turčianskom sv. Martine a na Východnú pracovnú skupinu so sídlom v Sabinove.¹² Rómovia boli určení k Východnej pracovnej skupine, k VI. robotnému práporu. Prápor mal 20. augusta 1941 865 zaradencov, z toho 167 Rómov. Do konca roka 1942 vzrástol počet zaradencov na 1312, Rómov bolo 436. Rómovia boli v rámci VI. robotného práporu zaradení do 24. tzv. cigánskej roty.¹³ Zmena v organizácii si vyžiadala aj novú formu spracovania kmeňových listov. Viedli sa v dvojakej úprave:

1. Pre príslušníkov vojenskej a pracovnej služby.
2. Pre príslušníkov pracovnej povinnosti s nadpisom Cigáni a Židia.

Vnútorý obsah listov bol totožný a vydávali sa ako evidenčné listy pre:

- a) Všetky vojenské osoby.
- b) Všetky osoby pracovnej služby.
- c) Všetky osoby pracovnej povinnosti.¹⁴

Rómovia zadelení k VI. robotnému práporu boli na pokraji záujmu predstaviteľov Slovenskej armády. Boli nedostatočne vybavení a ich nasadzovanie k pracovnej činnosti bolo v niektorých oblastiach značne chaotické. (Príkladom môže byť sťažnosť nemeckých vojenských predstaviteľov z ochranného pásma, ktorý protestovali proti nasadeniu Rómov na prácu v priestore Zohor – Láb, nakoľko sú neáriji.¹⁵) Situácia sa vyriešila po odoslaní Rómov z Bratislavy k pracovnému práporu VI. do Čemerného,¹⁶ kde toho času sídlil.

Nedostatočné vybavenie sa prejavilo v zlom materiálnom vybavení. Množili sa sťažnosti, že Rómovia zo VI. robotného práporu sú oblečení čiastočne, alebo úplne v rovnošate

12. Bystrický, J.: c. d., s. 97.

13. Mann, A. B.: Židia a Rómovia – paralely osudov. In: Pracovné jednotky a útvary Slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor. Bratislava 1996, s. 109.

14. VHA Trnava, PZ MNO, 237007/1941.

15. VHA Trnava, PZ MNO, 361124/1942.

16. VHA Trnava, PZ MNO, 360913/1942.

Slovenskej armády, ktorá im nepatrila.¹⁷ (Armáda Slovenskej republiky používala uniformy farby khaki, Rómovia hnedé.) Uniformy boli VI. robotnému práporu dodané z MNO – správy východnej pracovnej skupiny k 1. septembru 1941.¹⁸ Okrem farby sa odlišovali aj tvarom čiapky a opasku. Rómovia nosili brigádírku bez šiltu, nátylníku a odznaku, árijci mali čiapku so šiltom, 13 cm dlhým nátylníkom a odznakom slovenského štátu. Opasok mali árijci remenný bez zápinky s prackou, Rómovia ten istý z náhradku.¹⁹

Opatrenia vykonávané Slovenskou armádou v rokoch 1940–1942 znamenali len začiatok perzekúcie rómskeho etnika na Slovensku. Napriek svojej brutalite nepostihovali etnikum ešte v celej šírke. No zásada, že Rómovia vykonávajú miesto vojenskej pracovnú službu, mala za následok ich vyradenie z brannej výchovy,²⁰ čo sa prejavilo v ďalšom období. Situácia sa zmenila v roku 1943, keď režim ukázal, že mu nejde len o perzekúciu asociálov, ale o likvidáciu celého etnika. Radikalizácia sa prejavila aj v armáde. Ministerstvo národnej obrany nariadilo preradiť od 20 júna 1943 do služby v pracovnom zbore všetkých odvedených Rómov, bez ohľadu na to, či žijú zriadeným spoločenským životom alebo nie.¹⁸ Notárske úrady boli povinné vyhotoviť zoznamy Rómov, ktoré obsahovali:

1. Priezvisko a meno.
2. Vojenskú hodnosť.
3. Deň, mesiac a rok narodenia.
4. Obec a okres narodenia.
5. Rok odvodu.
6. Trvalé bydlisko.²²

Radikalizácia protirómskych opatrení sa v roku 1943 stupňovala a vyvrcholila v rokoch 1944/1945, keď sa slovenskí radikáli za pomoci nemeckých okupačných vojsk pokúsili o likvidáciu celého rómskeho etnika.

Autor je externý doktorand Historického ústavu SAV v Bratislave.

17. VHA Trnava, PZ MNO, 237104/1941.

18. VHA Trnava, PZ MNO, 237441/1941.

19. Mann, A. B.: c. d., s. 109.

20. Nečas, C.: Pronásledování Cikánů v období slovenského státu. In: Slovenský národopis, 36/1988, č. 1, s. 127.

21. Štátny okresný archív (ŠOKA) Považská Bystrica, fond Obvodný notársky úrad (ONÚ) v Dubnici nad Váhom, 3356/1943 adm.; ŠOKA Trenčín, fond ONÚ v Trenčíne, 2234/1943 adm.

22. ŠOKA Považská Bystrica, fond ONÚ v Dubnici nad Váhom, 1750/1943 adm.

— Summary

Karol Janas: The Persecution of Romani Citizens in the Army of the Slovak Republic (1940–1942)

Shortly after the establishment of a Nazi allied government in Slovakia in 1939, the regime began persecuting its opponents as well as members of minority groups, especially Jews, but also the Roma. The latter numbered some 100,000 at the time. The persecution was based on a 1939 law on „nomadic Gypsies“. A law adopted the following year obliged the Roma to perform two months of forced labor per year for the benefit of the army. Roma already in the army were stripped of any military rank, and they and newly conscripted Roma were placed in special non-military work brigades. The few affluent Roma could buy an exemption from this service or a shortening of its duration. The only other exception was for Romani musicians, who were allowed to remain in normal military bands.

Burton Bollag

?

Cikno mochto,
jekh phutardas les,
konik našti phandel les.

(o arno)

Malá krabička,
a když ji někdo otevře,
nikdo ji už nezavře.

(vajíčko)

(Xristo Kjučukov)

?

Nangi sijom,
a sa e manušen uravava.

(i suv)

Jsem nahý,
přesto všechny lidi oblékám.

(jehla)

(Xristo Kjučukov)

— K vzniku a vývinu zaistovacieho tábora v Dubnici nad Váhom (1944–1945)

Druhá svetová vojna priniesla pre rómske etnikum mnoho utrpenia. Diskriminácia a perzekúcia sa nevyhla ani slovenským Rómom. Slovenský štát a jeho aparát pripravili mnoho opatrení, ktoré život Rómov veľmi obmedzovali. Pri príprave perzekučných opatrení vynikalo najmä ministerstvo vnútra, ktoré stálo aj pri zrode pracovných útvarov. Formálne boli určené pre asociálne osoby, no väčšinu zaradencov tvorili Rómovia. Bez dôvodné obmedzenie slobody a ťažká práca boli len začiatkom opatrení, ktoré nepatrili do demokratickej spoločnosti, najmä keď rozhodovanie o asociálnosti bolo ponechané na miestne úrady. Tie však veľmi často rozhodovali na základe osobných vzťahov. V mnohých prípadoch miestne úrady právomoc zneužili na zbavenie sa neoblúbených spoluobčanov a ich odoslanie do pracovných útvarov.

Vrchol dosiahla perzekúcia po vypuknutí Slovenského národného povstania a následnom obsadení Slovenska nemeckou armádou. Príkazy už vydávali príslušníci nemeckej brannej moci prostredníctvom slovenských úradov. Nemci už nerobili medzi Rómami žiadne rozdiely. Z príkazu nemeckého veliteľstva boli do pracovného útvaru dodaní všetci Rómovia bez ohľadu na to, či boli v pracovnom pomere, alebo nie.¹ Pracovné útvary určené pre asociálne osoby zanikli a perzekúcia sa zamerala výlučne na rómske etnikum. Koncom augusta 1944 boli v činnosti už len posledné pracovné útvary v Dubnici nad Váhom a Ústí nad Oravou, no i v nich sa viedli dvojaké zoznamy zaradencov. Jeden pre bielych a jeden pre Rómov. Na prelome augusta a septembra boli bieli zaradenci z Dubnice nad Váhom prepustení a v tábore ostali len Rómovia.² Pomery v tábore boli hrozné. Už v máji a júni tam vypukol týfus, no podarilo sa ho potlačiť.³ Baraky, v ktorých zaradenci žili, boli zahmyzené, bolo tam množstvo potkanov a myší. Navyše sa sústavne zvyšoval stav zaradencov, keď do Dubnice presúvali Ró-

1. Štátny okresný archív (ŠOKA) Považská Bystrica, fond Okresný úrad (OU) v Považskej Bystrici, 284/1944 adm.; ŠOKA Trenčín, fond ONÚ v Trenčíne, 136/1944 prez.

2. Slovenský národný archív (SNA), fond Ministerstvo vnútra (MV), 1138/44 adm.

3. SNA, fond MV, 1126/44 adm.; ŠOKA Považská Bystrica, fond OU v Púchove, D – 1984/1944. Podľa kontroly štátneho obvodného lekára MUDr. Kupeckého bol zdroj nákazy v táborovej nemocnici, preto ju nariadil zavrieť.

| Život v tábore | foto archív

mov z iných zanikajúcich útvarov na Slovensku. Kapacitu tábora už nebolo možné zvyšovať, a tak musela správa odmietnuť Rómov z okolia Žiliny. Po dohode so županom ich vrátili okresnému úradu v Žiline a ten ich zaradil na stavbu opevňovacích prác.⁴

Radikálna zmena v organizácii dubnického tábora nastala začiatkom novembra 1944. K 15. novembru 1944 pracovný útvar zanikol a na jeho mieste bol zriadený „Zaistovací tábor pre Cigánov“. Jeho zriaďovateľom (oficiálne už 2. novembra 1944) bolo ministerstvo národnej obrany, na ktoré boli prenesené právomoci ministerstva vnútra, do pôsobnosti ktorého patrili pracovné útvary. Ministerstvo národnej obrany sa ani nesnažilo zastrieť, že tábor je založený na etnickom základe, a vo vyhláske č. 776.131 – 4d – 1944 uviedlo, že „v tomto tábore zaistovať sa budú len osoby cigánskej rasy bez ohľadu na osobu a vek“.⁵ O stravovanie a zaradenie do pracovného procesu bolo povinné sa postarať ministerstvo národnej obrany. Ubytovanie bolo zabezpečené v už existujúcich ubikáciách po pracovnom útvare. Zaistovací tábor bol postavený na roveň samostatnej stotine a podliehal priamo ministerstvu národnej

4. Štátny oblastný archív (ŠOBA) Bytča, fond Župný úrad (ŽU) v Trenčíne, 1731/45 prez.

5. ŠOBA Bytča, fond ŽU v Trenčíne, 173/45 prez.

obrany. Po hospodárskej stránke bol pričlenený k hospodárskej správe pešieho pluku 2. Domobrany v Trenčíne. K táboru bol pričlenený strážny oddiel, ktorý vyzbrojil peší pluk 2. Domobrany a ktorý sa pokladal za jeho prvú rotu.⁶ Napriek upozorneniam, že kapacitu tábora nie je možné zvyšovať, nariadenie sa nedodržiavalo. V tábore, ktorého kapacita bola maximálne 300 ľudí, žilo zakrátko niekoľkonásobne viac. V decembri 1944 ich tam bolo koncentrovaných viac ako 700 a žili v katastrofálnych hygienických a zdravotných podmienkach. V barakoch boli miestnosti 5 x 8 m a žilo v nich 60 – 80 väzňov.⁷ A to ešte musela správa tábora odmietnuť prijatie Rómov zo zrušeného pracovného útvaru v Ústí nad Oravou a zo Svidníka.⁸

Kvalitu ubytovania hodnotila už v marci 1944 správa vtedajšieho pracovného útvaru pre prezídium Župného úradu v Trenčíne ako „ubytovanie nevyhovujúce normálnym podmienkam“. Miestnosti boli plné ploštíc, ktoré nedovoľovali pokojný spánok. Ďalšia kontrola v septembri 1944 opätovne potvrdila nevhodnosť ubytovania, lebo izby boli plné hmyzu.⁹ So zmenou charakteru tábora z pracovného na zaisťovací sa situácia Rómov ešte zhoršila. Napriek tomu, že zaisťovací tábor nebolo možné považovať za pokračovateľa pracovného útvaru, vznikol na jeho základe. Bieli zaradenci boli prepustení, Rómovia ostali. Zo zaradencov pracovného útvaru sa stali zaistencami v zaisťovacom tábore. Nemali zabezpečenú adekvátnu stravu, oblečenie, v tábore bol nedostatok pitnej vody. Napriek tomu boli nasadzovaní na opevňovacie práce a budovanie protiletECKÝCH krytov a žienijných objektov. Výsledok neznesiteľných podmienok sa dostavil o niekoľko týždňov. Množili sa úmrtia zaradencov, najmä detí, ktoré ťažko znášali pomery v tábore.¹⁰ Vypukla epidémia škvrnitého týfusu, ktorá činnosť tábora paralyzovala. Bolo zakázané posielat' tam ďalších Rómov¹¹ a tábor sa dostal do karantény. Epidémia zachvátila viacero zaradencov a nakazil sa aj jeden strážnik, čo vyvolalo nepokoje v tábore aj v blízkom meste. Starosta Dubnice nad Váhom Paškai požadoval tábor zrušiť a odmietol prevziať náklady spojené s likvidáciou epidémie. V odpovedi zo štábu Ministerstva národnej obrany mu podplukovník generálneho štábu dr. Parčan 10. januára 1945 napísal, že tábor nie je možné zrušiť, no náklady na likvidáciu nákazy vykoná hospodárska správa pešieho pluku 2. Domobrany v Trenčíne.¹² Protestovali aj Nemci. Tábor žiadali odstrániť

6. Vojenský historický archív (VHA) Trnava, fond Ministerstvo národnej obrany – spisy dôverné, domáci rozkaz č.48.

7. Nečas, C.: Nad osudem českých a slovenských Cikánů. Brno 1981, s. 137.

8. ŠOKA Považská Bystrica, Obvodný notársky úrad (ONU) v Dubnici nad Váhom, 7857/1944.

9. SNA, fond MV, D – 1631/44.

10. ŠOKA Považská Bystrica, fond ONU v Dubnici nad Váhom, 591/45.

11. ŠOBA Bytča, fond ŽU v Trenčíne 173/1945 prez.

12. ŠOKA Považská Bystrica, fond ONÚ v Dubnici nad Váhom, 6/1945 prez.

| Exhumácia mŕtvych | foto archív

z obavy pred prenosom epidémie na zamestnancov Škodových závodov v Dubnici nad Váhom, čo bol najväčší zbrojársky závod na Slovensku. Vyrábал zbrane pre nemeckú armádu, a preto chceli zamestnancov ochrániť pred nákazou. Do tábora vyslali vlastného lekára, ktorý zistil úžasnú nečistotu a porušovanie karantény zo strany dozorcov. Keď sa k tomu pridali nepokoje väznených Rómov, rozhodli sa Nemci vziať situáciu do vlastných rúk. Do tábora dočasne nasadili vlastné stráže, ktoré po opadnutí vzbúreneckých nálad vystriedal strážny oddiel pod velením stotníka pechoty Naňáka.¹³ Opatrenia na likvidáciu epidémie boli nedostatočné, a tak nečudo, že sa ju nedarilo potlačiť. I spôsob refundácie nákladov na potlačenie nákazy bol uskutočnený spôsobom, ktorý nezaručoval jej likvidáciu. I keď hospodárska správa pešieho pluku 2. Domobrany bola povinná potrebné prostriedky refundovať, musel si ich obstaráť ZTC v Dubnici nad Váhom a ten ich nemal. Nečudo, že župan Trenčianskej župy dr. Kállay oznamoval 17. januára 1945 na zdravotné oddelenie ministerstva vnútra, že epidémia v tábo-
re naďalej pretrváva.¹⁴ Informáciu získal od veliteľa miestnej nemeckej polície SD Einsatz-

13. Korček, J.: Vojensky organizované pracovné formácie v pôsobnosti MNO a MV Slovenskej republiky 1942–1945. In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor. Bratislava 1996, s. 75.

gruppe 13. Nemci sa pripojili k žiadosti starostu Paškaia a žiadali tábor premiestniť mimo Dubnice nad Váhom. Ministerstvo vnútra situáciu neriešilo kvôli kompetenčným sporom, lebo správa tábora patrila pod ministerstvo národnej obrany. Rómovia zo strachu pred nákazou z tábora utekali.¹⁵ Táborové vedenie nedokázalo epidémii čeliť, a to podnietilo Nemcov k hroznému činu. Koncom februára 1945 rozhodli o vyvraždení všetkých chorých i podozrivých z nákazy. Riaditeľ dubnického zbrojárskeho závodu Sonnewend dal 23. februára súhlas na vykopanie masového hrobu v objekte závodu Údolie na skupine VII.¹⁶ Do ZTC prišli nákladné autá, aby „odviezli chorých do nemocnice“. ¹⁷ Namiesto trenčianskej nemocnice autá zamierili do dubnického závodu, kde vo vopred pripravenom masovom hrobe 26 Rómov brutálne povraždili. Ďalšie udalosti je možné rekonštruovať na základe exhumačnej správy a svedeckých výpovedí očitých svedkov.

Exhumácie mŕtvych sa po oslobodení Dubnice nad Váhom zúčastnili: za veliteľstvo Červenej armády Ivan Čumák, predseda okresného národného výboru František Fišer, ako znalci lekári MUDr. Karol Zimmer, MUDr. Alexander Cimbálko, za Červený kríž Ferdinand Buňák a za Národnú bezpečnosť Michal Krasnovský.¹⁸ Exhumačná správa¹⁹ podáva hrozné svedectvo o nemeckej brutalite a umožňuje identifikovať aspoň niekoľko mŕtvych, totožnosť ktorých sa dovtedy považovala za neznámu. Hrob bol objavený na najvyššom mieste dubnického údolia pod horou Trnová a začiatkom hory Holáňovec. Na mieste hrobu nerástla tráva, bola tam len hlina, ani stromy tam neboli vysádzané, ale len napichané bez koreňov, čo bolo znakom maskovania. V hĺbke asi 150 cm sa nachádzala vrstva mŕtvov v rôznych polohách, najviac so skrčenými nohami, tvárou dole s pritiahnutými nohami, chrániaci si tvár, niektoré sa spolu objímali. V hrobe boli handry, hrnčeky, chlieb, kufrík, ktoré boli majetkom usmrtených. V zápisnici o exhumácii sú mŕtvoľy označené číslami 1–26. Z 26 mŕtvych bolo 20 mužov, z toho jeden chlapec vo veku 15–16 rokov a 6 žien. Obzvlášť zverské bolo zavraždenie ženy, ktorá bola v siedmom mesiaci tehotenstva. Neobyčajne brutálny však bol celý čin. Z 26 zavraždených bolo zasiahnutých výstrelmi len 18 Rómov. I u mnohých z nich to neboli smrteľné rany. Spolu s ostatnými sa pod nánosmi hlíny zaživa udusili. O hrozných okamihoch svedčí i to, že mnohí boli zavraždení údermi tupým predmetom, pravdepodobne pri

14. ŠOBA Bytča, fond ŽU v Trenčíne, 173/45 prez.

15. ŠOKA Považská Bystrica, fond ONÚ v Ilave, 676/1945.

16. Podnikový archív ZŤS v Dubnici nad Váhom, fond a. s. Plzeň, pobočný závod Dubnica, 1568/1945.

17. Nečas, C.: Pronásledování Cikánů v období slovenského státu. In: Slovenský národopis, roč. 36, 1/1988, s.133.

18. ŠOKA Považská Bystrica, fond ONÚ v Dubnici nad Váhom, 2194/1945.

19. ŠOKA Považská Bystrica, fond Okresný národný výbor (ONV) v Ilave, 1001/1946.

snahe o únik z pripravovaného hrobu. Iní sa snažili schovať za mŕtvych a v hrobe sa udušili.²⁰

Na základe dokladov objavených pri exhumácii vykonanej dňa 5. mája 1945 je možné podľa číselného označenia niekoľkých povraždených identifikovať. Mŕtvola č. 8 bola identifikovaná ako Ondrej Čajka, č. 13 ako Albín Pihík. Mŕtvy č. 14 mal pri sebe recepty na meno Ján Gorol a mŕtvola č. 16 bola identifikovaná ako Sebastián Štefan Malík. Pri opätovnej prehliadke hrobu 8. mája 1945 bol na dne nájdený kufrík s dokladmi a fotografiami, z ktorých bolo zrejmé, že patrili mŕtvole č. 4 a boli na meno Jozef Bihary.

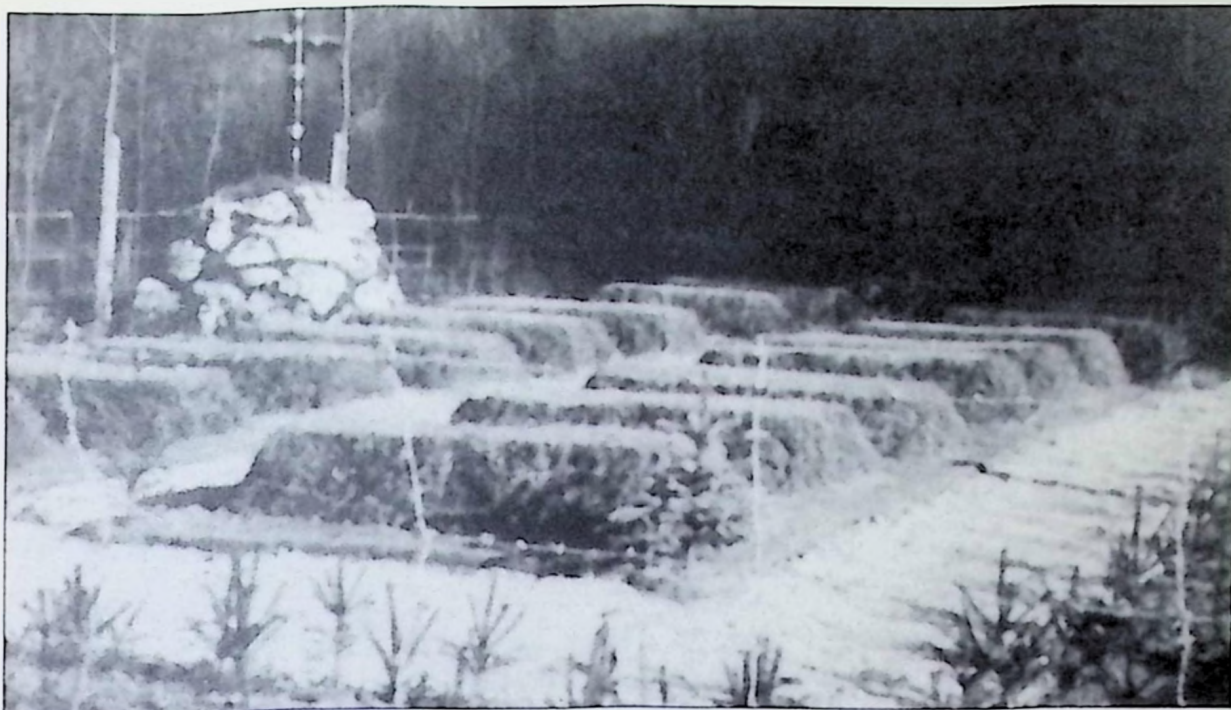
Vyšetrovaním hromadnej vraždy Rómov sa zaoberala komisia, ktorá vznikla v júli 1945. Členmi komisie, ktorá udalosti vyšetrovala, boli Jozef Košecký, ďalej predseda závodného výboru Škodových závodov Ján Habánek, člen závodného výboru Ján Kunda a riaditeľ závodu Jozef Vyskočil, ktorý bol aj svedkom tragických udalostí. V tom čase pracoval ako veliteľ hasičstva v dubnickom závode. Dňa 23. februára 1945 asi o 12. hod. stretol v závode otvorené nákladné auto naložené mužmi a ženami. „Auto bolo riadené SS-manom a vedľa neho sedel ako závozník ešte jeden SS-man ozbrojený automatickou puškou. Za týmto autom išlo vo vzdialenosti asi 50 m druhé veľké vojenské auto, v ktorom sedelo asi 8 ozbrojených nemeckých vojakov. Autá smerovali do údolia. Asi o 30 minút za týmito autami smerom do údolia išlo osobné auto riadené Františkom Seifertom, ríšskym poverencom pri Škodových závodoch a s ním išiel jeden neznámy civilista. Asi o jednu hodinu sa nákladné auto vezúce osoby do údolia vrátilo prázdne a o 15. hod. sa vracalo auto s nemeckými vojakmi.“²¹

Udalosti, ktoré sa v Údolí odohrali, môžeme rekonštruovať na základe výpovedí získaných pri vyšetrovaní, ktoré prebehlo v roku 1946. Podnietil ho Jozef Herák, ktorý sa domnieval, že medzi mŕtvymi je aj jeho syn Gustáv. Jozef Herák sa odvolával na svedectvo vrátnika závodu, ktorý mu povedal, že osoby do Údolia odvážal slovenský šofér, ktorý sa volal Pečeňada. Vyšetrovaním sa zistilo, že vrátnikom bol Michal Tomaníčka. Ten svedectvo prevozu potvrdil, no vypovedal, že šoféra Pečeňadu nepozná a ani sa o tom nikomu nezmieňoval. Odvoláva sa aj na svedectvo Jozefa Košeckého.²² Ako svedok vypovedal aj Jozef Silný, ktorý v závode pracoval ako nadstrážnik a v deň vraždy mal službu. Videl prichádzajúce autá a prišiel spolu s iným strážnikom až do blízkosti vykopaného hrobu. O ďalších udalostiach vypovedal: „Keď sme prišli asi na 100–200 m k objektu 811, jeden gestapák nám kýval, aby sme išli naspäť. Napriek tomu, že nás tento vracal, vyliezli sme na okraj hory a odtiaľto sme sledovali, čo sa

20. ŠOKA Považská Bystrica, fond ONÚ v Dubnici nad Váhom, 2201/1945.

21. ŠOKA Považská Bystrica, fond ONV v Ilave, 1001/1946.

22. ŠOKA Považská Bystrica, fond ONV v Ilave, 2352/1946.

| Hroby povraždených Rómov v dubnickom Údolí | foto archív

bude ďalej robiť. Cigáni z auta zliezli dolu. Ako som videl, všetci mali zviazané ruky vzadu. Niektorí niesli na chrbte na zviazaných rukách deti, ktoré s nimi boli privezené. Keď prišiel niektorý Cigán k jame, posotili ho do jamy. Potom som videl, že asi štyria Cigáni nosia z áut nejaké batožiny. Keď všetky tieto priniesli k jame, hodili ich do jamy a tiež tam gestapáci sotili aj týchto Cigánov. Keď už boli všetci Cigáni v jame, gestapáci sa postavili okolo jamy a z automatov dávkami počali do Cigánov strieľať. Keď všetkých asi postrieľali, sami tí istí gestapáci zahrnuli jamu...²³ Svedectvo je to cenné, i keď sčasti spochybniteľné. Nevedno, prečo Jozef Silný v ďalšej časti výpovede odmietol pri vražde účasť prednostu bezpečnostnej služby a Abwehru Seiferta (vraj sa dobre poznali). Jeho auto išlo smerom do Údolia a je málo pravdepodobné, že by tam prednosta bezpečnostnej služby závodu aspoň ako svedok nebol. Taktiež (úmyselne?) nepresne uvádza štyri deti vo veku 4–6 rokov. O tom, prečo vo výpovedi uviedol nepresné informácie, sa môžeme len domýšľať. Pravdepodobne sa obával o vlastný osud. Tomaníčka už bol v trestnici v Leopoldove, a keď si uvedomíme, že funkciu nadstrážmajstra v zbrojovke pracujúcej pre Nemcov v krajine už niekoľko mesiacov okupova-

23. Podnikový archív ZŤS v Dubnici nad Váhom, fond a. s. Plzeň, pobočný závod Dubnica, 1556/1945.

nej Nemcami nemohol vykonávať ich odporca či nepriateľ, môžu byť takéto obavy oprávnené. Ako to bolo v skutočnosti, sa už dnes asi nedozvieme. Ostatne nezistila to ani Národná bezpečnosť v rokoch 1945 – 1946. I tu je podozrenie, že ani nemala záujem. Nedokázala potvrdiť ani úmrtie Jozefa Heráka, ktorý sa podľa svedectiev priateľov z tábora nachádzal v aute, ktoré s ostatnými povraždenými Rómami opustilo tábor.

Po tragických udalostiach z februára sa už život v tábore nepodarilo uviesť do pôvodného stavu. Prevzala ho vojenská správa pod vedením kapitána Miškoviča²⁴. Karanténa v tábore sa skončila 24. februára 1945, správa však nemala ani vozy na dovoz chleba. Ten vozili z Ilavy a miestni obyvatelia im pomoc odmietli. Od kapitána Miškoviča prevzal tábor 1. apríla 1945 žandársky pohotovostný oddiel z Trenčína. Velením bol poverený strážmajster Gejza Fridrich.²⁵ Spolu s ním prišlo do tábora asi 20 žandárov. Vojaci im nič neodovzdali, naopak lepší proviant a peniaze vzali so sebou. Žandári ostali v tábore deväť dní. Za ten čas varili len zo zásob, ktoré tam nechali vojaci. Po deviatich dňoch im nariadil veliteľ žandárskeho pohotovostného oddielu v Trenčíne poručík Krkoška, aby tábor pred blížiacim sa frontom opustili. Tábor teda ostal bez dozoru a zaistenci, keď sa dozvedeli o rozpustení dozornej správy, z tábora odišli a rozutekali sa po okolí. Zvyšok zariadenia a inventárnych predmetov, ktoré neodniesli Nemci, si rozobrali vojaci a civilisti z Dubnice a okolia. Po prechode frontu bola budova, v ktorej boli Rómovia ubytovaní, zapálená a ostatné budovy si demontovala firma Lozovský a Štefanec, ktorej patrili.

Tábor bol dokonale zlikvidovaný, akoby nikdy neexistoval. Pripomínali ho len hroby a pietna slávnosť, ktorá sa na pamiatku 26 umučených zaistencov bývalého pracovného tábora v závode Škodove závody v Plzni, závod v Dubnici, uskutočnila 31. októbra 1945.²⁶ To už neexistoval ani závod. Riaditeľ Sonnewend ho nechal podmínovať a pred príchodom frontu zničiť. Likvidačný oddiel pracoval dôkladne a iste nie náhodou svoju prácu začal práve v Údolí.

Obyvatelia Dubnice a okolia na existenciu tábora veľmi rýchlo zabudli. Je smutné, že po vojne si pripomínali oslobodenie mesta, francúzskych partizánov, ktorí utiekli z dubnickej zbrojovky, no na Rómov si nespomenuli. Mestu chýba aj dôstojný pamätník, ktorý by tragédiu pripomínal. Dobrý pozorovateľ však pri prechádzke po Murgašovej ulici objaví zvyšky základov tábora a neďaleká dubnická vodná elektráreň stojí ako nemý svedok otrockej práce slovenských Rómov.

24. VHA, fond Pionierska stavebná skupina, 489/dôv. 1945.

25. ŠOKA Považská Bystrica, fond ONV v Ilave, 6968/1946.

26. ŠOKA Považská Bystrica, fond ONV v Ilave, 5375/1945.

— Summary

Karol Janas: Establishment and Development of the Internment Camp at Dubnica nad Váhom (1944–1945)

In the second part of his history of the fate of the Roma in Slovakia during World War 2, Janas finishes his earlier discussion of the forced labor units that the Roma were put into, and the often arbitrary restrictions on their freedom, the application of which was left in the hands of local authorities. The author then concentrates the rest of his article on the concentration camp at Dubnica nad Váhom, which, from the summer of 1944, was reserved exclusively for Roma. The clear worsening of the treatment of Slovakia's Romani population at this time corresponded to the start of the Slovak National Uprising and the decision of Nazi Germany to take over direct control of Slovakia from the Tiso puppet government and occupy the country militarily. Whereas the Tiso regime had officially directed its persecution against „nomadic Gypsies“, this distinction was now abandoned and persecution was applied to all Roma.

By December of 1944, 700 Romani men, women and children, were crowded into the camp more than double the place's capacity. They lived in horribly unsanitary conditions and were plagued by disease, rodents and bedbugs. The lack of hygiene led to the outbreak of typhus, which killed a number of internees, especially children. With the Slovak camp administration unable to bring the epidemic under control, and some prisoners breaking out to flee the disease, the German occupation authorities took partial control of the camp. Around the end of February 1945, the Germans took 26 infected people from the camp by truck and threw them into a freshly dug pit on the property of a large nearby Škoda arms factory. The German soldiers fired automatic weapons at the 26, and with some still alive, buried them with earth. Shortly thereafter, as the Germans retreated from Slovakia, the camp was put back under control of the Slovak collaborationist government. In April, with the Soviet army advancing from the East, the Slovak guards fled and the remaining prisoners were able to escape. No monument exists today to the camp where so many Roma suffered and died.

Burton Bollag

?

But učeste tergjol,
e jives bilavel,
e Romen takjarel.

(o kham)

Převysoko stojí,
sníh rozpouští,
Romy hřeje.

(slunce)

(Xristo Kjučukov)

— Židovské a romské dědictví

— (Několik srovnání)

Text byl přednesen 27. listopadu 1998 v Praze na semináři, který organizovala Nadace Tolerance. Přestože od té doby uplynuly již čtyři roky, domníváme se, že některé autorčiny úvahy jsou stále aktuální a že stojí za to, aby vyšly v tištěné podobě. Vzhledem k časovému odstupu je text redakčně krácen.

Historie Romů připomíná v některých ohledech historii Židů. Pro ilustraci ocituji úryvky z pojednání dr. Margaret Brearleyové (viz Použité prameny):

„Z Romů se stali pářiové Evropy sdílející kolektivní osud vyřazení. (...) Jejich všeobecné utrpení je jedním z nejnaléhavějších, ale také nejzanedbanějších problémů týkajících se lidských práv. (...) Mnohý z dnešních problémů, jimž musí evropští Romové čelit, je dlouhodobým důsledkem zničení života, komunity a životního stylu za druhé světové války. Jejich soudržné a vzájemně se podporující rodinné skupiny byly rozprášeny do malých bytových jednotek, často vzdálených od potenciálních pracovních příležitostí.“

Zpráva Skupiny zabývající se právy menšin o Romech/Cikánech (z roku 1995) zdůraznila, že „jsou v mimořádném rozsahu vystaveni kontrolním opatřením a vylučování ze společnosti. Přitom je spíše postižena skupina jako celek, než že by byl jednotlivec obviněn z nějakého konkrétního činu.“

Romové mají s Židy společnou zkušenost pronásledování v křesťanské Evropě. Stejně jako Židé se stěhovali, aby unikli dalšímu pronásledování a zlepšili svou ekonomickou situaci. Vykonávali jen určitá zaměstnání, jiná jim byla velice těžko přístupná, neměli šanci vlastnit půdu. Jako reakci na své utrpení nacházeli Romové i Židé východisko ve vyprávění příběhů, ve vtipech a písních. Romům ani Židům se před obdobím holocaustu i během něho nedostalo důležité podpory církví. Na příslušníky obou skupin se pohlíželo jako na osoby s nadnárodní loajalitou, protože Romové a Židé žijí i v jiných zemích. Panoval názor, že je-li jejich loajalita rozdělená, nelze jim důvěřovat. Rovněž se předpokládalo, že budou-li vypuzeni, jiní Romové či Židé se o ně postarají. Nacionalisté a „vlastenci“ se domnívali, že ti, kteří nejsou zcela s nimi, musí být proti nim. Pro Romy a Židy představuje jejich utrpení a fyzická likvidace za vlády nacistů ve dvacátém století vrchol staletého útlaku.

Kořeny nepřátelství k Romům a Židům jsou velmi podobné: strach z neznámého, náboženská odlišnost, závist (očividná volnost Romů), nenávisť k outsiderům, nedůvěra k potenciálním „špionům“, šovinismus a rasismus. Romové stejně jako Židé byli napadáni i v literatuře a umění a demonizováni v lidovém povědomí. Oba stereotypy přežily mnoho staletí. Romové měli svou vlastní „rituální vraždu“ – mýtus, že Cikáni unášejí necikánské děti. Nacisté však ještě překonali důvěrně známé předsudky o jejich zločinných sklonech a klasifikovali Romy jako „cizí rasu“, jejíž krev ohrožovala rasovou čistotu árijské rasy. Třebaže bylo ve všech částech Evropy povražděno 200 000–500 000 Romů, trvalo dlouho, než byla perzekuce Romů oficiálně uznána.

V postkomunistických zemích představují Romové citlivý problém – dochází k ožívání starých stereotypů a mýtů. Řešení „židovského problému“ před válkou odpovídají současné pokusy o řešení „cikánského problému“, například oddělování na veřejných místech, návrhy na snížení porodnosti, nucené vystěhovávání z domovů, vypovídání z některých zemí, policejní razie a diskriminační zákonodárství.

Nadace Tolerance sepsala v listopadu 1994 pojednání vycházející z rozhovorů s devadesáti devíti Slováky a Romy žijícími v České republice. Zjistila, že téměř 50 procent Romů bez českého občanství se narodilo v České republice a dlouhodobě v ní žilo. Třidevadesát lidí bylo de facto bez státní příslušnosti. Všech devadesát devět osob nemělo povolení k trvalému pobytu.

V tisku se stále objevují články o Romech a Židech, jak se stávají cílem útoků neofašistů a ultranacionalistů. Českou vládu kritizovaly různé skupiny od Evropského centra pro práva Romů až po americký kongres za neschopnost zabránit rasově motivovaným útokům proti Romům a za to, jak selhává při jejich prevenci.

Romové se oproti Židům cítí navíc znevýhodnění tím, že nemají svůj vlastní domov, jako mají Židé ve formě státu Izrael. Chybí jim i finanční a politické prostředky a mocné lobby, aby mohli upozorňovat na svůj nepříznivý stav. Donedávna neměli ani žádné reprezentanty, kteří by mohli jednat s vládou jako s rovnocenným partnerem.

Většina lidí nemá s Romy žádné osobní styky, a proto stále přežívají a kolují mýty a předsudky, předávané bez jakýchkoli změn po celé generace. A stejně tak i mnozí Romové jsou v důsledku staletého znevažování a perzekuce stále ještě velmi podezřívají vůči neromské společnosti. Stále ještě přetrvává názor, že gádžové jsou nebezpeční, že jim nelze důvěřovat a s výjimkou obchodních záležitostí je třeba se jim vyhýbat. Domnívám se, že tento názor se příliš neliší od názoru na góje, který zastávají ultraortodoxní Židé.

Z těchto důvodů zůstal i romský holocaust (porrajmos) mimo Německo v širších vrstvách neznám a přehlížen. Romové museli dlouho a tvrdě bojovat, než se jim podařilo docílit, aby bylo

ČR dostala doporučení k přijetí do Evropské unie

Posudek Evropské komise pro nás vyznívá převážně příznivě

BELGIE Evropská komise doporučila věra členikým státům EU, aby do konce roku uzavřely přístupové rozhovory s ČR a dalšími devíti kandidáty. Tyto země se stanou členy Unie v roce 2004. Rumunsko a Bulharsko budou muset počkat ještě několik let a s Tureckem se zatím nemá začít o přistoupení jednat.

V textu „strategického dokumentu“, který shrnuje závěry všech národních posudků, stojí černé na

bílém: „Kypr, Česká republika, Estonsko, Maďarsko, Lotyšsko, Litva, Malta, Polsko, Slovenská republika a Slovinsko splňují politická kritéria. (...) Komise soudí, že tyto země splní ekonomická kritéria a kritéria týkající se *acquis* a budou připraveny na členství od začátku roku 2004.“ Předseda Evropské komise Romano Prodi z textu dále přečetl, že EK „doporučuje uzavřít přístupové rozhovory s těmito zeměmi do konce letošního roku. Cílem je podepsat Smlouvu o přistoupení na jaře příštího roku.“

Toto doporučení je historickým milníkem v procesu, který začal zhruba před deseti lety, a logickým plněním usnesení několika posled-

ních summitů EU. Naposledy v červnu v Seville se „patnáctka“ shodla, že vyjmenované země jsou schopny ukončit jednání letos a vstoupit do EU tak, aby se jako členové mohly účastnit voleb do Evropského parlamentu v červnu 2004.

V posledním z pěti posudků, které EK zpracovává od roku 1997, popsala připravenost ČR na vstup v převážně příznivých barvách. Poukázala zároveň na dlouhou řadu více či méně důležitých problémů. Exekutiva EU chválí ČR za pokračující plnění politických kritérií členství a zejména za přijetí zákona o státní službě. Komise vyjadřuje potěšení nad tím, že v uplynulém roce úspěšně pokračovala reforma

soudnictví, nabádá však k dalšímu úsilí zaměřenému na zkrácení soudního řízení, zejména v občanskoprávních věcech. „Vážné znepokojení“ vyvolávají podle ní nadále korupce a hospodářská kriminalita; k jejich odstranění je třeba více úsilí i lidských zdrojů. Poukazuje také na nedostatky českého vězeňství.

Také ve vztahu k Romům české úřady podnikly „dodatečné aktivity“, komise však volá po dalších „strukturálních opatřeních“, aby se napravila „diskriminace v přístupu ke vzdělání, bydlení a zaměstnání“.

Převážně pozitivně se posudek rozepisuje o ekonomice, jejíž situace se na pozadí obtížného mezinárodního prostředí zlepšovala. str. 2

jejich jméno napsáno na pomník obětí nacismu v New Yorku. Jejich úsilí nepříznivě ovlivnil nedostatek dokumentace. Jelikož většina z obětí perzekucí neuměla číst a psát, mnozí z nich si přesně nevybavili dobu, kdy je odvezli do tábora. Několik Romů, kteří přežili holocaust, sice začalo po válce shromažďovat očitá svědectví, ale vzhledem k nedostatečné vzdělanosti se dokumentace kolektivního osudu Romů za druhé světové války stala dostupnou až v polovině šedesátých let. Při hledání historické spravedlnosti pomohli Romům někteří židovští vzdělanci, kteří se domnívali, že vyvražďování Romů by nemělo být ignorováno mezinárodní veřejností.

V roce 1971 byl svolán Světový romský kongres. Mezi jeho členy byli i Židé Hepzibah a Jehudi Menuhin (Jehudi Menuhin pořídil mj. několik vzácných nahrávek se Stefanem Grapellim, slavným romským jazzovým houslistou).

30. září 1985 se shromáždili Romové v Osvětimi, aby si připomněli své mrtvé. V Osvětimi se také konala konference, na níž se diskutovalo o přípravě stálé expozice Sintů a Romů ve 13. – bývalém „Cikánském táboře“.

— Uctění památky

Rabínské autority v Izraeli zavedly pro Židy zvláštní den (Jom ha Šoa), aby mohli truchlit pro šest milionů těch, kteří byli zavražděni rukama nacistů. Nicméně tento výroční den byl

od samého počátku předmětem sporu, mnoho rabínů jej dodnes nerespektuje a dává přednost připomínce obětí holocaustu ve zvlášť určené postní dny. V jejich kongregacích je holocaust připomínán společně s dalšími židovskými tragédiemi odříkáváním modliteb za mrtvé a zapálením Jahrzeitové svíčky. Židé, kteří nejsou členy těchto kongregací, se účastní oficiálního smutečního obřadu, pokud země, v níž žijí, takový den zavedla. V mém rodném Holandsku se vždycky dodržovaly dvě minuty ticha 4. května, v předvečer osvobození Holandska.

Pro české Židy jsou hlavními fyzickými monumenty utrpení v období holocaustu tábor v Terezíně a jména 77 000 zahynuvších českých Židů, kteří jsou připomenuti na zdech Pinkasovy synagogy.

Federace židovských obcí České republiky uvažuje o vztyčení pomníku v romském koncentračním táboře v Letech a plánuje uspořádat výstavu romského holocaustu v nedávno vrácené synagoze v Písku poblíž Letů.

Lze se jen ptát, zda kolektivní truchlení, naslouchání očitého svědka nebo sledování filmu o holocaustu stačí k tomu, abychom si uvědomili obłudnost spáchaného zla.

Co však k tomu stačí?

*z angličtiny přeložila Alena Smutná
redakčně kráceno*

— Použité prameny:

Margaret Brearley: Evropští Romové/Cikáni – perzekvovaný národ, pojednání č. 3 vydané Institutem pro výzkum židovské politiky v Londýně v prosinci 1996

Zpráva Skupiny zabývající se právy menšin o Romech/Cikánech z roku 1995

Tim Burke: Holocaust – skryté oběti nenávisti. Vyvražďování Cikánů, in: Mladí lidé v současnosti – padesát let od holocaustu, publikace č. 72, duben 1995

Anne Frank Krant: projekt Očití svědkové, Anne Frank Stichting, Amsterdam 1991

Jewish Chronicle, 9. října a 20. listopadu 1998

Simon Roker: Syn imigrantů bojuje za kulturu „páriů“, in: Jewish Chronicle, 2. srpna 1985

Peter Jorna: Dit was nog erger dan ik dacht. Sinti – jongeren bezoeken Auschwitz, in: Auschwitz Bulletin, Holandský osvětímský výbor, ročník 42, č. 4, říjen 1998

Prof. David Bankier: Orální komunikace, Hebrew University, Jeruzalém

— Čhiv ča, čhaje, e leketa

— (Píseň reflektující případ moldavských lidožroutů)

Na samém sklonku dvacátých let, v roce 1929, byl v Košicích zahájen soudní proces s devatenáctičlennou skupinou obviněnou z loupežných vražd a dalších deliktů. Lupičskou bandu vedl Šándor Filke z Moldavy nad Bodvou, jemůž publicita, které se případu dostalo, lichotila natolik, že – jak uvádí E. Horváthová – „aby zájem veřejnosti ještě zvýšil, donutil své spoléčníky, z nichž ne všichni byli duševně zdraví, aby vypovídali v tom smyslu, že zavražděné oběti snědli“ (1964:166). Kanibalismus moldavských Romů byl sice fantazií, chytil se jí však senzacivní tisk a o případu se psalo u nás i v zahraničí.

V ČSR to byl zejména agrární deník Venkov, kterému byl moldavský proces vítanou příležitostí k rozpoutání proticikánské kampaně, objevily se však i osobnosti, kterým šlo o objektivní posouzení případu. Takovým člověkem byl například MUDr. J. Stuchlík, který byl jako psychiatr přizván k vyšetřování této kauzy a který se později stal zakladatelem „Ligy pre kultúr- ne pozdvihnutie Cigánov“ (Pivoň 2001:79). Jejimi členy byli většinou čeští lékaři působící na Slovensku, jimž stál blízko i František Štampach, autor práce „Základy národopisu cikánů v ČSR“. Ten zachytil píseň „o moldavských zbojnicích“ Chude, čhaje, e leketa už několik měsíců po jejím vzniku (1930:343-4). Píše o ní: „Svým původem, melodicky i slovně velmi zajímavou jest píseň moldavských zbojníků (...). Podávám slova i nápev, který jsem věrně zachytil z úst mladého cikána (...). Byl to Mikša Šimonič (...), negramotný cikán asi dvacíletý z Levoče, kterého jsem pozval k primášovi Pechovi, protože jsem se dozvěděl, že zná novou píseň.“

Chude, čaje e leketa,
čiva tuke kokarica,
hej, kokarica manušale,
kaj o Roma o maschale.

Dža pal olovranos! Bešto,
mange trin bešore,
perda tute de lubnije!

Chude, pchrala, oda lancos,
čines pal man tele!
Devla, devla, so me kerdžom!

*Chyt', holka, zástěru, / nasypu ti kůstky, / ej, kůstky lidské, / (proto)že maso (už) snědli Romové.
Jdi pro svačinu! / Seděl jsem tři roky, / kvůli tobě, ty kurvo!
Vezmi, bratře, ten řetěz, / sundej ho ze mě! / Bože, Bože, co jsem to udělal!¹*

Podobných písní zachycujících historické události je v písňovém folkloru slovenských Romů poměrně málo. Snad bez výjimky se jedná o písně vztahující se k traumatickým zážitkům druhé světové války, kdy byli Romové otevřeně perzekvováni a část romské populace byla internována v tzv. pracovních táborech.

Píseň Čhiv ča, čhaje, e leketa je o více než deset let starší než písně o válce a událost, kterou odráží, je nesrovnatelně menšího dosahu. Proto je pozoruhodné, že se v mé sbírce nahrávek romských písní nachází sloka téměř shodná se Štampachovým záznamem přinejmenším dvakrát.

První varianta byla nahrána v roce 1982 v Nelahozevsi u rodiny původem ze Šariše. Tehdy asi třicetileté zpěvačce se tato píseň vybavila spontánně. O jaké události se v písni zpívá, nedokázala říci. Při opakovaném dotazu na píseň v roce 2000 si už na píseň podle počátečních slov nevzpomněla.

Čhiv ča, čhaje, e leketa,
joj de, čhivav tuke jekh kokalica,
jaj de, kokalica manušane²,
hej de, trin šel cakli khatar mande.

de, Mamo miri, mamo miri,
jaj de, sar man dukhal miro šero!
jaj de, Ko les mange sastarela?
de, Sastarla les mri phuri daj.

*Hod'sem, holka, zástěru, / hodím ti jednu kůstku, / ej, lidskou kůstku, / kolem mě je tři sta flašek.
Mámo moje, mámo moje, / ach, jak mě bolí moje hlava! / Kdo mně ji uzdraví? / Uzdraví ji moje stará matka.³*

1. Píseň ponechávám s chybami v zápisu, ale namísto Štampachova překladu předkládám svůj.

2. Správně by mělo být „manušaňi“.

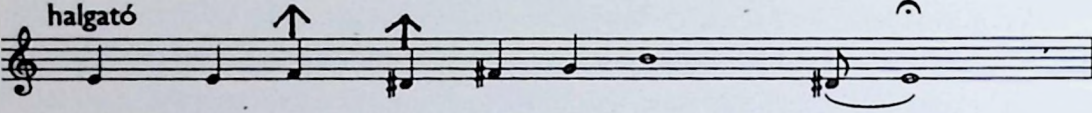
3. Zpěvačka zazpívala píseň dvakrát za sebou, přičemž druhé znění první sloky bylo bližší Štampachovu zápisu:

de, Chude, čhaje, e leketa,
joj de, čhiv ča mange kokalica...

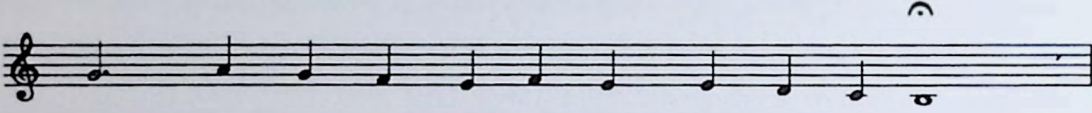
Čhiv ča čhaje e leketa

přepis: Kateřina Andršová

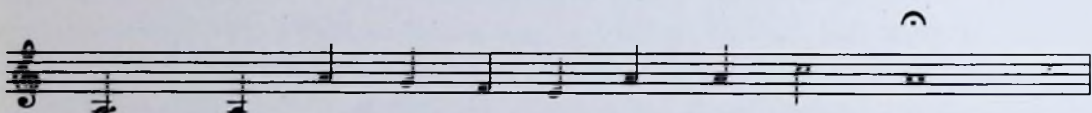
halgató

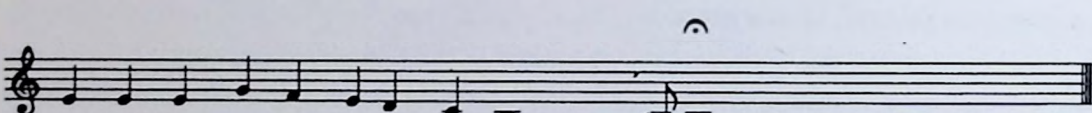
Čhiv ča čha - je e le - ke - ta

joj de, čhi - vav tu - ke jekh ko - ka - li - ca,

jaj de, ko - ka - li - ca ma - nu - ša - ne,

hej de, trin šel cak-li kha-tar man - de.

| Zpěv: Marta Peštová, Nelahozeves 1981 |

Další varianta této písně, kterou jsem nahrál na Spiši v Malém Slavkově v roce 1989 od Kvetoslavy Pompové (tehdy dvaadvacetileté), se liší jen posledním veršem: *co je sežrali psi*.

ej de, Čhiv ča, čhaje, e leketa,
de, čhivav tuke kokalica,
e jaj de, kokalica manušale,⁴
de, so len chale o rukone.

jaj de, Dela o Del oda linaj,
de, kaj te keras baro bijav,
e joj de, te na bijav, aspoň boňa,
de, kaj te pijen cudza Roma.

ej de, Pro nebocis trin čercheňa,
de, phiren pal ma so trin pheňa,
e jaj de, aver kaľi, aver parňi,
de, oja trito mri piraňi.

Hod' sem, holka, zástěru, / nasypu ti kůstek, / ej, kostičky lidské, / co je sežrali psi.

Dá Bůh to léto, / abychom udělali velkou svatbu, / když ne svatbu, aspoň křtiny, / aby pili cizí Romové.

Na nebi jsou tři hvězdy, / chodí za mnou všechny tři sestry, / druhá černá, druhá bílá, / ta třetí je moje milá.⁵

Zajímavé je porovnání variant standardních slok zachycených mnou s variantou, kterou zaznamenal Štampach hned po vzniku písně. První tři verše v prvních slokách všech variant se liší jen v maličkostech, nikoli smyslem. Čtvrtý verš – u Štampacha: *(proto)že maso (už) snědli Romové* – je v nelahozoveské variantě nahrazen veršem standardním, používaným obecně pro vyjádření pijácké nálady a hýření – *mám kolem sebe tři sta lahví*. V maloslavkovské variantě, formálně téměř totožné se Štampachovou, jsou však Romové nahrazeni psy – *kosti, co je sežrali psi*, a to zřejmě proto, že po půl století se už ztratila souvislost s „moldavskými vraždami“, respektive tyto upadly v zapomnění.

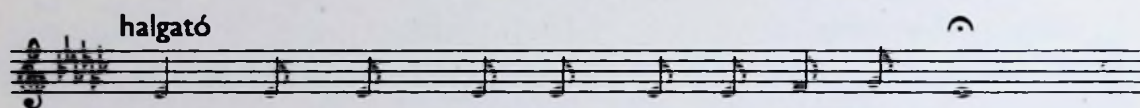
4. Správně by mělo být „kokalici manušane“.

5. Ve třetí sloce má být správně *jekh hin kaľi, aver parňi – jedna černá, druhá bílá...*

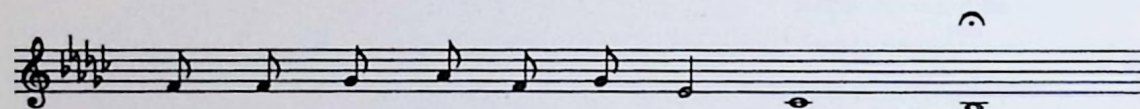
Čhiv ča, čhaje e leketa

přepis: Kateřina Andršová

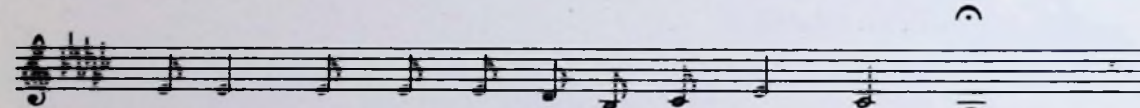
halgató

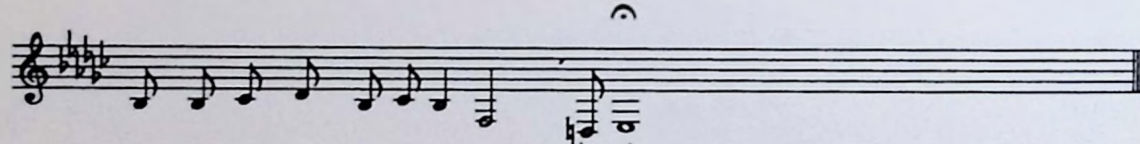
ej de, Čhiv ča čha - je e le - ke - ta,

de, čhi - vav tu - ke ko - ka - li - ca,

e jaj de, ko - ka - li - ca ma - nu - ša - le,

de, so len cha-le o ru-ko - ne.

| Zpěv: Kveta Pompová, Malý Slavkov 1989 |

Tento text je zajímavou ukázkou toho, jak málo podléhají standardní verše či sloky v lidové písni změnám. Platí tady, co říkával folklorista Karel Dvořák: „Slova ve verších/strofách se jen těžko nahrazují, proto se lidová píseň těžko mění.“ Píseň je tedy poměrně stabilní útvar, který často zachovává archaické výrazy, ať už na úrovni lexika či syntaxe. A jak je vidět na tomto příkladě, zachovává někdy i děje už dávno zapomenuté.

Ale nejen píseň může mít tuto funkci. Podle sdělení Rudolfa Mirgy (1993) se ještě dnes používá ve Spišském Štvrtku rčení: „Hem tu sal sar moldavakro Rom!“ (*Vždyť ty jsi jako moldavský cikán!*), což má hanlivý význam, ačkoliv původ tohoto obratu byl už zapomenut.

— Použitá literatura:

Horváthová, Emília: Cigáni na Slovensku, SAV, Bratislava 1964.

Pivoň, Rastislav: Zákon o potulných Cigáňoch z roku 1927, in: Romano Džaniben č. 3–4, 2001.

Štampach, František: Základy národopisu cikánů v ČSR, in: Národopisný věstník československý XXIII, 1930.

— Poznámky k přepsaným písním:

Obě písně jsou pouze textovými, nikoli melodickými variantami.

Z nahrávky pořízené v Nelahozevsi je patrné, že si zpěvačka Marta Peštová s obtížemi vzpomínala na začátek melodie. Na kytaru ji doprovázel její manžel Vojtěch Dunka.

V úvodní frázi jsou dvě noty, nad nimiž šipky naznačují, že je třeba je intonovat zhruba o čtvrttón výše, než jsou zapsány.

*Nahrávka písničky v podání Květy Pompové z Malého Slavkova je kvalitní, melodie i text jsou jednoznačně analyzovatelné. Jedná se o variantu známé písničky *Te Del o Del oda linaj*.*

K.A.

— Rozhovor s Marie-France Olivierovou

Na jaře byla u mě na návštěvě příbuzná jedné z mých pařížských přátel – paní Marie-France Olivierová. Když jsem zjistila, že je učitelkou ve škole v jednom z pařížských tzv. „problémových“ předměstí a učí děti z etnicky velmi odlišných komunit, bylo hned téma k rozhovoru.

Připadal mi velmi přínosný a zajímavý, a proto jsem jeho část nahrála. Domnívám se, že zkušenosti a názory paní Olivierové by mohly být zajímavé i pro naše pedagogy, kteří mají mezi svými žáky i příslušníky jiných etnik – zatím pravděpodobně hlavně žáky romské.

Následující překlad je poněkud zkrácen.

Kolik žáků je ve vaší škole?

Sedm set třicet.

A ve třídě jich máte kolik?

Dvacet pět.

Jaké je jejich etnické složení?

Mám ve třídě děti z Jordánska, z Egypta, z Alžírsko, z Maroka, z Kambodže, z Číny, z Komor, ze Senegalu, z Haiti, z Itálie, z Kamerunu, z Indie, ze Srí Lanky a z Martiniku. Celkem 14 národností.

A všichni mluví svým mateřským jazykem, jazykem původní země?

Tak asi sedm nebo osm mluví doma svým mateřským jazykem.

Jsou mezi nimi i děti, které přijdou do školy a neumějí vůbec francouzsky?

Letos žádné nově přichozí nemám, ale jindy bývají ve třídě tak dvě tři děti, které na začátku školního roku francouzsky neumějí.

Jak s nimi pracujete?

Takové děti u nás zpravidla chodí nejprve do tzv. „integrační třídy“, kde je asi pět nebo šest dětí. Tam zůstanou tak pět šest měsíců – zkrátka do šesti let. Školní docházka je u nás povinná od šesti let, takže jakmile je dítěti šest let, už nejde do „integrační třídy“, ale do normální třídy.

Jak s takovými dětmi, které neprošly „integrační třídou“, pracujete?

Tak já je nechávám jen poslouchat. Mluví s nimi o nejběžnějších věcech. A ony postupně registrují víc a víc.

Takže na ně mluvíte francouzsky, i když vám zpočátku vůbec nerozumějí?

Ano. Ale je přece jen důležité vědět, z jakého prostředí ty děti pocházejí. Děti, které přicházejí z Afriky, které nikdy neprošly žádným školským zařízením, mají ve škole hodně problémů. To ale souvisí i s tím, že ani jejich rodiče neprošli žádnou školou, škola není součástí jejich kultury.

Máte tedy i děti, jejichž rodiče jsou analfabeti, neumějí číst a psát?

Ano. Často otcové umějí číst, ale matky ne. Jenže u Afričanů je třeba rozlišovat, tam existují různé kategorie, různé případy. Jsou kultury, kde otec si vezme ženu, má s ní děti, pak si najde druhou, třetí ženu – a s každou má děti. V rodině jsou pak čtyři nebo pět sourozenců, kteří mají stejného otce, ale různé matky. Někdy máme ve třídě i tři sourozence stejného věku z jedné rodiny – které jsou od stejného otce, ale nemají stejnou matku. Nejvíce ale záleží na tom, jakou roli hraje škola v jejich rodinné kultuře. Děti, které umějí ve svém jazyce pojmenovat určité věci, nemají problém s překladem těchto pojmů. Horší je, když dětem některé pojmy v jejich jazyce chybí.

Takže i když děti francouzsky neumějí, daří se vám s nimi komunikovat, umíte vyjádřit, co chcete?

Tuhle otázku si vůbec nekladu. Mluví na ně – a ony mi velice brzy začnou odpovídat.

A když neodpovídají?

Tak čekám, mluví na ně dál. Obvykle do dvou let jsou jakékoli překážky v komunikaci odstraněny. Ale každé dítě má jinou strategii, každé to zvládá jinak... Jak bych to vysvětlila: No když se musím dostat na druhý břeh řeky, tak mám výběr: buď si namočím nohy, nebo tam naházím kameny a přeskáču to. Zkrátka mám svou strategii, jak přejít řeku. A stejně tak dítě, které není „na naší straně řeky“, nemluví naším jazykem, tak má také svou strategii. Také skládá kameny, také hledá cestu – a jednoho dne ji najde. Jsou děti, které jsou zdánlivě pomalejší, ale to je jen zdání. Mají své období zrání, ale pak to najednou všechno dohoní a třeba i předhóní ostatní. Je to otázka strategie – a tu má každý jinou.

Měla jsem děti, které jako by půl roku spaly – a pak se najednou „probudily“...

Le journal de la classe

Editorial

Le mercredi, c'est le jour
du sport, des courses
et des amis..

Le jeudi on en parle..

Mais à quoi sert le
sport ?

C'est difficile de répondre.

Marie-France

Vendredi 20 septembre 2002 Numéro 2

Le tennis

Je suis allé chez
papy et mamie.

J'ai fait du tennis
avec mon papa.

Antony

La danse

Je fais de la danse
avec mes amies.

Crilee

Le foot

J'ai joué au foot
avec mes copains
dans la cour.

Grégory

Center Park

Je suis allée au
Center Park en
Belgique.

C'est comme à la
maison, sauf qu'il
y a la forêt.

Laura

Mon amie

Je suis allée chez
mon amie.

Estella

La dent

J'ai perdu une
dent quand je suis
allée à la piscine.

Mathilde

Le scooter

Mon grand frère
a un scooter, je
me suis promené
avec lui.

Adrien

Le gymnase

Je suis allée au
gymnase, maman
m'a regardée.

Carina

Julie

Mon frère est allé
voir Julie avec
son cochon
d'Inde.

Mathilde

Le taekwondo

Mercredi, j'ai fait
du taekwondo,
j'ai lancé des
coups de pied
dans l'air.

Samy

Les billes

J'aime bien jouer
aux billes.

Nicolas

Le dentiste

Mercredi, je suis
allé chez le
dentiste . Il a enle-
vé ma dent avec
une pince. Je n'ai
pas eu mal.

Mathieu

Ca va bien

Je suis allée chez
le dentiste , je vais
bien. Mon frère
doit avoir un
calendrier « pour
son pouce »

Laura

Cache-cache

J'ai joué à cache-
cache dans la
maison avec mes
deux petites
sœurs.

Hadir

On y mange

Au centre de
loisirs on mange,
on ne va pas à la
maison.

Kelly

Je tedy jen na vás, jak posoudíte situaci? Jen vy sama jste kompetentní říct: Tohle dítě ještě není zralé, ještě potřebuje čas?

No není to tak jednoduché. U nás nemáme žádné nástroje k tomu, jak dítěti se školními problémy pomoci. Nemáme po ruce žádné psychology. Je jedna psychologka na dvanáct škol, takže nám může věnovat tak půl hodiny týdně. Nedá se počítat s pomocí psychologa. A navíc, psycholog je pro případ, když s dítětem něco není v pořádku. Ale dítě, které neumí francouzsky, přece je v pořádku. Má v hlavě všechno v pořádku, nepotřebuje psychologa. Chybí mu jenom prostředek – jazyk – a ten získá velice brzy. Získá ho tím, že se s ním mluví – znovu a znovu se opakují krátké věty, pokyny, zkrátka jako doma v rodině.

A od začátku hodně píšeme. Každý den mají děti za úkol něco napsat do svého sešitu. Je to něco na způsob deníku. Píší o svých zážitcích, pocitech, problémech, anebo máme nějaké společné téma: volby do školní rady, společně shlédnutý film nebo nějaké představení, sporty, nějaká událost, o které se mluví... Aby bylo víc příležitostí k vzájemné komunikaci, ale i ke komunikaci i s rodinami, zavedla jsem takové školní „Naše novinky“, které vydáváme tak dvakrát až třikrát za měsíc. Vybírám do nich některé z těchto dětských postřehů a pak si to společně čteme. Děti nosí „Naše novinky“ i domů a předčítají z nich rodičům a sourozencům.

Jak se ke skutečnosti, že jsou ve třídě děti jiných etnik, které třeba zpočátku neumějí francouzsky, stavějí francouzští rodiče? Nehledají cestu, jak své děti umístit do jiných škol?

Většinou takovou možnost nemají. Soukromé školy jsou u nás velice drahé.

Nemám na mysli soukromé školy, mám na mysli školy státní... Na Slovensku v některých lokalitách, kde žije hodně Romů, existují školy, kam chodí jen romské děti. A vedle toho je v místě škola pro slovenské děti. Ale i v České republice, kde takové koncentrace romského obyvatelstva nejsou, mají někteří rodiče tendenci vybírat pro své děti „vhodnou“ školu.

To je strašné! Školy pro černé a školy pro bílé – to je Jihoafrická republika! Jak potom může dojít k integraci? Právě ve škole se děti seznamují, poznávají, navazují kontakty, přátelství...

U nás není možné, aby si rodiče vybírali školu. Musí dát dítě do školy podle jeho trvalého bydliště. Samozřejmě, existují výjimky, že dítě chodí dočasně do školy podle momentálního místa pobytu rodičů, ale to jsou výjimky. V zásadě rodiče nemají právo výběru. To by se museli přestěhovat do jiného města nebo čtvrti.

V místě, kde učím, je jedna velmi honosná čtvrť a hned vedle je sídliště na sociálně velmi nízké úrovni s vysokou nezaměstnaností. Je pravda, že mnozí boháči se odsud stěhují jinde a že dochází k jisté ghettizaci, ale přesto mám ve třídě žáky, jejichž rodiče jsou středo-

školští nebo univerzitní profesori a své děti by do jiné školy nedali, protože chápou, že i jejich děti se musí integrovat do prostředí, ve kterém žijí a budou žít. A velkoměstské prostředí dnešní Paříže je multietnické a multikulturní.

Jenže co je to vlastně integrace? Já jsem například žila v Belgii. To je prostředí velmi blízké francouzskému, takže navenek jsem jistě byla naprosto „integrována“ a nikdo na první pohled nepoznal, že jsem Francouzka. A přesto doma jsem jedla pořád stejně jako ve Francii, o Vánocích jsme udržovali francouzské zvyklosti a podobně. Jazyková integrace je jedna věc, sociální integrace je něco jiného a profesionální opět něco jiného.

Tradičně se ve Francii tvrdí, že „největší problémy jsou s Magrebinci“. Já mám ve třídě děti z Alžírsko i z Maroka – a vůbec nepatří k „problematickým“ žákům.

Problematické jsou děti z rozvrácených rodin, se kterými se téměř nekomunikuje, večer usínají před televizí, nikdo se nezajímá o jejich práci a prospěch ve škole – a to není otázka etnické příslušnosti. Děti nezaměstnaných rodičů mají zase mnohem menší motivaci se ve škole něco naučit – a to opět není otázka etnické příslušnosti. Mám ve třídě děti z Afriky, které jsou velmi pozorné, nesmírně pracovité – mají velmi silnou motivaci k učení.

Zkrátka jazyková integrace dětí z rodin, kde se nemluví francouzsky, to pro mě skutečně nepředstavuje žádný problém.

V každé škole existují nějaké problémy. Ještě jsem se nesetkala s pedagogem, který by řekl: „Naše škola funguje perfektně, nemáme žádné problémy.“ S jakými problémy zápasí vaše škola?

S velkou fluktuací pedagogů. Učit na naší škole je opravdu náročnější než na některých jiných školách. Ale ne proto, že je tu hodně cizinců, nýbrž proto, že je to opravdu sociálně problémová čtvrt'. Mnoho dětí vyrůstá v neúplných rodinách nebo v rodinách s nevlastním rodičem a sourozenci, nejsou řídké případy týrání, často se u dětí vyskytuje psychomotorická retardace či jiné psychologické problémy. A tak si mnozí kolegové snaží nastřádat body¹, aby se dostali na jinou školu. Škola pak „ztrácí paměť“. Ještě před pár lety bylo z třiatvaceti pedagogů osmnáct takových, kteří byli na škole více než deset let. Škola měla svůj zaběhnu-

1. Francouzský školský systém je tradičně velmi odlišný od školského systému v našich zemích: Třídy se číslují v sestupném sledu, známkuje se naopak vzestupně (tj. nedávají se známky od 1–5, nýbrž body od 20–0), mnohem více se užívá slovního hodnocení, na mnohých školách se donedávna dodržovaly volné středy (pro případnou náboženskou výchovu) a pracovní soboty atd.

Francouzští učitelé mají oproti našim mnohem menší svobodu výběru školy. Čerství absolventi pedagogických škol jsou posíláni do škol po celé Francii na základě jakési „umístěnky“ – nemají právo si zvolit ani město nebo oblast, kde by chtěli žít a pracovat. Teprve časem, když „nasbírají dostatek bodů“ (rolí v tom hraje počet odpracovaných let – přihlíží se i k „obtížnosti“ prostředí –, místo zaměstnání partnera, počet dětí apod.), mají více šancí dostat se na školu, kterou si sami zvolí.

| Učitelka M.-F. Olivierová se svou třídou | foto archiv

tý řád, svá specifika, která ji odlišovala od jiných škol. Rodiče i děti věděli, jak to v naší škole chodí.

Dnes tam většina kolegů zůstane rok, dva, maximálně tři roky. A to je špatné.

A co francouzské školství jako celek?

Není dobré a stále se zhoršuje: přibývá administrativy, děti se různě „škatulkují“ a my, pedagogové, jsme hodnoceni na základě množství popsaného papíru...

A já jsem přitom přesvědčena, že dítě prospívá tím více a tím lépe, čím více času si na ně najdeme, čím častěji nasloucháme jeho starostem, kterým čelí v každodenním životě.

Rozhovor vedla a z francouzštiny přeložila HŠ

— Résumé

Entretien avec Marie-France Olivier

Marie-France Olivier est institutrice dans une banlieue dite "*à problèmes*". Elle enseigne à des enfants issus de communautés ethniques variées – on dénombre dans sa classe 14 nationalités différentes sur 26 élèves. Ceux qui ne parlent pas du tout le français sont ou ont été déjà orientés vers des classes dites "*d'intégration*", qui réunissent cinq à six élèves ou plus pendant une durée qui est variable suivant les enfants (on les laisse le moins longtemps possible à part).

Dans son travail, elle ne rencontre pas de véritables difficultés de compréhension : chaque enfant élabore sa propre stratégie de communication, et évolue à son allure. La lenteur à maîtriser le français est souvent apparente, c'est une question de maturité. Celle-ci ne se mesure pas : il ne s'agit pas de problème psychologique nécessitant l'intervention d'un psychologue, si l'enfant est bien installé dans "*sa*" culture, il s'épanouira dans la nôtre. Il est ici question de l'utilisation du moyen de communication qu'est la langue – qui se développe au fur et à mesure de la pratique. C'est pourquoi Marie-France Olivier privilégie toutes les opportunités d'expression au sein de la classe (en outre la cour de récréation est un formidable terrain d'apprentissage de la langue), mais aussi en lien avec les parents, à travers la réalisation d'un journal de la classe notamment.

L'école a un rôle intégrateur, c'est pourquoi l'enseignante juge qu'il serait dangereux de voir se développer des écoles ghetto, où les enfants n'auraient plus l'opportunité d'apprendre la différence. Elle distingue trois formes d'intégration : linguistique (la langue est aussi une forme de pensée – elle se parle et se vit), culturelle et sociale. L'adhésion à notre vie sociétale ne doit pas se faire en reniant son appartenance d'origine, sinon, ce peut être la source de problèmes plus lourds que le seul apprentissage de la langue.

Marie-France Olivier regrette la rotation des enseignants dans son école, qui induit son manque de cohésion, une perte de la "*mémoire*" de l'école et nuit à la continuité des projets mis en place.

Elle voit des tâches et des contraintes administratives se développer au détriment de son rôle pédagogique. Tous les rapports et les projets écrits du monde ne remplaceront pas la richesse des échanges, des questions et de la transmission de la mémoire de l'école (histoire douloureuse d'une fratrie se succédant au cours des années par exemple...).

Stéphanie Cirac

— Hin ajsi čhajori...

Hin ajsi čhajori,
lakeri daj hin godi,
lakero dad pheras,
garuvel pes andre avreskere gada.

*Je jedna dceruška,
její matka je moudrost,
její otec šprým,
ukrývá se v cizích šatech.*

(e hadka, o garudo lav – *hádanka*¹)

Hádanky jsou velice oblíbený žánr v tradiční slovesné kultuře Romů. Hádankami se baví jak dospělí, tak děti. Hádanková zábava může spontánně „propuknout“ při větší sešlosti (rodinné, komunitní) nebo si „skrytými slovy“ mohou krátit dlouhou chvíli dva lidé, kteří spolu z nějakého důvodu tráví společně čas: na cestě, při nenáročné fyzické práci, při odpočinku apod.

Na rozdíl od specifických kulturních akcí, které se často připravují předem, jako jsou pohádkové sešlosti nebo zábava s hudbou, zpěvem, tancem a pitím, se hádanková zábava nepřipravuje. Přinese-li někomu nějaká událost při volném vyprávění na mysl hádanku, zadá ji ostatním a pak se přítomní buď začnou v dalších hádankách předhánět, anebo se hádanka neujme a pokračuje ve vyprávění, žertování a jiném druhu zábavy.

Někdy se hádá o peníze a uzavírají se hádankové sázky: Keci thoves pre stavka? – Oč se vsadíš? (dosl. *Kolik dáš na sázku?*) Tím se pochopitelně hádanková hra stává napínavější.

Formálním specifikem romských hádanek je úvodní formule. Předmět, na který se ptáme, je charakterizován jako člen nejužší rodiny: čhavo – *syn romských rodičů*, čhaj – *dcera romských rodičů*, phral – *bratr*, phen – *sestra*. Úvodní formule zní: Hin man ajso čhavo/phral, so... – *Mám syna/bratra, který...* anebo: Hin man ajsi čhaj/phen, so... – *Mám dceru/sestru, která...*

1. Garudo lav, pl. garude lava (dosl. *skrytá slova*) – užívá se často v plurálu i pro označení jedné *hádanky* (Phenav tuke ajse garude lava, so len na džaneha avri te učarel. – *Dám/řeknu ti hádanku, kterou nebudeš umět vyluštit.*) Synonymum hadka je převzato z východoslovenského dialektu.

Hin man ajsi phral, so džal andro foros u ačhel odoj.

Mám sourozence², který jde do města a zůstane tam.

(o drom – cesta)

Hin man ajsi phen, so phirel tele le šereha.

Mám sourozence, který chodí hlavou dolů.

(e gomboška andre topanka – cvoček v botě)

Hin man ajsi čhajori, cikňi, saňi, nangori, e pori lake džal, kaj kames.

Mám takovou dcerušku, malou, tenkou, nahoučkou, ocásek jí sahá, kam chceš.

(e suv le thaveha – navlečená jehla)

Hin man ajsi phen, andro veš bariľa, andro foros aviľa, le nipos diliňarda.

Mám děvče, v lese vyrostlo, do města přišlo, lidi pobláznilo.

(e lavuta – housle)

Hin man ajsi čhavoro, so o guľi pal peste mukel.

Mám synáčka, který po sobě nechává kulíčky.

(o šošoj – zajíc)

Podobným incipitem – úvodní formulí – začínají některé hádanky, které na území bývalé Jugoslávie sebral romský básník, politik a žurnalista Rajko Djurić (viz rubrika Recenze – anotace, s. 30, č. 83, s. 54, č. 177)

Mor kalo kak, si les phak, zala vačarel „dža“, zala phenel „cha“.

Můj černý strýček má křídla, někdy říká „dža“ (jdi), někdy řekne „cha“ (jez).

(o grvano – havran)

Mor phen djese džal, phirel, raťasa pala vudar sovel.

Moje sestra ve dne chodí, v noci spí za dveřmi.

(e motura – koště)

2. Romština má dva jmenné rody: mužský a ženský. Překládáme-li romské hádanky do jazyků, které mají rovněž rody, dochází k problému tehdy, liší-li se v romštině a v příslušném jazyce rod předmětu, na který se ptáme. Příkladem je třeba romský výraz mužského rodu o drom, jehož český ekvivalent *cesta* je rodu ženského. Nelze tedy překládat slova: *Mám bratra, který...*, nýbrž je třeba volit buď zobecnující výraz *sourozenec*, anebo nahradit bratra *sestrou*.

Rovněž romista Rade Uhlik zaznamenal mezi jugoslávskými Romy řadu podobných hádanek. Některé z nich mají i velmi podobné varianty ve folkloru slovenských Romů, jako např. výše uvedená hádanka na *navlečenou nit*:

Si ma phen, kaj pi pojrori sa crdel pala pe.

Mám sestru, která za sebou tahá ocásek.

Úvodní formule ovšem není „povinná“. Některé hádanky ani podobným způsobem začínat nemohou, anebo ten, kdo hádanku zadává, standardní incipit jednoduše vynechá.

Ačkoliv slovenští Romové hádankové žánry žádnými specifickými názvy nerozlišují, můžeme hádanky kategorizovat podle různých kritérií.

Z hlediska zakotvenosti v hádankovém repertoáru máme hádanky:

1. so sako džanel – *ktelé každý zná* a 2. so mek ňiko na šunda – *ktelé ještě nikdo neslyšel*, tedy jednak hádanky standardní, tradiční, phurikane – *starodávné*, a jednak hádanky nové, velmi často improvizované na místě. Hádanky se improvizují většinou tehdy, když se při nějaké komunitní sešlosti z jakéhokoli podnětu strhne „hádanková palba“, která inspiruje přítomné k vymýšlení nových a nových hádanek.

Mezi hádanky, so sako džanel, patří například:

Štar phrala tel jekh staďi.

Čtyři bratři pod jedním kloboukem.

(o skamind – *stůl*)

Hin man ajso phral, so ča jekh kalapa hordinel.

Mám takového bratra, který nosí jen jeden klobouk.

(o karfin – *hřebík*)

Hin man ajso čhavo, thoves les tele, rovel, hazdes les upre, rovel.

Mám takového syna – položíš ho, pláče, zdvihneš ho, pláče.

(o lancos – *řetěz*)

Vznik improvizované hádanky jsem zaznamenala například v příbuzenské komunitě Bertina a Heleny Demeterových v roce 1976. Když si starší sestra Bertina Demetera, Friška, nemohla vzpomenout na žádnou tradiční hádanku, přišla se svérázným problémem, podloženým tehdejší sociální situací Romů – totiž migrací ze Slovenska do Čech. Její hádanka patří k hádankovým „minipříběhům“.

Hin man pre Slovensko kher. Džav te bešel pro Čechi, kamav te thovel mange o kher pal e Praha. Savoro mire kherestar, so hin pre Slovensko, šaj anav manca, ča jekh na. So hin oda?

Mám na Slovensku dům. Stěhuju se do Čech a chci si postavit dům za Prahou. Všechno si z toho domu, co mám na Slovensku, můžu přinést s sebou, jen jedno jediné ne. Co to je?

(o paňi andal e vakovka, bo imar šutiľa avri – voda z omítky, protože už vyschla)

Všichni přítomní tehdy hádali cihly, tašky ze střechy, dveřní či okenní rámy, ale na vyschlou vodu z omítky nikdo nepřišel – k velké radosti a pýše paní Frišky.

Jiná improvizovaná hádanka byla zachycena na romském dětském táboře v Kladně v roce 1977 při večerní sedánce u ohně. Sbírali jsme tehdy garude lava a snažili jsme se dětem přivodit na mysl hádanky tím, že jsme jim dávali hádat, co jsme znali my. Vynořilo se několik hádanek standardních, typu štar phrala... Pak se stalo, že nad naším hloučkem několikrát přeletěl pokřikující pták – a hádanka byla na světě. Její první neupravená podoba zněla: Denašel upre tele, giľavel peske. – *Lítá sem a tam a zpívá si*. Podoba vykrášlená kolektivem pak zněla:

Upre tele denaškerel, giľi peske giľavkerel.

*Poletuju sem a tam, písničku si zazpívám.*³

Hádanky jsou testem důvtipu. To je pravděpodobně společná funkce hádanek ve všech kulturách na světě. Standardní hádanky, so sako džanel, ovšem důvtip testovat nemohou právě proto, že už je hádající nesčetněkrát slyšeli, a tedy znají rozluštění. Přesto jsou i takové hádanky testem: totiž zkouškou z romipen – ze znalosti romské tradice. Hodnotí se znalost standardních symbolů, které se opakovaně prezentují, utvrzují a tradují při společenských sešlostech. K takovým symbolům patří i hádanky, so sako džanel.

Kromě už uvedených čtyř bratří pod jedním kloboukem spadá do této kategorie například:

So barol upre koreňiha?

Co roste kořenem vzhůru?

(upruno dand – horní zub)

Hin man ajso čhavo, calo rat terdöl andro paňi, cindo nane.

Mám syna, který stojí celou noc ve vodě a přece se nenamočí.

(o čhon – měsíc)

3. Tvůrčí česká parafráze jednoho z vedoucích tábora.

Duj phrala pal peste denašen, jekh avres našti chudel.

Dva bratři utíkají jeden za druhým a nemohou se dohonit.

(buď o kereki pal e bicigla – kola jízdního kola,
nebo o kham the o čhon – slunce a měsíc)

Má-li hádanka dvě možná rozluštění, hádající znalý hádankových evergreenů obvykle uvede obě a za svou erudici je pochválen se stejným uspokojením, jako se při rozluštění neznámých hádanek chválí důvtip.

K hádankám méně známým, typu kada mek na šundom – *to jsem ještě neslyšel(a)*, eventuálně k hádankám obtížným (phari hadka – *těžká hádanka*), patří například:

Romaňi daj – raklo goro.

Romská matka – neromský syn.

(e rat the o čhon – noc a měsíc)

Jekh kaľi andro kalo veš,
parne čhave šel the deš,
pijel loľi mol,
šoħa na maťol.

*Jedna černá v černém lese,
bílých dětí sto a deset,
červené víno pije,
nikdy se neopije.⁴*

(e džuv – veš)

So keras savore jekhvarestar?

Co děláme všichni zároveň?

(phuruvas – stárneme)

So kerel sako jekh čavoro, kana uľol?

Co udělá úplně každé dítě, když se narodí?

(kerel than avre čhavoreske andre la dakero per –
udělá místo dalšímu dítěti v matčině břiše)

Hádanky, které neuhodne hned tak každý, vzbuzují údiv a obdiv důmyslnou metaforou, krásnou formulací, filosofickým postižením životní pravdy a správným zadáním. Kada čačipen! – *To je pravda! Tak to skutečně je!* – je výraz nejvyššího ocenění.

4. Když tuto hádanku v roce 1973 slyšela paní Helena Dzurková ze Skalice u České Lípy, zalíbila se jí tak, že přikázala svému muži, aby si ji zapsal.

Hádanky s nečekanou pointou, založené na vtipu, se označují jako pherasa – *žerty, vtipy*. Patří sem například:

Ko hordinel jekhbareder kalapa?

Kdo nosí největší klobouk?

(kas hin jekhbareder šero – *ten, kdo má největší hlavu*)

Soske prastal o šošoj kijo veš?

Proč utíká zajíc k lesu?

(bo o veš na prastal kijo šošoj – *protože les neutíká k zajíci*)

Hádanky – podobně jako pohádky (paramisa) nebo písně (giľa) – vzbuzovaly u některých badatelů stejnou otázku: Jsou původní romské, anebo přejaté od neromských sousedů? Ale jako mnoho pohádkových typů a motivů, tak i mnoho hádanek se vyskytuje v celé euroasijské kulturní oblasti a těžko vysledovat, který národ si tu kterou hádanku vymyslel. Některé romské hádanky svědčí svým sociokulturním ustrojením spíše o neromském původu, jiné vycházejí spíše ze životní zkušenosti Romů.

Nepochybně romské jsou hádanky založené na jazykových slovních hříčkách. Ty jsou nepřeložitelné do jiných jazyků. Vysvětlíme-li je, ztrácejí vtip. Nicméně pro názornost takovou hádanku uvedeme.

Phen jekhe laveha, so hin the lolo the kaľi.

Řekni jedním slovem, co je i červený i černá.

(rat⁵ – *krev, noc*)

Pijes les, pijes la, jov cindo, joj šuki.

Piješ „ho“, „piješ“ ji, „on“ je mokrý, ona suchá.

(o paňi, e cigaretľa – *voda, cigareta*⁶)

5. Romské slovo rat v mužském rodě znamená *krev*, v ženském *noc*. Hádanka je tedy založená na homofonii dvou substantiv s odlišným rodem i významem.

6. Výraz te pijel – v primárním významu *pít* – má ve spojení s cigaretou význam *kouřit*, ve spojení s lékem význam *užívat*. Podstatné jméno o paňi – *voda*, je mužského rodu, tedy „on“, cigareta je rodu ženského, tedy „ona“. Hádanka tedy vychází z různých významů jednoho slovesa.

Zajímavé jsou hádanky založené na romsko-českém nebo romsko-slovenském bilingvismu. K uhádnutí se zadá homofonní výraz, který v romštině znamená něco jiného než v češtině nebo slovenštině. Patří sem třeba české slovo *jak* (romsky *sar*). Fonetický ekvivalent v romštině má dokonce významy dva – oba se ovšem podle zásad morfologického pravopisu píší jinak: *jakh* (vyslov *jak*) znamená *oko*, *jag* (vyslov *jak*) znamená *ohněň*. Hádanka zní:

Phen mange, s'oda hin „jak“?

Řekni mi, co to je „jak“?

Pokud hádající neuvede všechny tři romsko-české výrazy (*jak*, *oko*, *ohněň*), pak ho ten, kdo hádanku zadal, „nachytá“.

Jiná bilingvní hádanka je založená na homofonii romského výrazu *tato* (čti *táto* – *teplý*) a českého *táto!* (*tati!*, *otče!*)⁷. Zadání i luštění funguje obdobným způsobem jako u předchozí.

Zcela specifickou kategorií spíše „testů“ než hádanek je „zkouška z romských slov“. Tato jazyková hra či jazykový test je nesmírně oblíbenou společenskou kratochvílí. Přítomní zkouší jeden druhého ze znalosti romštiny. Znalost romštiny je ovšem omezena na jednotlivé výrazy, obraty nebo věty. Zadávající uvede buď romský výraz, který se má přeložit do češtiny (Phen mange, s'oda hin... – Řekni mi, co to je...), anebo český výraz, který mají přítomní říci romsky (Sar pes phenel romanesh... – Jak se řekne romsky...).

Při jazykových hádankových hrách se testují opět dva aspekty: 1. Oda sako džanel! – *To každý zná!* versus 2. Oda mek ňiko na šunđa. – *To ještě nikdo neslyšel*. Pokud se prezentuje výraz, který každý zná, testuje se erudice v romské kultuře. Pokud někdo přijde s výrazem neznámým, přezkoumává se jazyková znalost.

Před deseti, patnácti lety patřilo dlouhou dobu k doslova okřídleným zkušebním výrazům: *kotorošno gurumňi* – *strakatá kráva* a *O melalo džal opre la phirduňaha te šulavel avri o thuvalo*. – *Kominík leze po žebříku vyčistit komín*. Běžné *o kominaris* – *kominík*, přejaté ze slovenštiny, je nahrazeno neologismem *o melalo* (dosl. *špinavý*). Rovněž přejatý výraz *e drabina* – *žebřík* je nahrazen neologismem *e phirduňi*⁸ a *o thuvalo* (dosl. *dýmající, kouřící*, které někde znamená *doutník*) nahrazuje přejatý výraz *kominos*.

7. Na homofonii českého a romského slova *tato* je založen i následující rozkošně naivní vtip: E baba avel pal e Slovensko te dikhel le čhaven pro Čechi. Hin ňilaj, baro tatipen. Čumidkerel la čhajora, phenel: „Joj, táááto!“ „Ale babi,“ phenel e čhajori, „já přece nejsem tvůj táta, já jsem Ivetka!“ *Babička jede ze Slovenska navštívit děti v Čechách. Je léto, vedro. Zlíbá holčičku, povídá: „Jaj táááto!“ (To je ale vedro!). „Ale babi,“ povídá holčička, „já přece nejsem tvůj táta, já jsem Ivetka!“*

8. Toto slovo ovšem v některých regionálních varietách znamená *kočovník*, jinde *poběhlce*.

Pokud někdo neznal tyto dva výrazy v době, kdy křížovaly celou tehdejší Československou republiku, neobstál v romipen a vystavil se nebezpečí, že se o něm bude říkat: Na phirel maškar o Roma. – *Nechodí mezi Romy*. (tj. nezúčastňuje se romských sešlostí), nebo dokonce Čhinel pes le Romendar. – *Straní se Romů*. Kdyby totiž mezi Romy chodil, nezbytně by musel narazit na *strakatou krávu* a na *kominíka lezoucího po žebříku*.

U zapomenutých archaismů, nově utvořených neologizmů či slov z jiných romských dialektů se nehodnotí znalost romipen, nýbrž znalost jazyka, jazyková představivost. Na různých rodinných či komunitních sešlostech jsem zaznamenala například tyto „zkušební výrazy“: e bešti – *židle*, od te bešel- *sedět* (neologizovaný archaizmus namísto běžného o stolkos), parapuť/parapuťi – *pokolení* (etymologii se mi nepodařilo zjistit), mothod'i – *neomluvená pracovní směna* (argotický výraz údajně přinesený z bývalé Jugoslávie), mulaňi bar – *hřbitov* (regionální výraz pro obvyklejší cintiris), ričh – *medvěd* (archaický a dialektní výraz pro běžné medved'is), nakhvadž – *slon* (neologizmus, dosl. *nosatec*), šingvadž – *nosorožec* (neologizmus, dosl. *rohatec*), argotické výrazy jako loľi d'indard'i (dosl. *červená dlouhá*, tj. *mrkev*), phagerd'i/dandvaľi (dosl. *lámaná/zubatá*, tj. *kukuřice*) a další a další.

V romském pohádkovém folkloru se – podobně jako ve folkloru jiných národů – vyskytují „hádankové pohádky“. Většinou patří do kategorie pherasune/charne paramisa – *žertovné/krátké příběhy*. Hádanka (jedna nebo více, obvykle tři) a její rozluštění tvoří dějovou fabuli spojující pohádkové protihráče. Hrdina – to je ten dobrý, chytrý, vtipný, zkrátka ten, komu posluchač fandí – obvykle hádanku dostává od svého soka. Pochopitelně ji uhodne – a tím zvítězí. Může tomu však být i naopak: Hrdina vítězí tím, že zadá svému protivníkovi tak těžkou hádanku, kterou on neuhodne a je poražen. K tomuto typu patří velice originální příběh La Romňakeri hadka, který v roce 1954 vyprávěl pan Laci Tancoš (1923 – 1997) z Petrovan u Prešova.⁹

Has jekh Romňi u le romes lake ile andre bertena, joj čori korkori ačhiľa le čhavoreha. Igen lake phares has, kana o rom khere na has. E Romňi geľa pro sudos, hoj lake le romes te mukhen khere.

O sudcas lake phend'a: „Romňije, me tuke akor le romes mukhava, te tu mange ajsi hadka zadeha, hoj me odi hadka te na džanav.“

Akor e Romňi džalas khere, igen bares gondolinlas, savi hadka leske te zahadinel, hoj o sudcas odi hadka te na džanel. Avka e Romňi gav gavestar phirelas, chudľa peske jekh kotor maro, terdöl peske pre jekh phurd, chudel te chal. O maro chalas, le čhavoreske te pijel

9. Příběh jsem zapsala v roce 1954 podle vyprávěčova diktátu. V podobě, v jaké byla pohádka písemně zachycena, je uveřejněna v publikaci *Romské pohádky*, Odeon, Praha 1973.

delas. Ole marestar, so chalas, andro paňi o kruřinki perenas u o mače len liginenas. Mek ole kruřinkednar o čirikle kidenas, so opral late urnisalonas u kamenas te chal. Savore kamen te chal, na, akor e Romňi čhivkerlas the le čiriklengi.

E Romňi avľas pro sudos kijo sudcas u phendľas leske: „No, bare raja, andom tuke jekh hadka. S'oda hin: Chav me, chal mandar, chal tel ma, chal upral ma.“

O sudcas phares gondolinlas, nařti prľoda avľa. Vičinda avrisikhade hadačen, či jon na džanen. Ňiko na džanelas pr'odi hadka te avel.

„No, Romňije, phen avri tiri hadka, te ela čačipen, mukhaha tuke le romes khere. Amen na džanas.“

„No, řun bare raja: chav me – terďuvav pre phurd, chav maro. Chal mandar – dav mi-re čhavoreske te pijel. Chal telal mande – chanas tel ma o mače o kruřinki, so perenas le marorestar. Chal upral mande – čhivav o kruřinki bokhale čiriklengi. Savore kamen te chal, savoro džido kamel te chal.“

Avka dikhľa o sudcas, hoj la Romňa hin čačipen. Avka le romes lake mukhľa khere.

Byla jedna Romka, muře ji zavřeli a ona chudák zůstala sama s děťátkem. Bylo jí velice těžko, že neměla muže doma. Romka šla na soud, aby jí muže propustili.

Soudce řekl: „Cikánko, já ti muže pustím domů, když mi dáš takovou hádanku, že já tu hádanku neuhodnu.“

A tak šla Romka domů a velice usilovně přemýšlela, jakou hádanku by mu dala, aby ji ten soudce neuhodl. A tak chodila Romka od vesnice k vesnici, vzala si s sebou kousek chleba, zastaví se na mostě a začne jíst. Jedla chleba a přitom kojila děťátko. Drobečky z toho chleba, co jedla, padaly do vody a polykaly je ryby. A ještě si z těch drobečků brali ptáčci, kteří lítali nad ní a chtěli jíst. Všichni chtějí jíst, ne, a tak ta Romka házela i ptáčkům.

Přišla Romka na soud k soudci a povídá mu: „No, velkomožný pane, přinesla jsem ti hádanku. Co to je: Jím já, jí ze mě, jí pode mnou, jí nade mnou.“

Soudce těžce přemýšlel a nemohl na to přijít. Zavolal si vyučené hadače, jestli to náhodou nevědí oni. Nikdo na tu hádanku nedovedl přijít.

„No, Cikánko, řekni tu svou hádanku, a když to bude pravda, propustím ti muže domů. My nevíme.“

„No, poslyř, velkomožný pane: Jím já – stojím na mostě a jím chleba. Jí ze mě – kojím svého chlapečka. Jí pode mnou – jedly pode mnou ryby, jedly drobečky, co padaly z chleba. Jí nade mnou – házím drobečky hladovým ptákům. Všichni chtějí jíst, všechno živé chce jíst.“

A tak viděl soudce, že Romka má pravdu. A tak jí propustil muže domů.

Těžko říci, jaký bude budoucí osud romských hádanek. Zatím jsou stále živým a oblíbeným žánrem folklorní tvorby. Díky sběratelům romským i neromským vycházejí v poslední době knižně, a tím se uchovávají pro další pokolení nejen Romů ale i všech, kdo se rádi baví a kdo si rádi ostří důvtip.

Post scriptum:

Začátkem září 2002 jsme navštívili Romy z Karlína stížené povodní. Byli provizorně ubytováni ve vysokoškolských kolejích na Strahově. Mimo jiné jsme pro eventuální zájemce přinesli romskou literaturu. Největší zájem byl o rozmnožené texty s hádankami, které se chystá vydat nakladatelství *Fortuna*. V rodině Ličartovských se nejen četly „naše“ hádanky, ale pan Ličartovský okamžitě přispěl i několika „svými“ hádankami, a to jak tradičními, tak na místě vymyšlenými. Uvedeme alespoň některé z nich:

Džal, džal, džal, furt džal – a te na džal, imar nane jov.

Jde to a jde, jde, jde, jde – a když to nejde, už to není to.

(o drom – cesta)

Kaskere kana hin najzoraleder?

Čí uši jsou nejtvrdší?

(la pirakere – ucha hrnce)

Savo rikono hin najfeder?

Jaký pes je nejlepší?

(oda, so tut na danderda – ten, který tě nekousl)

Následující hádance, kterou jsme mimochodem všichni uhodli, se manželka pana Ličartovského zasmála. Zlobila se jen na oko – a tak si ji muž usmířil hádankou, kterou z jeho repertoáru budeme citovat jako poslední.

Savi romňi hin najfeder?

Jaká žena je nejlepší?

(savi šunel peskere romes – která poslouchá svého muže)

Kas hin jekhphareder kalapa pro šero?

Kdo má na hlavě nejtěžší klobouk?

(e romňi, bo the tavel, the rajbinel, the pratinel, the dodikhel le čhavoren

– u o murš na kerel nič –

žena, protože vaří, pere, uklízí, hlídá děti – a chlap nedělá nic)

— Literatura

Djurić, Rajko: *Romane garadine alava – Romske zagonetke, Balkanske narodne umotvorine, kn'iga 2, Srpska Akademija nauka i umetnosti, Beograd 1980*

Čeho je na světě nejvíc? – So hin pro svetos jekhbuter? (sebrala, sestavila a přeložila Milena Hübschmannová, na sběru se podíleli Hana Šebková, Anna Žigová, Zbyněk Andrš a další), Kulturní dům hlavního města Prahy, Ústřední kulturní dům železničářů, Praha 1987

Kjučukov, Xristo: Amari Romani Lumja, IKTUS, Sofia 2001

— Poznámka

Hádanky průběžně umístěné v textu jsou:

1. Z publikace Xrista Kjučukova: *Amari Romani Lumja* – viz *Recenze, anotace*, citace bez pravopisných zásahů.
2. Z publikace Rajka Djuriće: *Romane garadine alava* – viz *Recenze, anotace*, citace bez pravopisných zásahů.
3. Hádanky od Dragana Jevremoviće z Vídně jsou v kalderašském dialektu, pravopis je pro snadnější čtení přizpůsoben pravopisu tzv. slovenské romštiny, užívaném u nás.
4. Hádanky ze sběru Asparucha Rangileva z Bulharska (z vesnice Kaspičan, oblast Šumen) jsou v dialektu tzv. chorachane Roma – muslimských Romů, v němž je poměrně mnoho tureckých výrazů.

?

Činel sar čhuri,
sastjarel o ilo,
anel tut po lačo drom,
šaj tut marel pal o drom tele.

(i vorba)

Řeže jako nůž,
srdce uzdravuje,
na správnou cestu může tě přivést,
ale z té cesty také svěst.

(slovo)

(Xristo Kjučukov)

- **E istorija murre poposki le Besanoski**
- Příběh o mém dědečkovi Besanovi
- (Divano)

Pan Lolja Bernal, politický aktivista a kulturní činitel – a hlavně člověk, který miluje svůj jazyk a romskou tradici – je z rodu Romů-kalderašů (kotlářů). Jeho předkové emigrovali v devatenáctém století z Rumunska poté, co zde bylo zrušeno otroctví Romů (1864), do Ruska. Z Ruska odešli po půl století nejenom proto, že byla v Rusku bída – jak se dovídáme z příběhu o Loljově dědečkovi Besanovi – ale i proto, že je vyhnaly politické poměry: „Gádžové se bili mezi sebou – a nakonec to mohli odnést Romové.“ Tak charakterizoval situaci romský kalderašský spisovatel Matéo Maximoff, jehož rod měl podobný osud jako rod Bernalů – s tím rozdílem, že namísto do Argentiny odešli Maximoffovi do Francie.

Lolja Bernal přispěl do časopisu Romano džaniben už dříve. V čísle 4/1995 jsme publikovali v jeho podání pověst „Sar kerdili i luma – Jak vznikl svět“ (s. 42 – 45). Je nesmírně zajímavá, protože vyjadřuje dualistický filozofický názor na stvoření světa.

Kdo by chtěl předchozí a současný příspěvek Lolji Bernala srovnávat z jazykového hlediska, povšimne si odlišného pravopisu. K tomu můžeme říci pouze to, že romský pravopis se vyvíjí a mění nejen u nás, ale na celém světě. V příběhu „E istorija murre paposki“ upustil autor od označování přízvuků a délek.

„E istorija murre paposki“ charakterizoval autor jako „divano“ – příběh, vyprávění. V návaznosti na jeho literární příspěvek otiskujeme zajímavou historicko-etymologickou esej o jazykovém i kulturním významu slova „divano“.

Murro papuco Besano kerdilosas ande 1893 ande Evropa, Rrusija. Dopaš Kelderari aj dopaš Lovari sas. Baro čorrimos sas kothe, aj atunči but andal Rrom avile-tar ande Amerika. Aj vi vo, murro papo, avilo-tar sa peska familijasa, leska dasa aj leske dadesa karing orde, karing e Archentina. Kana sas deše vaj dešuštare beršengo, kerdilosas leska dake atunči ek glatuca, murš, kaj mulo – te avel jerto – aj leski dej bari nasvali sas, aj ma nas la šave.

Pe kodja vrjamja kathe ande Archentina arenasas but imigranturja pa sa le riga, anda sa e lumja, aj but žanas-tar pel provincici te roden buči. O sur le themesko pherdo Anglezurja sas ande kodjo momento, kaj dareš počinenas e buči pel funturja, love la Angli-jake. Le Rrom činenas aj bičinenas gras aj le murš phiravenas pavuricka calja sar le gaučurja. Le gaže murdardesas buten andal Sovcurja (Indijaja), kaj bešenass ando sur, kaj kerdesas o marimos pel gaže ando deštajijato veko. Uni anda lende ašenas inke, uni anda kukola Indijaja džikim kaj inke trajinas sar maj anglal, numa kaj či maj marenas pe aj sajekh daravenas le gažen pala lengi faca. Le gaže či kamenas le Indijanon aj mudarenas le, sar te avenas žigeni, aj počinenas funturja pe lenge bal aj kan – če čorrimos, bre!

Le Rrom terguinas le grastenca aj lašarenas le sersamurja pel pavuronge aj vi kerenas kakavja, jišturja. But andal gazdi le bare maljange sas Anglezurja aj phenenas murre pa-

Můj dědeček Besano se narodil roku 1893 v Evropě, v Rusku. Byl napůl Kalderaš a napůl Lovár. Byla tam velká bída a mnoho Romů tehdy odešlo do Ameriky. A tak přišel i on, můj dědeček, přišel s celou svou rodinou, se svou matkou a se svým otcem sem, do Argentiny. Když mu bylo asi deset nebo čtrnáct let, narodilo se jeho mamince ještě jedno dítě, chlapec, který ale umřel – ať odpočívá v pokoji – a jeho maminka byla velice nemocná a pak už neměla děti.

V té době se do Argentiny dostala spousta emigrantů ze všech stran, z celého světa, a mnoho z nich odešlo do různých provincií hledat práci. Na jihu země bylo v té době hodně Angličanů, kteří tehdy platili za práci dokonce v librách, v anglických penězích. Romové obchodovali s koňmi (*dosl.* kupovali a prodávali koně) a muži nosili obleky jako místní vesničané, jako „gaučové“ (*obdoba amerických kovbojů, pozn. red.*). Gádžové povraždili mnoho Indiánů, kteří bydleli na jihu a kteří válčili s gádži v devatenáctém století. Někteří z nich zůstali naživu, někteří z těch Indiánů žili až do té doby jako dříve, sice už neválčili, ale strašili gádže pouhým svým zjevem. Gádžové Indiány neměli rádi, zabíjeli je jako zvířata a za jejich vlasy a uši platili anglickými librami – no hrůza, fuj!

Romové obchodovali s koňmi, opravovali vesničanům náradí a vyráběli kotle, „jištury“ (*velké bezuché pánve, pozn. red.*). Mnozí majitelé velkých pozemků byli Angličané a ti

poske, te žal vi vo lenca te mudarel le Indianon, so vo či kamla, ke vo sas lenca amigo aj činelas lendar šukar gras, kaj bičinelas el gaženge.

Laše jilosko sas murro papo, dragostoso, numa jagalo, aj kamelas le Indianon aj vi le gaučon, ke slobozi sas. Numa či kamelas le Anglezon aj kavren, kaj kamenas te pravdajin pe, sar phenenas, ke sas mišto, so kerenas lenca, le Indianonca.

Ek data, sar bičinelas kakavja aj anolas pel kimpurja – ternorro sas pe kodja vrjamja, dešupanže vaj dešustare boršengo – aj sar nakhelas pe'k mal bari, gelo te pušel, te trobular len vareso. Kaj da duma, sas o gažo, kaj sas o gazda le kheresko. E vatra le Rromengi nas dur khothar. Numa ke dikhla o gažo, ke dasas andre murro papo, gelo karing leste te šudel les avri. Murro papo da duma rajkanes lesa, makar ke leski šib, e gažikaji, nas prja laši. Pušla katar o gažo, so trobular les, aj o gažo choljajlo aj maj šuda les avri. Murro papo či aljarda aj či gelo-tar, aj o gažo šuda les mate čirado, tato (kodo si sar o čajo), kaj pelas pe lesko kolin. Murro papo choljajlo aj kamelas te mudarel le gažes, o gažo ankalada o fakano anda pesko maškar. O fakano si sar ek šuri, pašte kabor ek sabja, de baro, kaj phiravenas le gaučurja aj but andal gazdi le maljange pel kimpurja. No, o gažo tromada les aj murro papo, kaj chalasas bari choli aj gelo-tar – nas kasavo pačako – numa nas les so te kerel aver.

Čačimasa, murro papo barilosas sas džiko manuš, dekin kerd'ilosas, aj či daralas či khankastar, či khančestar, dareš le boršenca sičilo-

řekli mému dědečkovi, aby šel s nimi taky zabíjet Indiány, což on nechtěl, protože se s nimi přátelil, kupoval od nich krásné koně a prodával je gádžům.

Můj dědeček měl dobré srdce, byl to milý člověk, ale vznětlivý, a tak chtěl osvobodit Indiány i gauče. Zato neměl rád Angličany a další lidi – majitele pozemků, kteří se chtěli ospravedlnit, když říkali, že je dobře to, co s těmi Indiány, dělají.

Jednou, když (dědeček) prodával kotle a roznášel je po venkově – byl tehdy mladičký, patnácti- nebo čtrnáctiletý, přecházel přes jednu plantáž a šel se zeptat, jestli něco nepotřebují. Ten, s kým mluvil, byl pánem toho domu. Romská osada nebyla odtamtud daleko. Jenomže když ten gádžo viděl, že jde dědeček dovnitř, přišel k němu a vyhodil ho. Můj dědeček s ním mluvil zdvořile (*dosl.* po pansku), třebaže neuměl gádžovsky moc dobře. Jen se gádže zeptal, jestli něco nepotřebuje, a on se rozzuřil a vyhodil ho. Můj dědeček mu nerozuměl a nešel, a tak mu ten gádžo vychrstl na prsa vařící maté (to je něco jako čaj), co právě pil. Můj dědeček se rozlobil a chtěl gádže zabít, ale gádžo vytáhl od pasu „fakano“. „Fakano“ je takový nůž, ale obrovský, skoro jako šavle, a nosili ho gaučové a hodně gádžů na venkově. No dobrá, gádžo ho vyprovokoval, dědeček měl strašný vztek – nebyl to klidný člověk-, jenomže nemohl nic dělat.

Opravdu, můj dědeček se od narození ani v dospělosti nikoho a ničeho nebál, dokonce si časem zvykl nosit nůž a pistoli jako

sas te phiravel šuri aj pištolo sar le gaučurja, so nas drago či peska dake, či murra mamjake. Vareso kaj kerda pašte sa pesko trajo.

Jekhvar, kana aba bištajpanže vaj bištajšove boršongo sas, aba sas ansurime pe kodja vrjamja la Iodžinasa, murra mamjasa, kaj sas deš borš maj terni lestar, murro papo – makar ke phirjasengo manuš sas aj sas les ek lašo karaktero – či rrevdilas, so sas lende nasul but manuš, kaj nas vorta aj daži sas len le kavre tela lenge punrre – so ašundasas vi katar lesko dad o Miloš aj katar lesko papo, ke kerelas pe ande Evropa aj maj le Rromenca – aj makar ke murri mami sas choljariko pe leste, našti ašada les te žal pe kodja mal kukole gažeski, kaj šudasas o čajo tato pe lesko kolin deš borš maj anglal. No, da andre ande mal aj murri mami pala leste. Aj gelo karing o gažo, murri mami mothoda leske: „Na ža, Kalea“ – ke kadja mothonas leske – „ke o gažo mudarel tu!“

Terđilo angla gažo aj phenda leske: „Seres man?“

„Katar?“ o gažo phenke. „Mange tume, le Rrom, san savorre sa jekh. Sar le Indijaja! Naš kathar, šava!“

„Me sim kuko, pe kaste šudan mate tato pe kolin de deš borš. Seres man?“ murro papo phenke. Ka o gažo sas but bučarne, numa ande kodo momento rigate katar murri mami nas konik. (Murri dej sa mothol mange, ke murro papo či delas duma pa kodja. Vo sas ek manuš čicho, šoha či luvudilas pe.)

„Akana sam korkorro!“ murro papo phenke. „Sostar či phabares man vaj des man dab

gaučové, což se nelíbilo ani jeho matce, ani mojí babičce. Ale on to dělal skoro celý život.

Jednou, když mu bylo pětadvacet nebo šestadvacet let a už byl v té době ženatý s Jodžinou, mojí babičkou, která byla o deset let mladší než on, tak můj dědeček – třebaže to byl člověk veselý a měl dobrou povahu – nesnesl, jak jsou mnozí lidé zlí, nečestní a jak utlačují ostatní (*dosl.* mají ostatní pod svýma nohama) – což (ostatně) také slyšel od svého otce Miloše a od svého dědečka, (věděl) co se děje s Romy v Evropě – a třebaže se moje babička na něj zlobila, nesvedla ho udržet, aby nešel na pole toho gádže, co mu před deseti lety vylil horký čaj na prsa. No, vydal se na to pole a moje babička za ním. Gádžo šel kolem a moje babička mu (dědečkovi) povídá: „Nechod' tam, Kalo, (*dosl.* Černý)“ – protože tak dědečkovi říkali – „gádžo tě zabije!“

Ale dědeček přistoupil ke gádžovi a povídá: „Vzpomínáš si na mě?“

„Odkud?“ povídá gádžo. „Vy cikáni jste pro mě všichni stejný. Jako Indiáni! Vypadni odsud, chlape!“

„Já jsem ten, co jsi ho před deseti lety polil horkým čajem. Pamatuješ si na mě?“ povídá můj dědeček. Gádžo měl hodně dělníků, ale v té chvíli tam kromě mé babičky nebyl nikdo. (Moje maminka mi říká, že dědeček o tom nikdy nemluvil. Byl to tichý člověk, nikdy se nevytahoval).

„Teď jsme sami!“ povídá dědeček. „Chceš mě popálit nebo mě chceš švihnout bičem,

la čugňasa, gazda?“ Aj murro papo ankalada e šuri palal pala le zeja, sar kerenas le gaučurja, aj phenda le gažeske: „Ankalav e šuri, chažane! De, ankalav la!“ Aj šinda les jekh ande buka la šurjasa. Aj o gažo thoda pe pe čangende aj rrudisajlo, te na kerel leske khanči, te na mudarel les. Murri mami prastandoj gelo karing murro papo aj la les vastestar, te na kerel či jekh dilimos, te na potrojil pe, numa skintejji anklenas andal jakha murre paposke. Numa pala vuni minutci ašilo, garada e šuri murro papo aj o gaučicko colo, kaj phiravelas, thoda les pe stingo phiko aj gelo-tar. O gažo d'atunčara či maj kerda nasul khanikaske.

Kako divano si čačo, ašundem les katar murri dej e Kali, murro kak o Šodi, o šaj murre paposko, aj katar murri mami. Ma naj man, so te phenav tumenge.

Poznámka:

Příběh, který je psán způsobem, jako by byl vyprávěn, jsme se snažili přeložit co nejvěrněji, a to i proto, abychom romský originál učinili srozumitelnějším pro ty, kteří nerozumějí zvláštnostem kalderašského dialektu.

gazdo?“ A dědeček vytáhl nůž, co měl za zády, tak jak to nosili gaučové, a povídá gádžovi: „Vytáhni nůž, šéfe! Dělej, vytáhni ho!“ A říznul ho do prsou. Ten gádžo padl na kolena a prosil ho, aby mu nic nedělal, aby ho nezabíjel. Babička přiběhla k dědečkovi, chytila ho za ruku, aby nedělal hlouposti, aby se nemstil, ale dědečkovi sršely z očí jiskry. Za chvíli se uklidnil, schoval nůž, pončo, co nosil, si přehodil přes levé rameno a šel pryč. Od té doby ten gádžo nikomu nic zlého nedělal.

Tenhle příběh je pravdivý, slyšel jsem ho od své maminky Kali, od svého strýce Šodih, syna mého dědečka, a od své babičky. Víc už nemám co říct.

Přeložila MH

— Díván

— (Historicko-etymologický exkurs)

Při studiu islámské historie a kultury se velice často setkáváme s pojmem „díván“. Toto slovo se uplatňuje v různých souvislostech a pokaždé může znamenat něco jiného. Pokusme se tedy vymezit jeho význam.

Různé zdroje se v náhledu na etymologii slova „díván“ liší. Někteří odborníci se domnívají, že pochází z perštiny a je odvozeno od kořene „dév“¹, které samo o sobě znamená *démon*, přeneseně *démonem posedlý, šílený, bláznivý*. Jiní se kloní k názoru, že jde o odvození z rozšířeného kmene arabského slovesa „davvana“ – *shromažďovat, sbírat, zaznamenávat*. Druhý výklad se zdá být pravděpodobnější.

Poprvé se setkáváme s „dívánem“ u Arabů na poli státní správy. Nejprve se tímto výrazem označoval registr vojenských oddílů, později úřad, který byl k registraci vojsk zřízen. První takový „díván“ ustanovil druhý chalífa Umar ibn al-Chattáb (639 – 644) z potřeby organizovat platy pro bojovníky šířících mečem islám na dalších a dalších územích. Šlo o jakýsi rejstřík vojáků (ar.²: díván a-muqátila, díván al-džajš), v němž bylo stanoveno jejich pořadí podle zásluh při šíření islámu. Na základě tohoto pořadí byly odstupňovány platy jednotlivých bojovníků. Čestné první místo bylo vyhrazeno pro Aišu, nejoblíbenější manželku Proroka Muhammada.

Vojensko-správní registr spolu se zemědělskou reformou položil základy k organizačnímu systému islámského chalífátu. Systém vešel do dějin pod názvem „Umarova organizace říše“ a platil od roku 638, kdy Arabové dobyli Jeruzalém. Při této příležitosti vyhlásil Umar svůj nový správní systém v Džabiji – bývalé rezidenci ghassánovských knížat.

1. Srov. etymologii romského výrazu *Del – Bùh* v článku Svetislava Kostiče: Jak starý je Bùh Romů, *Romano džaniben* 4/1995, s. 35–41.

2. Arabské obraty, v nichž se vyskytuje výraz „díván“, označujeme zkratkou ar. (arabština), perské obraty zkratkou pers. (perština), urdské obraty zkratkou urd. (urdština).

| Diván-e-ám (16. století), veřejná přijímací síň císařského paláce v Láhauru (Pákistán)
Foto Jan Marek |

Umarovo správní uspořádání ovšem vnášelo velké sociální rozdíly mezi oddíly arabských bojovníků, a proto bylo postupně novelizováno. V 11. století je nahradil seldžucký lenní systém.

Původně se tedy slovem „díván“ označoval pouhý soupis bojovníků. S potřebou spravovat stále větší a větší území, které Arabové postupně dobývali, se význam výrazu „díván“ rozšířil na označení celého administrativního úřadu.

Za dynastie Abbásovců vznikla celá řada „dívánů“, které se měly starat o správu jednotlivých resortů a které ve své době plnily podobnou roli, jakou mají dnešní ministerstva. Mezi hlavní „dívány“ patřil úřad pro vybírání pozemkové daně (ar.: díván al-charádž), armádní úřad (ar.: díván al-džajš), úřad pro korespondenci chalífy se správci provincií (ar.: díván al-rasá'il), úřad pro poštu – která ovšem měla provádět špionáž – (ar.: díván al-baríd).

V čele „dívánu“ stál vezír. Jeho funkce bývala často dědičná. První vezíři za vlády Ab-

| Diván-e-Khás Ágra | Foto Hana Knížková |

básovců pocházeli z íránské rodiny Barmakovců. Jejich íránský původ svědčí o významné roli Peršanů v islámské administrativě.

„Dívány“ se postupně rozšířily do všech koutů islámského světa. V důsledku toho, jak se postupně rozpadalo či decentralizovalo islámské impérium a vznikaly jednotlivé islámské dynastie, vzrůstala role „dívánů“, neboť každý panovník si musel vybudovat vlastní mocenský a administrativní aparát.

Postupem času se význam slova „díván“ opět posunul: výraz „díván“ začal označovat hlavního ministra. Tím se v té době rozuměl ministr financí.

Na území Indie v době, kdy tu vládli mughalští sultáni, přeskočil „díván“ do oblasti architektury. Říkalo se tak honosné přijímací síni v panovnickém paláci. Největší rozkvět zaznamenaly „dívány“ v palácích císaře Džahangíra (1605 – 1627) a Šáhdžhána (1627 – 1658). Existovaly dva typy přijímacích síní: síň, kde panovník pořádal veřejná slyšení (pers.: díván-e-ám) a síň soukromých audiencí (pers.: díván-e-chás).

Po obvodu přijímčích síní byla rozmístěna měkká sedadla, která mohla sloužit i jako lehátka. Později se tento typ lehátek dostal s tureckými armádami i do Evropy. Po obléhání Vídně Turky (v roce 1683) se „turecká lehátka“ stala módou ve vídeňských měšťanských domácnostech. Ujal se pro ně výraz „divan“, který známe i z češtiny, anebo „otoman“ podle „otomanských“ Turků, tedy Turků osmánské dynastie.

V jiném významu se s výrazem „díván“ setkáváme v islámské literatuře. V islámské tradici se za umělecky hodnotnou literaturu považovala pouze poezie. Po celý středověk byly verše básníků řazeny abecedně podle posledního písmene „radífu“ – refrénu následujícího po každém dvouverší. Soubor lyrických básní se označil jako „díván“ toho a toho básníka. V klasické arabské literatuře byl nejznámějším poetickým souborem „díván“ Mutanabbího (ar.: Díván al-Mutanabbí), v perské literatuře například básnická sbírka Háfizova (pers.: Díván-e-Háfiz³), v urdské literatuře na půdě Indie například sbírka Ghálibova (pers., urd.: Díván-e-Ghálib⁴).

Substantivizované adjektivum „dívání“ (dosl. *úřední*) se začalo v perštině i arabštině užívat pro zvláštní druh arabského písma. Úřady v islámských zemích zaměstnávaly množství úředníků, kteří všechno pečlivě zapisovali. Všechno se pochopitelně psalo ručně, a tak se postupem času vytvořil zvláštní styl arabského písma – „dívání“ (*úřednické písmo*). „Dívání“ je jedna z mnoha forem arabského písma, která se těšila obzvláštní oblibě v Osmánské říši.

(Autor vystudoval obory perština, urdština a turečtina na FF UK,
text opatřila poznámkami redakce.)

| Urdský básník Mirza Ghálíb patří ke klasikům indické poezie |

3. Několik vybraných básní s Háfizovy sbírky přeložil do romštiny romista John Sampson, který strávil většinu života mezi Romy ve Walesu.

4. Urdský básník Mirza Ghálíb (1797–1869) patří k nejslavnějším klasikům indické poezie. Některá z jeho dvojverší jsou dodnes evergreeny, které dovede citovat snad každý urdský nebo hindsky mluvící Ind. Řadu svých básní Ghálíb věnoval své celoživotní zakázané lásce „domní“ – domské zpěvačce a tanečnici. (Podrobněji viz M. Hübschmannová: Domští hudebníci v Indii, Romano džaniben 3–4/1997, s. 11–27.

— Dodatek redakce:

S výrazem „divano“ jsme se setkali zejména v kalderašském dialektu romštiny, a to jak u kalderašů ruských, tak švédských, srbských, rumunských nebo argentinských. Slovník Demeterových (1990) z Ruska uvádí pod heslem divano následující významy: „rozhovor“, „beseda“, „řeč“. Gjerdmanův a Ljungbergův slovník (1963) ze Švédska udává ekvivalenty: „řeč“, „konverzace“, „slovo“, „vzkaz“. V obou slovnících je jako jazyk, z něhož se výraz divano dostal do romštiny, označena srbština, do té pak nepochybně přišel z turečtiny v dobách, kdy Balkán byl v područí osmánských Turků.

U kalderašských Romů v Pecice u Aradu jsme se setkali se slovem divano ve významu „vyprávění“, „příběh“ – a to dokonce specifický příběh, který se vypráví proto, aby upozornil posluchače na to, že se jeho aktéři dopustili něčeho ne zcela v souladu s etickými normami romské tradice. Divano má tedy kritický (výchovný) podtext, který ukazuje, co je správné, a co ne.

Kalderišský autor z Argentiny, pan Lolja Bernal (viz Příběh o mém dědečkovi Besanovi), užívá slova divano hlavně ve významu „příběh“. Když jsme s ním v osobním rozhovoru konfrontovali úzus slova divano běžný mezi kalderaši z rumunské Pecice, víceméně souhlasil s jeho sociokulturní „aurou“. Podle Lolji Bernala se ve vyprávění reflektují ty události každodenního života, které z nějakého důvodu stojí za to, aby se o nich vyprávělo. V každém vyprávění se – ať explicitně nebo implicitně – nějakým způsobem buď podtrhují hodnoty pozitivní, anebo odsuzují akty negativní.

Mezi „slovenskými“ Romy by kalderašskému pojmu divano odpovídal nejspíše výraz vakeriben, a to i ve svém sociokulturním významu.

?

Džas, pe jek than aches,
sa díches, khači naši astarses.

(o suno)

Jdeš, a přitom stojíš ne jednom místě,
všechno vidíš, a nic nemůžeš chytit.

(sen)

(Rajko Djurić)

— Romská literární tvorba

| Valdemar Kalinin

— Přehled romské poezie a literatury v bývalém SSSR, zemích SNS a v Pobaltí

Valdemar Kalinin se narodil v roce 1946 v Bělorusku. Vystudoval pedagogiku v Tveru a aspirantské zkoušky složil v Petrohradu. Pak sloužil jako desátník v armádě a pracoval v běloruském školství. Od roku 1985 žije v Londýně, kde pracuje jako vyučující a konzultant ve školství. Své básně uveřejnil v Bělorusku, Polsku, České republice, Švédsku a ve Velké Británii. Zasloužil se také o překlad bible do baltické romštiny. Pracoval na něm jedenáct let. Od roku 1997 je členem běloruského a anglického PEN-klubu básníků a spisovatelů.

První zmínka o Romech v Rusku pochází z roku 1492. Tato informace je obsažena v „Systematickém shrnutí (itineráři) sbírky Daškovského muzea v Moskvě“. První zmínka o Romech na Ukrajině je z roku 1426, v Bělorusku pak z roku 1521.

Podle oficiálních údajů posledního sčítání lidu z roku 1989 žilo v Sovětském svazu více než 252.000 Romů, z nichž 78 % označilo za svůj rodný jazyk romštinu. Známy anglický romista a veřejný činitel Grattan Puxon však dospěl na základě svých vlastních výzkumů k závěru, že v roce 1986 žilo v Sovětském svazu více než 400.000 Romů. Podle údajů, které byly přeloženy v letech 1991 – 1999 Komisi pro vyplácení odškodného obětem fašistické genocidy, žilo na území bývalého Sovětského svazu 730.000 až 740.000 Romů. Z toho přibližně 400.000 Romů žije v Rusku, více než 110.000 na Ukrajině, přibližně 30.000 v Bělorusku a více než 40.000 v Kazachstánu. Do celkového počtu spadají také středoasijské Romové a příbuzné skupiny, jako např. *Luliové* neboli *Mugajové*, jak sami sebe nazývají, dále arménští *Bošové* (*Lomové*), muslimští Romové z Ázerbajdžánu, kteří si říkají *Domové* nebo *Domarové*, *Karáčiové* a *Suzmani*.

Sovětská vláda uznala Romy jako etnikum již v roce 1925 a oficiálně o tom informovala veřejnost v novinách „Izvestija“.

Veškeré romské obyvatelstvo, které žije na území Sovětského svazu, můžeme rozdělit do šesti jazykových skupin na baltickou, balkánskou, olašskou, německou, finskou a ukrajinskou.

Podle našich informací publikovalo v období od roku 1925 až dodnes svá díla v romštině 46 romských i neromských básníků, 13 prozaiků (někteří z nich psali i básně), a to na

půdě Sovětského svazu i v zahraničí. Tyto střípky romské publikované literatury byly napsány nejčastěji v severoruském dialektu romštiny. Vedle toho vyšla i celá řada děl o Romech.

V našem článku se hodláme soustředit pouze na romsky psanou literaturu, která vyšla od roku 1925 do roku 2000.

Romská hudba, především písně hudebně velmi nadaných ruských Romů se na konci 18. století staly populární nejen v Rusku, ale záhy se staly součástí světové kultury. V roce 1775 se v rodovém sídle hraběte Alekseje Orlova (1737 – 1808) objevil první profesionální romský sbor, založený z jeho iniciativy. Sbor vedl vajda Ivan Sokolov (1728 – 1806). Dá se předpokládat, že od této chvíle začíná vznikat romská písňová poezie. Ve formě písní zůstala ostatně romská poezie ještě po dlouhou dobu.

Hrabě Aleksej Orlov-Čekmenskij, jemuž Romové přezdívali Alechan, také založil romskou školu a osvobodil Romy z nevolnictví.

K psaní písní a přednesu v romštině přispěl významnou měrou i známý ruský básník a kritik Appolon Grigorjev (1822 – 1864). Napsal neobyčejně úchvatné sloky populární romské písně *Cikánská madarka*, do níž začlenil i několik romských slov. Je třeba poznamenat, že A. Grigorjev měl měkký a oduševnělý hlas, romské písně zpíval s vibrujícím témbrem a doprovázel se na kytaru, kterou dokonale ovládal. Nosil dobový oblek – široké „šarovary“ (kalhoty s dole staženými nohavicemi) a vysoké boty. Svým vystupováním nadchnul známou romskou zpěvačku Stěšu k tomu, aby zpívala písně v romštině. Jejich zpěv byl tak dojemný a tak procítěný, že oba plakali a diváci byli vzrušeni a uchváteni tak tklivou a omračující hlubinou zpívané romské poezie.

Některé básně A. Grigorjeva se zařadily do pokladnice romské písňové tvorby, zpívají je Romové a dnes již nikdo netuší, že byly napsány Rusem. Patří k nim např. romance: *Ó, pohovořte se mnou, má přítelkyně sedmistrunná, Dvě kytary tklivě hrály* aj.

Romská inteligence konce 19. století z Moskvy, Petrohradu a z dalších velkých měst, považovala romský jazyk za pokleslý, příliš „hrdelní“ a snažila se mluvit rusky nebo francouzsky. Ale většina Romů, která žila kočovným nebo polokočovným způsobem, se dorozumívala pouze romsky. Své děti neposílali do školy ani do gymnázia, neboť dávali přednost učení životní moudrosti u ohně, a zpravidla také chránili romštinu a svou kulturu před vlivy neromského prostředí.

Když si prohlédneme nadpisy knih známých romských básníků a spisovatelů 20. a 30. let, vidíme, že byly psány rusky. Dokonce ani průkopníci romského obrození nebyli připraveni zasvětit své síly jazyku svých předků.

Teprve po mohutné kampani za uznání romského jazyka jakožto jazyka literárního v letech 1925 – 1932 si mladí romští literáti začali postupně uvědomovat hodnotu vlastního

jazyka. Poezii a prózu v romštině začali chápat a přijímat. Nejtalentovanější autor, absolvent střední romské pedagogické školy Aleksandr Vasiljev (1920 – 1942), učitel a literární překladatel, který zemřel na frontě při obraně Leningradu, vyjadřuje ve svém romsky psaném rukopise hluboké přání pochopit svůj mateřský jazyk. Rukopis věnoval Aleksandr Vasiljev svému učiteli Nikolaji Pankovovi (1895 – 1956), známému romskému básníku a překladateli, který byl členem Svazu spisovatelů.

Chtěl bych se zmínit o úloze romské romance jakožto osobitého žánru romského umění, který byl silným popudem k rozvoji romské poezie. Zde je třeba připomenout jména, jako I. V. Vasiljev, R. A. Kalabin a M. A. Šiškin, kteří velmi emotivně interpretovali svou písňovou poezii za doprovodu sedmistrunné kytary.

V roce 1877 vydal V. K. Papandopulo první romsko-ruský slovník sestavený na základě jazyka moskevských Romů. V letech 1897 a 1908 pak známý smolenský badatel V. N. Dobrovolskij uveřejnil ukázky ústní tvorby smolenských Romů.

V roce 1925 vyšel v časopise *Izvestija* (č. 27) článek *Cikáni se probouzejí*, ve kterém se jeho autoři, známí romští představitelé A. S. Taranov (1890 – 1962), I. I. Rom-Lebeděv (1901 – 1991) a G. Lebeděv (1901 – 1969), zmiňují o rozvíjející se romské literatuře.

V roce 1925 byl též založen „Všeruský svaz Cikánů“. Předsedou byl zvolen A. S. Taranov a tajemníkem I. I. Rom-Lebeděv.

18. června 1925 „*Izvestija*“ publikují rezoluci, ve které se o Romech mluví jako o „soudruzích-kočovnicích“. V témž roce se začíná na školách masově prosazovat psaná romština. V Moskvě a v moskevské čtvrti Proletárka začíná romštinu vyučovat učitelka, básnířka a velice vzdělaná Romka Nina Dudarovová (1903 – 1992). Zároveň společně s Nikolajem Pankovem začíná propracovávat abecedu a gramatiku romštiny.

V listopadu 1927 vychází první číslo novin „*Romani zorja*“, ve kterém I. I. Rom-Lebeděv otiskuje svou první povídku *Romano beng* (*Cikánský ďábel*) a Aleksandr German (Germano) povídku *Ruvoro* (*Vlče*). V témž roce se odehrálo rovněž první vystoupení Romů na scéně Velkého divadla pod vedením E. Poljakova a M. Iljinského.

V roce 1926 uspořádal Nikolaj Pankov v Moskvě první konferenci romistů, na které získal severoruský dialekt romštiny, tj. dialekt baltské skupiny, status oficiálního romského jazyka celé země Sovětů a byl označen za vyučovací jazyk. Ne všichni Romové přijali toto rozhodnutí s nadšením. Příslušníkům některých jiných skupin – olašské, balkánské a německé – připadal severoruský dialekt cizí a považovali ho za vnucený.

Nikolaj Pankov a Aleksandr Germano byli přátelé, ale v oblasti poezie také tvůrčí konkurenti. Oba velice plodně pracovali, ale každý šel svou cestou. Nikolaj Pankov upřednostňoval literaturu, pedagogiku, vzdělávání romské inteligence a rozvíjení romštiny, Aleksandr

Germano se zase projevil jako brilantní autor prakticky ve všech literárních žánrech: v divadelních hrách, v povídkách, v poezii i v pohádkách. Napsal dokonce román *Atasjatuno burmistro* (*Bývalý purkmistr*).

V roce 1930 sjednotil Aleksandr Germano romské spisovatele ve tvůrčí skupině „Romano lav“ a povedlo se mu dosáhnout přijetí jejích členů do „Moskevské asociace proletářských spisovatelů“. Vstoupil tam samotný Germano a jeho nejbližší spolupracovníci: N. Pankov, I. Rom-Lebeděv a G. Lebeděv. V roce 1931 se Greorij Lebeděv stal prvním ředitelem divadla „Romen“. V roce 1937 však byl uvězněn a z gulagu se vrátil až v roce 1954.

V roce 1931 se v Moskvě konal 1. sjezd spisovatelů Sovětského svazu, kterého se účastnili A. Germano a I. I. Rom-Lebeděv. Maxim Gorkij ve svém příspěvku nejednou připomněl Romy, přičemž zdůrazňoval obrovský rozvoj romského vzdělání a kultury. A není se čemu divit, neboť Romové vytvořili svou abecedu teprve v roce 1925, a necelých pět let poté už existovala výrazná umělecká díla napsaná romštině. Tento úctyhodný rozmach musel vyvolat obdiv a nadšení nad talentem a obrozenou aktivitou romské inteligence. V roce 1932 byl A. Germano opět pozván na tvůrčí setkání elitního kruhu sovětských spisovatelů, které bylo zorganizováno ve vesnickém sídle tehdy již nemocného Maxima Gorkého. Této schůzky se zúčastnil i sám J. V. Stalin.

Velký mistr divadla „Romen“, koncertní mistr a dramatik, zasloužilý umělec Ivan Chrustalev-Timofejev (romským jménem Vano Chrustale, 1913 – 1996) zahájil svou tvůrčí činnost ve 30. letech jako básník a rychle si získal uznání. Pracovitost a nadání mladého básníka dodnes udivuje: Psal reflexivní poezii, milostnou lyriku, verše pro děti i básně oslavující přírodu. V roce 1936 mu vychází v romštině sborník *Gila*, v němž popisuje své dětství a mládí, které strávil v romském táboře. Jeho průzračné verše jsou psány jambem i chorejem, čímž si v té době vysloužil velký obdiv.

Nicméně koncem 30. let začíná sovětská vláda provádět represivní politiku směřující k potlačení a zničení kultury některých národnostních menšin. V letech 1938 a 1939 jsou zavřeny romské školy, přestává vycházet romská literatura, i když ještě nějaký čas existují romské kolchozy. N. Pankova se to velice dotklo, a tak ve chvíli zoufalství píše dopis Stalinovi, přestože chápe, že to je nebezpečný krok. Morálně byl připraven na zatčení a deportaci do tábora. Na Lublance však neměli na spěch a příslušníci NKVD (tajné politické policie – pozn. red.) se u něj doma objevili až za tři roky. Řekli mu: „Soudruh Stalin si přečetl váš dopis a děkuje vám. Řekl, že můžete být klidný a že se na vás ještě obrátíme.“ Podle výpovědí jeho dceřry Ljubov Pankovové (nar. 1926, doktorka biologie) se její otec přestal obávat zatčení, ale morálně byl zlomen, i když naděje, že jeho národ se jednou přece jen dočká světlé budoucnosti, mu zůstala. Později se na Stalina obrátil ještě jednou s dopisem, v němž obhajoval rom-

skou kulturu a vzdělanost, odpovědi se však už nedočkal. Stalin zemřel a dopis se dostal do rukou Chruščovovi. Ale brzy zemřel i N. Pankov. Svým potomkům zanechal obrovské tvůrčí dědictví v podobě rukopisů, většinou nepublikovaných. Tyto materiály stále ještě čekají na nadšené badatele.

Jedním z cílů, které sledovala totalitní moc v období po uzavření všech romských škol a vydavatelství a potlačení veškeré romské slovesnosti v roce 1938, bylo plánovité zničení romské literatury a romské osobitosti. Ovšem třebaže tato politika nesmírně škodila romské kultuře, duch národa, který byl upřen k světlým výškám, nezemřel, nýbrž dále se rozvíjel a přinášel své udivující plody.

V roce 1951 uspěla v disertačním řízení na moskevské univerzitě smolenská Romka T. Kyselevová. Její práce nese název *Cikáni evropské části Sovětského svazu – přechod od kočovnictví k usedlému způsobu života*. V roce 1952 jí vyšla na toto téma kniha. To však nikterak neovlivnilo literaturu ani politiku.

V roce 1959 vydal akademik Paul Ariste (1905 – 1980) pohádky zapsané v dialektu lotyšsko-estonských Romů (*Čuchni*). Byla to první oficiální publikace romské tvorby v romštině po roce 1938.

V roce 1960, více než pět let po smrti A. Germana, vycházejí jeho básně a povídky, jsou však publikovány v ruštině.

V roce 1970 vycházejí v Moldávii básně zemědělského inženýra-ovocnáře Geordise Kanty (nar. 1940), napsané v jeho rodném *ursárském* dialektu, které odrážejí především historické osudy moldavských Romů.

Ve stejné době je literárně činný i pracovník romské pedagogické fakulty, básník, dramatik a člen Svazu spisovatelů Nikolaj Satkevič (1917 – 1991). Některá jeho díla se objevují v almanachu *Angara*, a to zároveň i v překladu do ruštiny.

Do literatury rovněž vstupuje mladý básník z Rigy, lingvista a vědec Aleksandr Belugin (romským jménem Leksa Manuš, 1942 – 1997). Píše hodně, a to jak pro děti, tak i pro dospělé. V roce 1973 vychází jeho sborník *Chci konička*, ovšem pouze v ruštině, protože redakce nepovolila romskou verzi.

Také na Sibiři na Altaji publikuje Rom Ivan Pančenko (romským jménem Ivano Romano, nar. 1941), který se později stal učitelem. Byl velmi talentovaný a velmi rychle si získal popularitu. Stal se dokonce členem Svazu spisovatelů. I. Pančenko psal o nelehké minulosti svého národa, o přizpůsobení se novému životu, o radosti, která vešla do romských domů, když přestali kočovat. V roce 1963 vydal svou první sbírku básní, ale také pouze v překladu do ruštiny. Jeho tvůrčí dráha však bohužel nebyla příliš dlouhá, z osobních důvodů záhy zanechal spisovatelského řemesla.

Romská poezie je zpravidla rytmicky zpívaný odraz duše. V roce 1971 vydalo nakladatelství „Sovětský skladatel“ výsledek třicet sedm let trvajících výzkumu romských národních písní známého neromského skladatele, který pracoval pro divadlo „Romen“, Semiona Bugačevského (1903 – 1968). Ve spolupráci s nadanou básnířkou Olgou Pankovovou (1911 – 1991), neteří a žačkou Nikolaje Pankova, společně zpracovali 92 písní ve dvou jazycích, v romštině a v ruštině, a uspořádali je v knize *Cikánské národní písně a tance*. Písně byly rozděleny do šesti oddílů: táhlé písně, písně ze života, svatební písně, taneční písně, písně humorné a písně doprovodné.

V 70. letech došlo bohužel k zásadnímu rozkolu mezi Leksou Manušem a Nikolajem Satkievičem. Rozešli se z principiálních důvodů jako básníci i jako lidé. Rozhněvaný Satkevič v návalu emocí vyškrtává verše Leksy Manuše a dalšího moldavského básníka a kytaristy Džeka Zaporážana ze svého sborníku *Ohně*, vydaného v roce 1974. Svůj rozchod s Leksou Manušem však těžce nese a na konci svého života mu věnoval svou báseň *Vzpomeň na písně starého Cikána*, která vyšla v roce 1998, už po smrti obou umělců. Leksa Manuš zemřel v roce 1997 ve věku 55 let.

Sborník *Ohně*, který vyšel pod redakcí N. Satkeviče, zahrnoval básně v překladu do ruštiny od romských autorů M. Bezljudského, A. Germana, N. Dudarovové, I. Mazore, O. Pankovové, I. Pančenko, K. Ruděviče, jakož i básně samotného N. Satkeviče. Překlad do ruštiny pořídili S. Kellar, M. Kravčuk, L. Migdalovová, S. Galkin, L. Uruševova a B. Pčelincev.

O čem jsou tyto verše? O smutné minulosti romského národa, která je srovnávána s „malomyslností přízraku minulosti“. Podívejme se na verše některých z nich: N. Bezljudskij – *Rozhovor s vánicí, Jak vysoko se cenil věrný kůň a nikdo nepotřeboval lidi*, A. Germano – *Vzpomínám na nedávné dětství, Vrat'se k práci – zahřívá duši, hořkou minulost musíme zapomenout*, N. Dudarov – *Dopis Cikánce...*

A o čem píší ve svých básních současní romští básníci?

Karelis Ruděvič (nar. 1939) je básník a umělec, který citlivě vnímá přírodu:

*Bílý mráz přidržím za uzdu,
bílý kožíšek si navléknu,
na bílých saních ohněm prosvištím
a v bílém větru nezmrznu.*

Ivan Pančenko píše ve svých básních o těžkostech kočovného života a o potřebě přizpůsobit se jinému životu:

*Život je za námi,
bolí a mrznou nohy,
ráno však třeba opět zapřahat.
A tábor?
Po jaké cestě se vydá?
Neví, a ani nechce znát.*

Ilja Mazore v básni *Jsem z Kalistánu* opěvuje orientální krásu romských žen. O. Pankovová si ve své poezii naopak stěžuje na těžký osud romských žen, ale také opěvuje Rusko, které svou mateřskou láskou zahřívá romské dcery a syny. Výtečný znalec romského jazyka N. Pankov pak ve svých básních naléhavě vyzývá Romy, aby studovali.

Lexa Manuš uražen tím, že se jeho básně nestaly součástí sborníku romské poezie *Ohně*, připravil k vydání svůj vlastní sborník. Podporovala jej přitom redakce „Moskevských novinek“. Básně do tohoto sborníku poslali Sjando, který píše v jihoruském dialektu, talentovaná dívka z Kostromy Inga Artamonovová, Roman Demeter, Karelis Ruděvič a autor těchto řádků Valdemar Kalinin. Lexa Manuš napsal skvělý shrnující článek do „Moskevských novinek“ č. 51/1979, ale nepodařilo se mu včlenit žádné ukázky v romštině, neboť mu to redakce odmítla. Později přeložil do severoruského dialektu romštiny známý indický epos *Rámájánam*, přičemž použil i některých slov z lexiky lotyšských Romů.

Ve stejné době vstoupil do romské literatury ukrajinský Rom, básník, překladatel a učitel hudby z města Korosten, Michail Kozimirenko (romským jménem Micha, nar. 1939) a vnesl do romské poezie lyriku. Objevují se v ní verše o romské lásce, o romském charakteru, úvahy o minulosti a budoucnosti romského národa a zbásněné hádanky pro děti různého věku. Mimo jiné také výjimečným způsobem přeložil do romštiny některá díla velkého syna ukrajinského národa Tarase Ševčenka. I on píše v severoruském dialektu romštiny, ovšem ve své lyrice používá i slov z dialektu svých ukrajinských romských krajanů *Servů*.

O romskou literaturu se významně zasloužil i známý básník, překladatel a literární vědec S. Kellar (nar. 1939). Ve svých sbornících podal hlubokou analýzu veršů L. Manuše, M. Kozimirenka a dalších romských básníků.

V 80. letech píše na Ukrajině obrazné verše básnířka Rajsa Nabarčuková z Kijeva. Ve svých básních zachycuje život člověka na pozadí velkého světa a – podobně jako všichni romští básníci – i ona vzdává velký hold přírodě.

Intuitivně a velmi citlivě píše romsky na nábožensko-duchovní motivy pětadvacetiletá ukrajinská dívka z Doněcka – Jelena Marčuková, která dokonale zvládla romštinu. Základ-

ním námětem její poezie jsou dva protilehlé a vzájemně se vylučující symboly: život s Bohem a život se světem.

V současné době se profesionálně prosazuje mladý romský básník z Ukrajiny, křesťanský misionář z Marefy z Charkovské oblasti, Nikolaj Burluckij. Je výtečným znalcem svého rodného dialektu *Servuŭ*, ve své poezii však užívá i severoruského dialektu romštiny. Jeho verše odhalují tajemství utrpení na Golgotě, kde byl ukřižován Kristus.

Básně Olgy Samulevičové (nar. 1945) z Petrohradské oblasti jsou výzvou současným Romům, kteří zaměnili svůj tradiční život za konzumní. Vyzývá své soukmenovce, aby se navrátili k Bohu jako k jedinému pramenu spásy.

V roce 1977 vydává Nikolaj Satkevič v Archangelsku další svou sbírku básní, balad a poém *Cikánské zázraky* a v roce 1979 je přijat do Svazu spisovatelů Sovětského svazu.

Poté, co získal dostatečnou profesionální zkušenost a autoritu jako hlavní představitel romské literatury, publikuje Nikolaj Satkevič v roce 1982 novou sbírku básní a poém *Cikánské slunce*. V té době se stává hlavním vládním radou pro romské záležitosti v závažných kriminálních případech. V posledních letech svého života sepsal rusko-romský slovník a přeložil do severoruského dialektu *Evangelium sv. Jana*. N. Satkevič po sobě zanechal rozsáhlou bibliografii o Romech, ale není známo, co se stalo s jeho pracemi.

Skvělý kytarista a známý herec, dramatik a spisovatel Ivan Rom-Lebeděv (1901 – 1991) zasvětil celý svůj život tvůrčí práci. Byl neobyčejně pracovitý, hodně psal a publikoval, byl rovněž členem Svazu spisovatelů. V roce 1983 vydalo nakladatelství „Moskevský spisovatel“ soubor jeho her *Cikáni jeli*, který měl mohutnou propagaci ve společenských kruzích.

V polovině osmdesátých let se v tisku začal čím dál tím častěji objevovat Rom Karelis Ruděvič z Rigy, zasloužilý umělec Lotyšska, básník a umělec, který ve své poezii experimentoval s indickou slovní zásobou. L. Manuš často překládal jeho básně do jazyka časopisů, ve kterých K. Ruděvič publikoval.

Džura Machotin z Tveru se stal známým jako zapálený interpret romských písní a jako básník-psychoanalytik, který píše smíšeným *olašsko-krymským* dialektem. Jeho vášnivě dramatická poezie odkrývá živel romského života, a proto jeho poezie vždy zapůsobí na naši duši. Mezinárodní PEN-klub spisovatelů a básníků mi nabídl, abych přeložil jeho verše do angličtiny. Této nabídce jsem rád vyhověl, takže se verše Džury Machotina staly součástí sborníku světové romské poezie *Roads of the Roma (Cesty Romů)*, který vyšel ve Velké Británii v roce 1998. Kniha byla představena v Londýně v Paláci poezie na Oxford street, kde jsem měl tu čest přečíst jeho básně v romštině. Sborník je uveden básní Leksy Manuše *Cesty Romů*.

Romské noviny „Rrom pr-o Drom“, které vycházejí v redakci romského básníka a veřejného aktivisty Stanisława Stankiewicze z Polska rovněž otiskly básně Džury Machotina, dále pak verše Vladimira Zubkova, Radice Anatolie a dalších romských básníků a prozaiků.

Uběhla léta a dnes severoruský dialekt romštiny, kdysi oficiální romský jazyk země Sovětů, jako by chytil druhý dech. Romská poezie, a především písňová poezie – romské romance – se stávají populárními nejen v romském prostředí, ale i v prostředí inteligence jiných národů a národností.

V 60. a 70. letech skládali písně a básně herci divadla „Romen“: Abiša Kazibejev, Pjotr Bobrov, Olga Artamonovová a Konstantin Ananjev. Nesmazatelnou stopu zanechal v romské kultuře a poezii docent pedagogických věd Roman Demeter (1920 – 1989). Sestavil romsko-ruský slovník (*kalderašský dialekt*), psal verše a pracoval jako folklorista. Jeho sestra, talentovaná interpretku romských tanců Olga Čarská-Demeterová, zapsala – spolu se svým již zemřelým mužem A. Duľkevičem, kytaristou a dirigentem – mnoho písňové poezie ruských Romů. Některé verše jsou zahrnuty v její knize vzpomínek *Osud Cikánky*, která vyšla v roce 1997.

Mnoho krásných básní a písní napsal originální zpěvák a kytarista Nikolaj Žemčužnyj (1923 – 1989), který odhaloval romantiku romské lásky a života.

Stručně, jasně a delikátně píše básně vdova po Leksovi Manušovi Nadě Beluginová. Ve své poezii vyslovila názory na různé aspekty romské současnosti, dobra a zla před Bohem.

Pokud jde o prózu, následníky A. Germana a Leksy Svetlova (rovněž člena Svazu spisovatelů Sovětského svazu v letech 1903 – 1961) se stali romští spisovatelé I. Rom-Lebeděv, L. Manuš, K. Ruděvič a V. Kalinin.

Nelehký život má romský básník z Orenburgu A. Aleksejev-Bulangiuro (nar. 1938). Osiřel, když mu byly čtyři roky, v patnácti letech ochrnl, a přesto neztratil zájem o život a snažil se, aby jeho poezie byla vřelá a duchovní. Své básně publikoval v místním tisku a v romském časopise „Rrom pr-o Drom“, který rediguje S. Stankiewicz.

V roce 1990 V. Kalinin zanechává aktivní básnické práce a začíná překládat bibli do *baltické* romštiny, do *bělorusko-litevského* dialektu. Německé nakladatelství GBV vydává překlady *Matoušova evangelia* a *Dopis od tebe*, což je dílo napsané společně s manželkou T. Vajtěkovskou, a dále *Janovo* a *Matoušovo evangelium*, napsané latinkou pro Romy z Litvy.

V roce 1999 jsme spolu s K. Ruděvičem přepracovali a zredigovali hrubou verzi překladu *Lukášova evangelia*, které bylo přeloženo v roce 1993 do dialektu lotyšských Romů *kurzeme* romským obrozencem Janisem Nejlandsem. V roce 2000 knihu vydalo „Lotyšské biblické společenství“ v nákladu 500 exemplářů, které si rozebraly knihovny, školy, církve a soukromé společnosti.

| Zasedání romských literátů a politiků v Moskvě 14. 4 2000.
 Autor článku V. Kalinin stojí vlevo vedle historika V. Kutěnkova. |

Ve svém přehledu jsme se nezabývali díly romských básníků a spisovatelů, která nebyla napsána romsky, nicméně s vděčností uvedeme alespoň jména jejich autorů: Ivan Rom-Lebeděv, hudebník, dirigent, básník a překladatel A. A. Pankov (bratr N. Pankova), herci divadla „Romen“ V. Šiškovová, G. Cvetkovová a N. Zolotarevová. Svá díla publikují v ruštině a díky tomu si romská kultura našla své místo v srdcích milionů lidí.

Doufáme, že náš přehled romské kultury, zejména pak romské literatury bude inspirovat nové nadšence k tvorbě nových děl v romštině a že přispěje k obnovení společenského povědomí o tvůrčí činnosti Romů i Neromů, kteří svou obětavou prací zanechali viditelnou stopu v romské kultuře.

Překlad redakce

— Ukázky z básnické tvorby

Romská řeč

Stoly se jídlem prohýbají,
myslím si: Já tu s lidmi rozprávím
a myšlenky mé odsud utíkají,
protože hledám Romy srdcem svým.

Gádžové tančí, hodují si,
nastrojeni jsou v róbách slavnostních.
Romové v šatech prostých jako kdysi –
kde jsou? Přijde sem aspoň někdo z nich?

Gádžovsky mluvím a pod těmi slovy
se slyším romsky povídat.
Jak je ten jazyk krásný – to nikdo nevypoví.
Jak chleba se solí tiší můj hlad.

Větre, roznášej po okolí
krásku a pravdu romské řeči,
země, ty cítíš, jak mě srdce bolí.
Být s Romy! Nic jiného mě nevyléčí.

Pal rakiribe

Baro skamind phadziol xabnenca,
Bešto me, so-to duminava...
I mek rakirav me dale mamisena,
Romen godziasa usd rodava
maškir rozuride gadziende,
So hejnes axana khelena,
Kamamas romien de prosta idzia,
Ne kieti, ž, kaj one javena?
Pirdal gadžengro rakiribe,
Xaj romanes me rakirava...
Gilia romane, lava romane,
Syr lond, maro dava gihava
Baval, tu lydža adhabski,
Romengire - glosiendyr čačype,
Dhuu, šun roviše ileskiro,
Me som romenca khetane!

Ach ty cikánky!

Tiše si autobus ulicemi jede,
oknem tiše hledí pasažéri,
motor si tiše vrčí, tiše přede,
jen kola po dlažbě jako hřebci běží.

Zastavil autobus u tržnice –
a už jsou slyšet hlasy romských žen!
Hrnou se dovnitř – to je tlačénice!
Dělám, že nevidím, zády otočen.

U prsu malé, za ruku ty větší,
co je tu rámusu, smíchu, pokřiku,
Bože, ty Cikánky nadělají řečí!
A děti mají pusu plnou perníku.

Halasu, hlaholu, že se hlava točí,
to tam je ticho a ten božský klid.
Gádžové jen zoufale valí oči
a nemůžou ty tmavé lidi pochopit.

Oči jak černé olivy, vlasy rozevláté,
pestrobarevné sukně, zlaté náušnice.
„Proč se tak na sebe pořád usmíváte?“
„Jsme rádi naživu – co chcete více?“

Chápete? Myslím si, že ne.
Naše řeč, srdce je pro vás pořád tajemství.
Jak dlouho tady s váma žijeme,
a přece neustále zůstáváme sví.

Romnia

Džala bon'co pir a gasy i placy,
 Pasadžry dykhen pirdal fenštry,
 Štyleš kešel. buty motoro!
 Roty prastan syr dale henzty

Terdzija joŭ paŭyl targo,
 Glosia romniengire šunava,
 Uhten andre jone tyknenca,
 Ne me bešto, xaj na dykhava
 Kolyndytcone romnia čhavorenca,
 Tykhore rikirna jekh jekhes palo vast,
 Zumaven mujoto n'marde pernikenca,
 Kotera rikiren, so na odlesa ukaz
 Zadyne godla, šere dylniakiriiszy,
 Štyl xasija, hvalto hazdryape,
 Rišion 'gadže' šerenca na kamišy,
 Katyr davo amal kalo lyjape?

Ryzy, bryndenca, cviatna andaraki,
 Jakhorja - gužički xačon maslinenca,
 Čenia bliscinena so ke jekh sarende,
 Kerena perasa romnia čhybenca
 Tume na džynena, tume na polena,
 I na pir čhib, i na pir hendy,
 Kicy džyvena - mainena...
 Peskro talano i peskre sendy.

Starý pláče

Vichřice víří, padá bílý sníh,
 ve dveřích stojí starý Rom,
 kožich přehozený jen tak přes sebe,
 zaskřípěly dveře, které nezavřel,
 bez klobouku tu stojí, srdce zebe bolem,
 na saních ujížděli kolem Romové opilí
 a unesli, uloupili mu jeho dceru jedinou.
 Veliké slzy řinou se mu z očí.
 Příbuzní chlácholí staříka, aby nenaříkal.
 „Nebreč, člověče,
 je to slušná, pozeňnaná rodina,
 tvý holce spadlo štěstí do klína!“
 Starý otec je neslyší, nevnímá
 a jen se dívá, jak bílý sníh
 zasypává stopy po saních.

Phuro rovel
 Vichura krencynel, a iu perel parno,
 Paš temy Rom-phuro terdo
 Ledz' joŭ pustyn pe peste čurdyja
 Vudar skrypina joŭ les na zaphandzia

Přeložila MH Joŭ bi-studziakiro terdo,
 Šyliol dukhatyr leskito ilo
 De šlyta tradyne mate Roma
 B'javestry lydzine jekha leskite čha

Jasva, base jasva peren
 Kherestyr gosci i semenca
 ŭsa godlen:
 "Tu na roŭ, more:
 -da baxtale Roma,
 Javela te dživel joŭ
 de mištype sada!"
 Phuro dad na šunela,-
 xaj dykhela krig,
 Baro iŭ učaxirla
 pal šlyta špery sygo

— Aleksandr Vjačeslavovič Germano

— (1893–1955)

Aleksandr Vjačeslavovič Germano, básník, prozaik, dramaturg a překladatel, se narodil v obci Starcevo-Lepeškino v oblasti Orlovščica. Jeho otec byl Čech, matka moravská Romka¹. K otcovu příjmení German – což byla pravděpodobně ruská podoba českého Heřman nebo Herman – si později syn Aleksandr připojil romskou koncovku -o. Tak se pseudonym Germano stal jménem možno říci prvního romského spisovatele na světě, o kterém zatím víme².

Rodiče Aleksandra se přistěhovali do Ruska v druhé polovině 19. století. Pan German pracoval jako dělník při zavádění vodovodního potrubí. Brzy po narození syna Aleksandra (Saši) zemřel na zápal plic – nastýdl při stavbě vodovodu v Orlu. Obživa rodiny teď spočívala na matce a na dvou starších Sašových sestřích.

Přes finanční obtíže se ženám podařilo zajistit Sašovi vzdělání. Ze tříleté „obecné školy“ (*prichodskoje učilišče*) postoupil na čtyřletou „měšťanku“ (*gorodskoje učilišče*) a odtud na střední obchodní školu ve městě Svjatoščino u Kyjeva. V roce 1915 obchodní studia úspěšně zakončil.

Už ve škole si Saša začal zapisovat různá pozorování a myšlenky. Psal rusky, protože mateřský jazyk své maminky, moravskou romštinu, slychal v rodině jen výjimečně. Matka by-

1. V textu užíváme alternativně výrazů rom/Rom – cikán/Cikán podle historického kontextu a podle pravopisných zvyklostí českých, kde se názvy etnických společenství píší velkým písmenem – na rozdíl od ruské ortografie, kde se píší písmenem malým. Tomu se přizpůsobil i pravopis romštiny v Rusku. Malé začáteční písmeno u etnonym rom, cikán užíváme v citátech.
2. O generaci starší než Aleksandr Germano byla romská básnířka Gina Raňičič původem ze Srbska (zemřela v roce 1890, datum jejího narození není známo). Její verše však nepochybně jazykově upravil a patrně i zredigoval a publikoval rakouský badatel Heinrich von Wlislocki. Nemáme tedy jejich autentickou podobu.

la zvyklá mluvit s otcem česky a později, po příchodu do Ruska, přešla celá rodina postupně na ruštinu. Ruština byla tedy Sašovým prvním jazykem.

V roce 1915 vyšla Aleksandru Germanovi první esej „Červ hryže“ (*Červ' gryzjot*) ve sborníku „Orlovci – obětmi války“ (*Orlovcy – žertvam vojny*).

V letech 1919–1921 sloužil Aleksandr Germano v Rudé armádě. Zastával tu funkci kulturně-osvětového pracovníka. V roce 1921 byl demobilizován a poté se už po celý život věnoval kultuře a literatuře.

Ve městě Orel, kde žil, spolupracoval s redakcí místních novin, psal fejetony, črty a eseje, organizoval literární večery, sbíral materiály pro nově zřízené Turgeněvovo muzeum³ a vedl místní divadelní studio.

V roce 1921 inscenovalo městské divadlo v Orlu Germanovu první divadelní hru „V jakési instituci“ (*V nekoem učrežděnjí*). Hra se dočkala tří set repríz a vyšla ve dvou vydáních.

V roce 1926 se Aleksandr Germano přestěhoval do Moskvy a zde začala nejdelší a nejdůležitější etapa jeho života. Nejdůležitější nejen pro něj, ale i pro romskou kulturu a literaturu. A pro Romy vůbec. Ve své autobiografii Germano:

„V květnu 1926 jsem já, ‚periferní klasik‘ nedotčený žádnou příkrou kritikou, přijel do Moskvy. Přijel jsem plný blahých nadějí. V peněžence deset ‚nových‘ a několik nově přepracovaných povídek. Roznesl jsem je po redakcích a všude jsem dostal stejnou odpověď: ‚Přijďte si za týden, za dva. ‘Uběhla určená doba a – ach ouvej! –, to se tematicky nehodí, ‘ted’ na něco takového není doba’ – v podstatě: ‘to není k ničemu’. Krajané mi doporučovali: ‘Hele, Sašo, seber si svých pět švestek a upaluj zpátky domů. ‘Co jsem měl dělat? Peníze došly, práce žádná, bydlet taky nebylo kde... A tu mi někdo poradil, abych zašel na Všeruský Svaz cikánů, že tam potřebují člověka, který se vyzná v redakční práci, protože se má publikovat v cikánštině.“

Většina Romů v Rusku tehdy kočovala a představitelé sovětského státu – což byli v podstatě představitelé komunistické strany – chtěli Cikány usadit. O to konečně usilovaly i vlády mnoha dalších států. Sovětské zřízení – na rozdíl od západních států – využívalo ve svých počátcích (zhruba až do konce třicátých let) jako prostředku k politicko-sociální integraci malých národností jejich jazyky a kulturu. Mezi více než dvěma sty národnostmi žijícími na území Sovětského svazu bylo velké množství malých etnokulturních skupin, které neměly psanou literaturu ani vypracovaný pravopis pro svůj jazyk. Mezi ně patřili i Romové.

Aleksandr Germano sice nebyl vychován jako Rom, ale byl Rom po matce a jeho romství vzkřísila prestiž oficiálního úkolu, který před ním stál: vytvořit pravopis pro zápis romštiny, sepsat gramatiku romského jazyka, rozvíjet romskou kulturu a literaturu.

3. Významný ruský spisovatel Ivan Sergejevič Turgeněv (1818–1883) byl rodák z Orla.

Co všechno se o romské kultuře dozvěděl od své maminky, nevíme. Ale i kdyby byl býval vychován romsky, jazyk a kultura moravských Romů byla jiná než dialekty a zvyklosti Romů, s nimiž se setkával v Rusku. Později zakomponovává Germano své poznatky o rozdílech v řeči a kultuře různých romských skupin do své prozaické tvorby. Činí tak velice přirozeně a nenásilně. Setkají-li se Romové z odlišných subetnic, mají ve zvyku se dlouze bavit o rozdílech ve svých nářečích. Právě takovou besedou uvádí Germano svou povídku „Korále“ (*Miriklja*, 1960). Přirozený rozhovor o romštině se odehrává v hospodě mezi ruskými „Romy-choristy“ (představiteli slavných městských hudebníků), Maštakem, hrdinou povídky, a Fedukem z rodu besarabských „kočovníků-koněkraudů“.

K hlubokým poznatkům o „romipen“ (romské kultuře) přišel Germano jednak tím, že žil mezi Romy, a jednak z literatury. O Cikánech toho bylo napsáno mnoho, avšak články, odborné stati a jazykové studie byly roztroušeny po různých časopisech a sbornících, z nichž mnohé dávno upadly v zapomnění. Tři roky se Aleksandr Germano věnoval tomu, že po knihovnách a archivech hledal, co kde kdy v Rusku o Cikánech vyšlo. Výsledkem jeho práce byla „Bibliografie o cikánech, inventář knih a statí od roku 1780 do 1930“ (*Bibliografija o cyganach, ukazatel' knig i statej s.1780 po 1930*). Bibliografii s předmluvou profesor M. Sergievského ho vydalo nakladatelství „Centrizdat“ v roce 1930.

Svůj tehdejší život dělil Germano na pobyt v knihovnách a archivech a na pobyt v táborech kočovných Romů, kde zapisoval jejich folklor a učil se jejich dialektu.

Ve své autobiografii píše:

„Trávil jsem celé týdny v táborech... Naučil jsem se cikánsky tak, že jsem zcela volně a přirozeně začal psát verše a prózy v cikánštině⁴. Po všech stránkách jsem se seznámil se životem a pocity kočovných cikánů.“

4. Aleksandr Germano psal jazykem založeným převážně na dialektu tzv. „ruských Romů“.

Jako většina romských skupin jsou „ruští Romové“ označováni dalšími apeletivy – nejčastěji „chaladytka Roma“ (*dosl.* vojenští Romové) – a dělí se na řadu profesně-rodových podskupin. V Germanově díle se setkáváme hlavně s „feldytka Roma“ (*dosl.* – polní Cikáni). Jsou to kočovní koňští handlíři tábořící v polích. Některé rody se živily poctivým prodejem, jiné krádežemi koní.

Jinak se autor zmiňuje o „choristech“, jejichž tradiční profesí byla hudba, zpěv a tanec. Většina „choristů“ pocházela rovněž ze skupiny „ruských Romů“. První profesionální romský chór – soubor Ivana Sokolova – založil v roce 1774 hrabě Orlov-Česmenskij. Cikáni hráli v městských podnikcích navštěvovaných šlechtou. V devatenáctém století bylo v ruských šlechtických kruzích módou vlastnit cikánský (nevolnický) chór. Podle romské etnoložky z Ruska Naděždy Demeter (2000) byly ve světě tři země, kde se cikánská hudba dostala na vysokou profesionální úroveň a vytvořila si svébytný styl: kromě Maďarska a Španělska to bylo Rusko.

N. Demeter uvádí, že „ruští Romové“ přišli do Ruska na konci 17. století z Německa přes Polsko. O jejich předchozím dlouhodobějším pobytu v Německu svědčí řada slov přejatých z němčiny. Sám název feldytka (*polní*) je odvozen od německého výrazu *Feld* (*pole*). Některá další slova přejatá z němčiny, s ni-

První Germanovo literární dílo napsané v romštině, povídka „Vlček“ (*Ruvoro*), vyšla v prvním čísle romského časopisu „Romská zora“ (*Romany zorja*) na podzim 1926. Aleksandr Germano byl redakčním tajemníkem časopisu.

V této době je Germano přijat za člena Spolku proletářských spisovatelů Kovárna (*Kuznica*) a zároveň zakládá romskou literární skupinu Slovo Romů (*Romengiro lav*). Kromě dalších veršů a povídek v romštině pokračuje autor v ruské tvorbě. Tématem rusky psaných děl se stávají téměř výlučně Romové. Jeho črtu „Cikáni“ (*Cyganě*, 1931), vydanou ve sborníku „Náš život“ (*Naša žizn*), pochvalně ohodnotil Maksim Gorkij.

Významné literární práce v ruštině věnované Romům jsou: „Cikáni v krásné literatuře od Děržavina po Bloka“ (*Cyganě v chudožestvennoj literature ot Děržavina do Bloka*), „Základy cikánského

jazyka“ (*Osnovy cyganskogo jazyka*), „Stručné dějiny sovětských Cikánů“ (ve spoluautorství s Rom-Lebeděvem – *Kratkaja istorija sovetskich cygan*) a další.

V rozpětí dvacátých a na počátku třicátých let 20. století vycházejí Germanovy romsky psané knihy jedna za druhou. „Nový život“ (*Nevo dživiben*, Centrizdat 1929), „Říkali mu Vlk a jiné povídky“ (*Les kharde ruvesa i vavre rospchenybena*, GICHL 1933), „Ganka Čamba a jiné povídky“ (*Ganka Čjamba i vavre rospchenybena*, Goslitizdat 1935).

Germanova romsky psaná poezie vyšla rovněž v několika samostatných sborníčkích: „Rudé ohně“ (*Lole jaga*, GICHL 1934), „Buď na stráži“ (*Jav pre straga*, Molodaja gvardija 1934), „Písň“ (*Gilja*, Goslitizdat 1935), „Veršované povídky“ (*Rospchenybena dre gilja*, Goslitizdat 1937), „Nové písň“ (*Neve gilja*, Goslitizdat 1938).

V roce 1939 přeložil Aleksandr Germano do romštiny Puškinova díla „Lakomý rytíř“ (*Skupyj rycar*) a „Mozart a Salieri“ (*Mozart i Salieri*).

miž se setkáme například v Germanově poemě „Feldytko bida“, jsou: krencynes (*věňčíš*, z německého *Kranz* – *věnek*), kofo (*zdařilý obchod*, z německého *Kauf* – *koupě*, viz české slangové *kauf*), špera (*stopa*, z německého *Spur*) atd. Slovník ruské romštiny zpracovali M. B. Sergievskij a A. P. Barannikov (Moskva 1938).

Kromě literární tvorby se Germano věnoval redakční práci. Spolupracoval na edicích všech romsky psaných děl, která vycházela v různých nakladatelstvích.

Aleksandr Germano významně spolupůsobil při založení prvního romského profesionálního divadla na světě – divadla „Romen“. Divadlo zahájilo svou činnost 21. prosince 1931 představením hry „Život na kolech“ (*Džiiben pre roty*). Jejím autorem byl Aleksandr Germano. Z kritiky otištěné v deníku „Pravda“ se dozvídáme, že hra vzbudila bouřlivou odezvu u publika a dočkala se tisíce dvou set repríz!

Aleksandr Germano měl neuvěřitelnou životní energii. Kromě literární a ediční práce organizoval kurzy čtení a psaní pro negramotné Romy, spolupracoval při zakládání romských „řemeslnických družstev“ (*artělů*). Za druhé světové války aktivně bojoval jako člen protivzdušné obrany v bojích o Moskvu, později jezdil se skupinami umělců, kteří pořádali kulturní akce pro armádu a pro vojáky v nemocnicích. Po těžké nemoci zemřel Aleksandr Germano 22. dubna 1955.

(Faktografické informace jsou čerpány z doslovu ke knize „Povídky a příběhy“ (Pověsti i rassказы, Moskva 1960, autorem doslovu je B. Turganov.)

Jsou autoři, jejichž jméno se uvádí v přehledech světové literatury a je známo celosvětové kulturní veřejnosti. (Což ovšem neznamená, že by každý „kulturní“ člověk dovedl vyprávět děj bytí jediného Shakespearova dramatu – i když řekne, že Shakespeare byl největší dramatik všech dob.)

Aniž bychom upírali „světovým autorům“ jejich tvůrčí zásluhy – tkvící například v překvapivosti formálních inovací, v schopnosti pochopit a vyjádřit všelidské hodnoty, ve fabulačních a vyprávěcích dovednostech, v humoru apod. – je nutno přiznat, že k jejich obecně uznávané „velikosti“ přispívá fakt, že se narodili do „velkého národa“ a psali některým ze světových jazyků své doby.

Vedle světoznámých literátů jsou spisovatelé, jejichž jméno i dílo je omezeno okruhem literatury „národní“. Každý Čech zná jméno Boženy Němcové, mnozí četli – nebo ve škole museli číst – ukázky z „Babičky“, případně shlédli její filmovou podobu. Avšak kdo z průměrně „kulturních“ Angličanů, Němců, Francouzů či Rusů ví, že existovala nějaká česká spisovatelka Němcová?

Představitelé literatury romské to s poznáním a uznáním svých děl mají ještě těžší než spisovatelé kteréhokoli jiného „malého“ národa. Tento (nespravedlivý) fakt je podmíněn mnoha vzájemně se podmiňujícími faktory.

Romové se prohlásili za „národ“ teprve v roce 2000 na V. mezinárodním kongrese IRU (Internacionalno Romani Unia) v Praze. Deklarace sama o sobě je nesmírně důležitá. Nicméně

cesta k jejímu naplnění není snadná, i když k realizaci netradiční formy národa bez kompaktního území mohou přispět nebyvalé komunikační možnosti i filozoficko-politické a sociálně-kulturní postuláty světa globalizujícího se v intencích multikulturality a humanizace.

Romové žijí na celém světě a hranice vnitřních pospolitostí, z nichž se konstituují celkové společenství Romů (Sintů, Kalů, Manušů atd.), se nepřekrývají s hranicemi majoritních států a národů. Každá pospolitost – skupina – hovoří vlastním dialektem, který se více či méně liší od dialektů ostatních. Píše-li tedy ruský Rom-Kalderaš Roman Demeter „kalderašsky“, budou mu spíše rozumět Romové-Kalderaši ze Švédska, z Argentiny nebo z Balkánu než němečtí Sintové nebo francouzští Manušové. Ale i zde je překážka: Roman Demeter publikoval svůj sběr kalderašského folkloru v „ruské“ ortografii, navíc v azbuce. A ta je pochopitelně argentinským Kalderšům cizí. Srozumitelnost literárních děl psaných v některém z „národních“ romských dialektů je tedy ztížena pravopisem ovlivněným ortografií té země, v níž dotyčný spisovatel žije. To znamená, že například Romové-Lováři v USA by rozuměli předneseným veršům „lovárského“ básníka Choli-Darócziho z Maďarska – ale nepochybně jim bude činit potíže jejich psaná podoba ovlivněná maďarským pravopisem.

Celosvětové emancipační hnutí Romů přináší potřebu problém jazyka řešit a mnoho nejrůznějších institucí i jednotlivců se o to snaží. K vzájemnému pochopení různých dialektů

přispívá spontánně mimo jiné i romský tisk a mnozíci se díla romské literatury. Kdo chce číst a pochopit, zvykne si na jazykové a pravopisné odlišnosti „cizích děl“.

Tvorbu romské literatury ovlivňuje velice silně oficiální postoj majoritní společnosti vůči Romům. Například asimilátorský přístup v různých zemích znemožňoval publikaci psaného romského slova. Někteří potenciální autoři se vůbec písemně nevyjadřovali – anebo psali v „nevlastním“ majoritním jazyce. (Příkladem je básník Dezider Banga ze Slovenska, který publikoval několik sbírek slovensky psané poezie, ale romsky začal psát teprve po roce 1990.)

Publikovat romsky bylo obtížné nejen ve státech asimilátorských, nýbrž i tam, kde oficiální instituce romskou kulturu nijak zvláštně nepotlačovaly. Zde ovšem stála jiná překážka: trh, peníze.

Kdepak by romskému (kalderašskému) spisovateli z Francie Matéu Maximoffovi vzalo renomované nakladatelství Flammarion jeho román „Les Ursitory“ do tisku, kdyby ho byl napsal romsky? A tak řada romských literátů psala majoritním jazykem ani ne proto, že by nesměla publikovat ve vlastním mateřském jazyce, ale proto, že pro ně bylo podstatně snazší uvést svou tvorbu na veřejnost prostřednictvím státního jazyka země, v níž žili.

A pak jsou ještě romští literáti, kteří už původní etnický jazyk vůbec neovládají, nebo pocházejí z tradičně asimilovaných skupin. Většinou právě díla těchto autorů se dostávají do povědomí širší světové veřejnosti. Příkladem je román maďarského Roma Menyhérta Lakatoše, který třeba v německém překladu nese název „Bitterer Rauch“ (*Hořký dým*).

Národní literatura implikuje obvykle ještě jeden aspekt: Patří k „pilířům“ národní identity, národní hrdosti. „Pilíř“ ovšem neroste sám od sebe – musí ho někdo postavit. Základy k oněm „pilířům“ staví už škola. Posléze je dobudovávají, zdobí a staví všem na odiv nej-různější instituce státní, spolkové a jiné. A tak jsou na Karla Hynka Máchu vědomě či podvědomě hrdí patrně všichni Češi. Mladí zamilovaní Pražané či přesporní Češi chodí dávat k jeho pomníku na Petříně květiny – ale kdo z těch, jimž škola vštíplla hrdost na Máchu, přečetli celý Máchův „Máj“? Při budování identity má ovšem i symbolika velký význam, i když mnozí věcný obsah symbolu vůbec neznají.

Funkce romské literatury jakožto „pilíře“ národní identity se realizuje ve zcela nedosta-tečné míře. Je to hlavně proto, že prostor pro stavitele „pilířů“ je nesmírně omezený. Který Rom na světě měl kdy možnost dovědět se ve škole o Aleksandru Germanovi z bývalého So-větského svazu, o Matéu Maximoffovi z Francie, o Katarině Taikonové ze Švédska, o Dezi-deru Bangovi ze Slovenska, o Luminite M. Cioabě z Rumunska, o Teře Fabiánové z Čech a o dalších a dalších a dalších? Na to, aby už škola začala stavět „kulturní pilíře“ jakožto opo-ru pro národní romskou identitu a hrdost, se teprve čeká.

Jak hodnotit Aleksandra Germana, vezmeme-li v potaz všechna tato hlediska, která nás nahodile napadla ve vztahu k romské literatuře? (A operujeme-li pojmem „romská literatura“, pak se chtě nechtě vnucuje další pojem – totiž „literatura národní“.)

Aleksandr Germano patří mezi první a „nejstarší“ romské autory – nepočítáme-li po-někud legendární básnířku Ginu Raňičič z Srbska (+1890). Je to vůbec „romský“ spisovatel, je-li Romem pouze po matce, zatímco po otci byl původem Čech? Je to „romský“ spisovatel, když jeho prvním jazykem byla ruština a romsky se naučil teprve v dospělém věku?

Pokud se píše o desetiletí rozkvětu romské kultury v Sovětském svazu – od konce dva-cátých do konce třicátých let 20. století – pak je Aleksandr Germano uváděn na čelném mís-tě jakožto romský (cikánský) spisovatel a kulturní činitel. Sám o sobě říká (*viz výše uvedený*

citát z B. Turanova), že romštinu ovládl dokonale a že mu nedělalo nejmenší potíže psát romské verše a povídky.

Ostatně autorů píšicích v „druhém“, naučeném jazyce, a nikoli v jazyce „prvním“, spontánně získaném v rodině, bylo mnoho. Nemusíme chodit daleko: Patřila mezi ně i slavná „česká“ spisovatelka Božena Němcová. Druhému, naučenému jazyku – češtině dala přednost před němčinou z vlasteneckých důvodů. Naopak jiní autoři volili „druhý“ jazyk proto, že měl ve světě širší komunikační platnost než jejich jazyk mateřský. K nim patřila řada indických spisovatelů píšicích anglicky, Mulk Rádž Ānand, Balvant Gárgí a další.

Jak hodnotit Germanův romský literární projev po jazykové stránce? Zatím jsme se nikde s podobným hodnocením nesetkali. Pokud máme právo uvést vlastní soud, připadá nám, že se autor vyjadřuje romsky skutečně lehce, spontánně a s tvůrčí vynalézavostí. Náš úsudek má ovšem svá omezení: Autor píše jazykem tzv. „ruských“ Romů, zatímco nám je vlastní dialekt tzv. „slovenských“ Romů. Nicméně díky četným stykům s Romy různých skupin a díky četbě dostupné romské literatury nám nečinilo zvláštní potíže Germanovu jazyku rozumět a posoudit ho.

Důkladnějšímu posouzení Germanova díla nám brání nedostatek pramenů. Získali jsme pouze tři jeho publikace. Dvě z nich jsou psány romsky, jedna rusky. Jedna z romských publikací je literární, druhá politická. Ruskou publikaci představují Germanovy povídky přeložené z romštiny. O každé z nich pojednáme později. Dříve bychom se rádi stručně zmínili o celkovém „profilu“ Aleksandra Germana v kontextu historického údobí, v němž působil a psal.

Sovětská národnostní politika ve zmíněném desetiletí (od konce dvacátých do konce třicátých let) se dříve hodnotila zcela nekriticky jako bezprecedenční příklad humanního přístupu vůči malým, dříve potlačovaným a zaostalým „národnostem“ (rusky: *narodnost*). Leninovo heslo „jít ke kořenům“ (*korenizacija*) znamenalo podporovat rozvoj „malých“ jazyků a kultur. Literarizovaly se jazyky, v nichž se dosud nepsalo, vypracovával se jejich pravopis, psaly se v nich školní učebnice, publikovala se v nich literatura. Pochopitelně že veškerá tato státem řízená činnost byla podrobena politickým a ideologickým cílům totalitárního sovětského režimu. Politická ideologie pronikala i do uměleckých děl. Těžko říci, do jaké míry se s ní ztotožňovali sami spisovatelé. Pro mnohé znamenalo sovětské zřízení zcela nepochybně „naději nového spravedlivého řádu“. Není divu, že se sovětskému zřízení zcela upřímně oddali právě představitelé oněch malých národností, jejichž kultura a jazyk byly podporovány jak deklarativně, tak v praxi.

Mezi malé národnosti patřili i „cikáni“. Romská (kalderašská) historička a etnoložka Naděžda Demeterová píše ve své publikaci „Nový pohled na dějiny cikánů“ (*Istorija cygan, novyj vzgljad*, Voroněž 2000):

„Po několik let vycházely dva časopisy v cikánském jazyce. Ve třicátých letech se objevily desítky, ne-li stovky cikánských knih a brožur. Současná cikánská inteligence pocituje lehkou nostalgii v domněnii, že doba, kdy se vydávala literatura v národním jazyce, znamenala včlenění kočovného cikánského lidu do celosvětové kultury.“ (s. 206).

Sama Naděžda Demeterová hodnotí toto období velice kriticky – možná až přehnaně –, ale její „nový pohled“ je patrně reakcí na nekritičnost „sovětského“ typu.

Jednu z politických agitek napsal také Aleksandr Germano: „Jdou noví Romové“ (*Džjana ne-ve Roma*, Profizdat, Moskva 1933). Pojednává o zřizování cikánských kolchozů a výrobních družstev (*artělů*). Stručné úvodní kapitoly „Z dob carismu“ (*Dre kralitka berša*), „Národnostní otázka před Říjnovou revolucí“ (*Nacyonaľno pučibe angil Oktjabrsko revoljucyja*) a „Jak žili Romové za starých časů“ (*Syr dživinde Roma dre phurane berša*) naznačují, že se tu setkáme se stereotypními frázemi tehdejší doby. Například:

„Kralitko Rossija sas bare staribnasa vaš tykne nacionalnostenge...”

„Carské Rusko bylo žalářem pro malé národnosti...” (s. 4)

nebo: „Vaš amenge – čindā o Lenino – uchtylla akana adaja kulturno revoljucyja vaš odova, soby te javas pherdes socyjalističeskone stronasa...”

„Pro nás – napsal Lenin – začala nyní tato kulturní revoluce, abychom se stali plně socialistickou zemí...” (s. 7)

Prvoplánová informační hodnota Germanovy brožurky tkví v tom, že se z ní dovídáme o socio-ekonomické politice sovětského státu vůči Romům. Ta spočívala v zakládání cikánských kolchozů a výrobních družstev, což pochopitelně předpokládalo sedentarizaci Romů na státem přidělené půdě. Germano podává v historické posloupnosti přesný výčet usnesení, na základě kterých se kolchozy zakládaly:

1. října 1926 vyšel první zákon o spolupráci s Cikány, kteří se chtějí usadit.

20. února 1928 byl vydán další dokument o přidělování půdy Cikánům, kteří chtějí přejít k usedlému a pracovitému způsobu života.

Kromě půdy dostávali Romové peníze, aby mohli začít s hospodařením. Půdu ovšem

Romové dostávali často v oblastech jim úplně neznámých. V dlouhé povídce „Na cestě“ (v ruském překladu *V puti*, v knize *Pověsti i rassказы*, Moskva 1960) popisuje Germano několikadenní cestu vlakem za Ural, kde byla romské komunitě z okolí Moskvy přidělena kolchozní půda.

Podle Naděždy Demeterové fungovalo v roce 1938 52 cikánských kolchozů. Autorka říká, že cikánští kolchozníci tvořili 2 – 5 % z celkové romské populace, a tedy tato forma hospodaření nemohla mít vliv na celkový život Cikánů. (2000, s. 203)

Je pochopitelné, že Germano se na kolchozy v době, kdy se s nimi začalo experimentovat, dívá jinak než N. Demeterová se sedmdesátiletým odstupem. Romská etnoložka například tvrdí, že „kolchozní systém je v úplném rozporu s cikánskou mentalitou. Absolutní většina kočovníků neměla žádný vztah k zemědělské práci, postrádala nutné pracovní návyky... Bylo by naivní se domnívat, že cikáni přijali ideu kolektivní a málo placené práce s nadšením...“ (2000, s. 204)

Naopak Germano na různých místech své brožurky nadšení Cikánů v kolchozech a ve výrobních družstvech vyzdvihuje.

N. Demeterová nemusí mít úplně pravdu. Fakt je, že fyzické práci (*buti*) se vyhýbají Romové z „kast“, jejichž „profesní dharmou“ (tradicí a „kastovní“ ideologií posvěceným profesním úvazkem) je třeba hudba nebo obchod. Distančují se od fyzické práce ne proto, že by byli líní, nýbrž proto, že *buti* patří do „dharmy“ jiných kast (kotlářů, kovářů, košíkářů, korytářů, zedníků, nádeníků apod.). A protože se s těmito skupinami neidentifikují, neidentifikují se ani s jejich profesní náplní. Naopak Romové-řemeslníci (*butakere Roma*) přikládají fyzické práci značnou hodnotu. (Dokazují to mimo jiné i plakety „vzorného pracovníka“, „člena Brigády socialistické práce“, které dodnes zdobí stěny nejedné romské domácnosti u nás. Mnozí z těchto Romů by rádi pracovali, jen kdyby práci sehnali.)

Píše-li tedy Germano o různých romských údernících – a hlavně údernících! – nemusíme mu nevěřit, i když s pravdivostí komunistické rétoriky máme špatné zkušenosti.

Germanova agitační politická brožurka z roku 1933 *Džjana neve Roma* je poplatná komunistické ideologii a plná frází, avšak stálo by za to ji analyzovat alespoň jazykově. Autor se musel potýkat s tvorbou nových slov, která do té doby v romštině neexistovala, a některé z jeho neologismů jsou tak zdařilé, že by je bylo možné užít i dnes.

Státotvornost je cítit i v literárních dílech Aleksandra Germana – i když v podstatně menší míře než v politické brožurce *Džjana neve Roma*. (Ostatně jen málo z tehdejších velkých neromských umělců nebylo státotvorných!). Germano je natolik umělec a natolik poznal život, že svou státotvornost podrobuje příběhu a jeho dramatickosti.

Germanovo komunistické přesvědčení se projevuje například v pohledu na „cikánské kulaky“. „Cikánští kuláci“ byli bohatí Romové, ať už ze skupiny koňských handlířů, nebo kotlářů.

N. Demeterová – sama z bohaté kalderašské rodiny – se na „bohatství Romů“ dívá jako na něco přirozeného, tradičního. Píše: „...v cikánské psychologii je tradičně zakotvena úcta k bohatství. Podle názoru cikánů dostává člověk bohatství od Boha a je to velice dobře. V cikánském folkloru prakticky neexistují pohádky nebo písně odsuzující bohatství.⁵ O předcích, kteří měli mnoho zlata, 'drželi tábor', úspěšně obchodovali s koňmi, si cikáni skládají legendy a předávají je z pokolení na pokolení.“ (s. 197)

Kočovní Romové – někteří jednotlivci a některé skupiny – bohatí byli. Protože se pohybovali z místa na místo, nemohli investovat do nemovitostí. Jejich majetek musel být lehce přenosný, a přitom mít hodnotu. Své bohatství tedy ukládali do zlatých a stříbrných šperků a mincí. N. Demeterová píše, že sovětský stát táhl proti „cikánským kulakům“ ne proto, aby jim znemožnil vykořisťovat ostatní Romy, nýbrž proto, aby se jejich nezanedbatelného bohatství zmocnil. Důkazy o tom, jak řada „okradených“ Romů beze stopy zmizela, se však začaly objevovat teprve dlouho a dlouho po druhé světové válce.

Jestliže se Aleksandr Germano dívá počátkem třicátých let na „cikánské kulaky“ jinak než Naděžda Demeterová o sedmdesát let později, není to jen z ideových důvodů anebo z odlišné míry informovanosti. Domnívám se, že velkou roli při tom hrálo zařazení (či spíše nezařazení) Aleksandra Germana do romské pospolitosti. Jeho matka byla Romka, otec Čech, dělník, který se do Ruska přistěhoval. Germano – ač napůl Rom – nebyl žádnými příbuzenskými vazbami vpojen do kterékoli romské komunity. Po předčasné smrti otce byla na tom jeho rodina finančně velmi špatně, přesto syn Saša vystudoval střední školu. Z toho je patrné, jaké hodnoty byly v prostředí, z něhož vyšel, prvořadé. K hodnotě bohatství a k Romům, kteří tuto hodnotu vyznávali, nemohl mít Germano osobně blízko. Tím snazší pak pro něho bylo ideové odsouzení „cikánských kulaků“.

Svou (příbuzenskou) nezařazenost v komunitách Romů, o nichž píše, zosobňuje autor v postavě Maštaka, který se vyskytuje v několika povídkách. Ve vynikající próze „Korále“ (*Miriklja*⁶) z roku 1928 je Maštak propuštěný romský rudoarmějec, který bloudí po kraji a náhodou se dostane do kočovného tábora koňských zlodějů.

5. Zde ovšem N. Demeterová nemístně zevšeobecňuje. Ve folkloru „slovenských“ Romů bývá naopak hrdinou *čoro romano čhavo* – *chudý romský chlapec*, který vítězí buď rozumem, nebo s Boží pomocí. Princeznu, království nebo bohatství sice nakonec získá, jak tomu bývá pohádkách mnoha národů, ale bohatství rozhodně není velebeno jako prvořadá hodnota.

6. V dialektu „ruských“ Romů jsou *miriklja* – na rozdíl od „slovenské“ romštiny – ženského rodu. Nominativ plurálu zní ve „slovenské“ romštině *mirikle*. V úvodu k povídce se v hospodě náhodně setkávají Romové z různých jazykových skupin a diskutují o rozdílech ve svých dialektech. Jazykové diskuse jsou mezi Romy velice časté a oblíbené. I tento jev Germano „odkoukal ze života“. Jeden z diskutérů – Maštak – pak vypráví příběh, který je obsahovým jádrem povídky.

Táboru diktátorsky vládne hrubián Gazun. Ten Maštaka přijme – jak velí tradiční romská pohostinnost – ale je k němu nedůvěřivý jako k člověku z jiné romské pospolitosti a také jako k člověku, který se dal naverbovat do „gádžovské“ armády. Nicméně právě uniforma činí Maštaka alespoň trochu rovnocenným partnerem Gazuna. Maštak je Rom, ale protože je moderní a „jiný“, zapomene občas na tradiční etiketu, a tak například žertuje, byť bez jakéhokoli postranního úmyslu, s Gazunovou dcerou Tusou, zaslíbenou jinému. Tím se komplikují vztahy mezi aktéry děje a čtenář s napětím sleduje, jak se bude situace vyvíjet dál. Dramatičnost vzrůstá, když Maštak slíbí Tuse, že jí koupí korále. Slovo „korále“ má na Gazuna magický účinek. Od chvíle, co je Maštak vyřkl, vyzvídá Gazun, co ví o jakých korálech, a hledí se podezřelého hosta zbavit. I kdyby ho měl zlikvidovat. Mezitím se blíží boj. Boje mezi bílými a rudými ještě neustaly a vždy dojde někde k nějakému krvavému střetu. Maštak, který byl ve válce a má s ní zkušenosti, nabádá Gazuna, aby se s táborem klidil co nejrychleji pryč. Gazun si je nebezpečí dobře vědom, ale odchod odkládá. Vůči Maštakovi je ještě podezřívavější a nepřátelštější: Nemá snad nějaký postranní úmysl, když ho přemlouvá k přesunu tábora? Prudká střelba se blíží. Maštak se utíká ukrýt. Na poslední chvíli stačí opustit tábor, který je vzápětí zasažen bombou. Když se po boji vrací, nachází všechny mrtvé, roztrhané výbuchem. Výbuch vyryl obrovskou jámu v zemi – a tu Maštak spatří převrženou nádobu s rozházenými zlatými šperky, mincemi a korály. Je to zakopané bohatství, kvůli němuž Gazun neopustil tábor, a tím přivodil zkázu sobě a všem svým lidem.

Povídku napsanou původně romsky jsme získali bohužel pouze v ruském překladu. Můžeme tedy hodnotit jen její obsah a stylistiku převedenou do jiného jazyka. Děj je napínavý. Postavy jsou vykresleny nesmírně živě a působivě – jak prostřednictvím dialogů, tak stručným, ale výstižným popisem. Atmosféru dodává povídce autorovo pozastavení u některých tradičních zvyklostí. Líčí například, jak stařena rodu zařikává neštěstí: Do dlaně nabere popel z ohně a sfoukávajíc ho pronáší: „Odejdi, neštěstí, na cizí hlavu...“ (Škoda, že překladatel necitoval romské znění zařikadla, což učinil u některých citovaných písní). Etnografické popisy z povídky „netrčí“, ale tvoří její organickou součást.

Nesmírně zajímavá je povídka z téže sbírky „Surkica“ (napsaná v roce 1946). Autor (tentokrát vystupuje sám za sebe) přináší do romské rodiny staříka Jona Murzeje romskou literaturu. Murzej truchlí pro svého syna. Před válkou byl kolchozník, pak ho vzali do Rudé armády. Válka skončila, a syn se dosud nevrátil. Stařík Murzej má příliš těžkou hlavu na to, aby se zajímal o romskou literaturu. Ale tu přichází černá štíhlá stařena a začíná plyně romsky číst. Vypravěče jen zaráží její ne zcela romský přízvuk. Ukáže se, že stařena Surkica je „romská Židovka“ (*romani judica*). Při pogromu na Židy v roce 1905 byla povražděna celá její rodina a jen ona se zachránila. Ujali se jí Cikáni, Murzaj se s ní oženil. Splynula

s romskou komunitou a romština se stala její druhou mateřštinou. Příběh je založen na skutečné události.⁷

Je vyprávěn střízlivě, věcně, téměř reportážně – a lidský osud neopentlený zbytečnými komentáři tu vystupuje v plné síle své jedinečnosti.

O charakteru třetí Germanovy knížky vypovídá její nadpis: „Příběhy v písničkách/ve verších“ (*Raspchenybená dre gilja*). Je psána romsky. Autor vypráví příběhy formou rytmitizované prózy rozdělené do nerýmovaných veršů. Je inspirován poetikou lidové ruské poezie – „bylin“. Podobně jako v nejlepších povídkách ze sbírky „Povídky a příběhy“ se i zde projevuje Germanovo nadání fabulovat napínavý děj a nenásilně navodit působivou vizuální i akustickou atmosféru, která ději dodává věrohodnosti a stupňuje jeho dramatickost.

Stručně shrneme děj příběhu „Strážník kočování“ (*Feldytko bida*) a v závěru pak uvedeme ukázky z poemy v českém překladu a faksimile romského originálu.

Kočovník koňský handlíř Galun (zajímavá obdoba se jménem Gazun v povídce *Mirik-lja* – nositelé obdobných jmen jsou si podobní i povahově) se vrací se svou mladou ženou a dvěma malými syny z výročního trhu ve městě do vzdáleného tábora. Udělal skvělý obchod, ale většinu vydělaných peněz propil, a ani na zpáteční cestě ve svém starém voze se z opilosti neprobral. V noci potkávají cizí Romy prchající na koních. Jsou to koňští zloději, které pronásledují rozlíčení vesničané. Zlodějům se podařilo uniknout, ale Galunova rodina se ocitla ve smrtelném nebezpečí: Pokud je vesničané najdou, vylijí si svou zuřivost na nich – pro gádže je cikán jako cikán. Galun strhne koně a vůz z cesty do bažinatého lesa. Jsou ukryti, ale malý synek u mámina prsu pláče a není k utišení. Mohl by rodinu prozradit. Galun mu v nepřičetném strachu ucpe pusku. A zadusí ho.

Zhodnotíme-li závěrem stručně význam Aleksandra Germana, můžeme říci, že patří mezi první romské spisovatele na světě. Zároveň byl čelným kulturním, pedagogickým i osvětovým činitelem v době, kdy Sovětský svaz podporoval jazykový a kulturní rozvoj malých národností. Germanovo literární a jazykové nadání převažuje nad jeho sovětskou státočtí, na kterou je dnešní doba alergická. Umělecká hodnota některých Germanových povídek a poem přesahuje svou dobu i hranice „romské národní literatury“ a rozhodně by si zasloužila světovou publicitu.

7. Vztahy vzájemné ochrany mezi Romy a Židy nejsou ojedinělé. Například prababička romského spisovatele Matéaa Maximoffa z Francie byla Židovka z Temešváru, kterou při pogromu zachránili Romové-Kalderaši a stala se pak ženou Matéova pradědečka.

— Literatura

Germano, Aleksandr, Džjana neve roma, Profizdato, Moskva 1933

Germano, Aleksandr, Rosphenyben dre gilja, Goslitizdat, Moskva 1937

Germano, Aleksandr, Pověsti i rasskazy, Sovetskij pisatel', Moskva 1960

Demeter, Naděžda, Bessonov, Nikolaj, Kutěnkov, Vladimir, Istorija cygan, novyj vzgljad, Rossijskaja Akademija Nauk, Voroněž 2000

Sergijevskij, M. V., Barannikov, A. P. Cygansko-russkij slovar, Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacijonal'nych slovaroj, Moskva 1933

?

Kas si majbut jakha,
a majzala dičhel?

(e rat)

Kdo má nejvíc očí,
a nejmiň vidí?

(noc)

(Rajko Djurić)

?

Jekh čiriklo sasto them ujrael,
les khonik našti te dikhel.

(o vakto)

Jeden pták oblétá celou zem,
ale nikdo ho nevidí.

(čas)

(Rajko Djurić)

— Strážení kočování

— (Ukázky z veršovaného příběhu)

1

Dost, Romové, přestaňte už
zpívat kočovnické písně!
Dneska mě z nich srdce bolí,
z vašich žalných, líných písní.
Na mysl mi přivodily
hrůzu – u srdce mě bodá!
Já vám budu vypravovat,
co se tehdy dávno stalo.
Žiju dlouho na tom světě,
poznal jsem bídu kočování,
ale ani za sto let bych
nezapomněl na tu hrůzu.
Poslouchejte, lidé moji.

2

Kůň vyběhl klusem z města,
kde se výroční trh odbyl,
kde všichni Romové s koňmi
hledali kočovné štěstí.
Bláznivé kočovné štěstí,
pěkně věncíš hlavy Romům,
ale kolik, kolik slzí
po sobě jsi zanechalo?

3

Po té cestě podél lesa
rachotí si kola vozu,
nové rolničky si zvoní,
zvoní, zvoní u chomoutu,
pro radost si zvoní cestou.
Obchody se vydařily,
Galun na tomhletom trhu
skvěle prodal koně gádžům,
skvěle svoje koně prodal.

4

„Hyjé! Hyjé! Leť, můj hřebče,
rychle domů, do tábora!“
Zvedl bič, nad koněm práskl,
pak opilý, hrubým hlasem
oslovil svou mladou ženu:
„Ženo, ženo, pročpak mlčíš?
Proč se taky neraduješ?
Podívej, co všechno máme!
Vodku, chleba, špek, klobásy,
zelí, cukr, med pro děti!
No tak, ženo, zazpívej mi,
zpívej, jak Galun skvěle prodal!“

5

Paraňa jen tiše sedí,
na jedné ruce má malé,
druhou rukou urovnává
staré hadry kolem sebe.
Roztomilý Kosja spinká
utěšeným, sladkým spánkem,
sytý v teple u maminky.
Co by potřeboval více?
A ten druhý, malý Banuk
leží na mámině sukni,
poslouchá, co řekl otec
a co otec ještě řekne.
Otec stále vychloubá se,
kterak skvěle prodal koně
a že teďka mezi Romy
vzroste jeho chlupská sláva.
Fajfku tabákem si nacpal,
znovu pobízí svou ženu:
„Zazpívej mi, ženo, píseň,
jak jsem skvěle prodal koně.“

6

Žena k němu zvedla oči,
hněvivě Paraňa řekla:
„Ty opilče, co chceš po mně,
co dotíráš, pokoj nedáš?
Jestlipak jsi koupil dětem
boty, kalhotky, košile?
A mně? Koupil jsi mi šaty?
Je mi stydno mezi Romy
chodit nahý, otrhaná!“

„No tak dost už! Ta ti jede!
Počkej... koupím... všechno koupím,
tobě, dětem – co si přeješ!
Teď mi ale, ženo, zpívej,
jak tvůj Galun dobře prodal!“
Podíval se na svou ženu,
žena v slzách zeptala se:
„Kolikpak jsi v krčmě propil?
Co všechno jsi propil s Romy?“
Rozzuřený Galun švihl,
švihl svoji ženu bičem.
„Tak už dost! Já tu poroučím!
Hloupá hlavo! Zmije jedna!“

8

Zapadlo slunce. Zpoza hor
zavlály ohnivé volány,
nebe po obzor je samý nach.
Na vrány v dálavách čekají pole,
až v černých krákoravých hejnech
se na ně slétnou k odpočinku.
Suchý vítr, věčný pocestný
se zatočil pod koly vozu
a zvedl za sebou prach.

16

Paraňa poslouchá. V dálce
duní dusot koňských kopyt.
Upírá před sebe oči,
v dálce ve tmě zjevují se
muži. Na koních se ženou,

И рундлэ пир дром э роти
Пал ромпьякири э учясть.
Токо ехх нэвэ кудуни
Башадэ ваврэс дромэса,
Башадэ уса ваш рада,
Со нсис лачё о тарго.
Баганля гилы Галуно
И дилэ шоля ралатыр:

„Мато дывэс прастала.
Сир грай лачё кхэрэ.
Миро урдо урияла
Пиро дроми барэ.
Мато дывэс прастала,
Янэла бэнг вавир.
Бравинта бут нэвэла.
Дживава нэ шукир..“

8

Угыя о кхам. Бэргэндир
Вимэкья ягитка бринды.
Болыбеп ачья пуццоно.
Э фэлдэндир, дуришнастыр
Выурняндынэ стаенца
Чибалэ калэ коракэ —
Тырдынэ прэ покоё.
Ехх балвая шуко, дромитко .

68

Төл урдо са крэнциндяпэ,
Газдия пал пэстэ прахо.

9

Дрэ якха э Галуноста,
Крэнциндяпэ дром вэшэнда.
Тринскирдя лэс бравинтатир,
Кэ урдо шэро змэкьяпэ,
Пир калэ пёра и тхалик
Киндыпэн гыя унтендыр.
Сяюрдия стады шэрэстыр,
Стасады о васт дрэ жимэя,
Ёв нхудя лава савэ-то
И коста конэс-то нартэс.
Окэ лэскирэ вастэндир
Срискирдя о грай долги,
И никэ бутыр Галуно
Закостяпэ прэ роминатэ.

10

Нэ ни лав, ни папи Параня
На пхэнди ничи матэскэ.
Токо ёп дыкхья прэ грэстэ:
Ев урияндия, сир вьюга

69

na koních se ženou cestou.
Unavené, ustrašené
Paraniny oči hledí,
v duši předtucha se zdvíhá,
strach cikánských kočovníků.

17

Jediná myšlenka v mysli:
Něco strašného se stalo,
jestliže tou noční dobou
na koních prchají lidé

jako vichr, jako bouře...
A Paraña ze vši síly
začala Galuna budit.
Opilý spí tvrdým spánkem,
spí a není k probuzení.
„Vstávej, vzbud' se, což neslyšíš,
jak se na nás řítí zkáza?“
Rozčilená křičí žena:
„Vzbud' se, ďáble, otevř oči,
opilče, ochlasto jeden!
Pálenka tě zahubila!“
Konečně se Galun vzbudil.
Nechápe. Co chce ta ženská?

Marně pokouší se vzchopit,
bokem vrazil do Parani...

19

Najednou se dusot kopyt
ozval už docela zblízka.
Koně pádící se noří
ze tmy, na nich muži s klacky.
Galun tyhle Romy nezná.

20

„Hej, Romové, co se děje?“
ptá se Galun silným hlasem.
„Odkud ženete se, chlapi?
No tak, slyšíš? Co se stalo?“
Jeden z jezdců otočil se,
kouká – to je taky Cikán!
A tak volá na Galuna:
„Rychle, člověče, se schovej!
Utíkejte, utíkejte!
Lidi ze vsi jsou nám v patách,
řítí se jak lítí dravci.“

21

Útroby má jako v ohni,
hlava se mu zatočila,
pochopil Galun s Paraňou,
pochopili, zachvěli se.
Tihle neznámí Cikáni,

to byli zloději koní!
Vesničané rozlícení
je teď honí. Namísto nich
chyť nás – a jsme ztraceni!
Cikán jako cikán přece,
všichni jsou zloději, lotři!
Jestliže nás znenadání
tihle vesničané spatří,
povraždí nás. Pán Bůh s náma!
Zatímco zloději koní
jsou už dávno za horama,
stopa po nich nezůstala.

22

Zatmělo se Galunovi,
zatmělo se v očích strachy,
jako kočka skočil z vozu.
V okamžiku je na cestě
a za ním Paruňa slézá,
v náručí plačící Kosja.
Banuko se také vzbudil.
Jak šílený strhnul Galun
nové rolničky z chomoutu,
chytil uzdu, smýkl koněm,
na stranu jím smýkl z cesty,
přes výmoly koně táhne,
aby je nebylo vidět,
dál do lesa, do úkrytu.
Vržou, skřípou kola vozu,
stará kola rozviklaná.
Ach, ty kočovnická bído,
ach, ty úděle náš těžký!

23

V bažinatém, vlhkém lese
 temnota je obstupuje,
 únava je prostupuje,
 zima je těm ubožákům.
 Tiše zavzlykal Banuko:
 „Mami, já se tady bojím!“
 Seskočil z máminy sukně,
 úzkostí se celý chvěje.
 „Budeš ticho? Já tě zbiju!
 Nebreč! Tak ty nedáš pokoj?“
 Přiškrceným hlasem Galun
 sípe, švihne chlapce bičem,
 ustrašený Banuk kouká,
 kouká na tátu a na bič.
 Košja není k utišení,
 naříká v náručí matky.
 „Jsme ztraceni!“ šeptne Galun.

„Dej mu napít, utiš kluka,
 nakoj ho, přikryj ho plachtou!“

25

Po silnici se sem řítí
 sedláci jak lítí vlci,
 ozbrojeni kůly, klacky.
 „Chyťte je! Bijte je! Zabít!“
 rozléhá se nočním vzduchem.
 „Zmizeli nám faraoni!
 Ty běž do lesa! Ty začni
 hledat u vody, ty tady!“
 Mezi stromy rýsují se
 postavy běžících mužů.
 Běží, běží, jen se vrhnout
 jako krvelační vlci!“
 (...)

Přeložila MH

?

Džal an karne, ni pusadol,
 del ande jag, ni phabardol.

(e učhalin)

Jde trním, a nepopichá se,
 jde ohněm, a neshoří.

(stín)

(Rajko Djurić)

— Výtvarníctví

— Zopár skúseností a rád Jána Sajku – učiteľa výtvarnej výchovy rómskych detí v Jarovniciach

V minulých číslach „Romano džaniben“ sme už niekoľko ráz venovali pozornosť obci Jarovnice (okr. Prešov), kde sa nachádza najväčšia rómska osada na Slovensku. Informovali sme o tragickej povodni, ktorou bola postihnutá v júli 1998, o problémoch, ale aj o tradíciách, ktoré sa tu uchovali. Najčastejšie spomínanou témou v súvislosti s Jarovnicami je však výtvarníctvo – výtvarné práce rómskych detí pod vedením skúseného učiteľa Sajka...

A práve pán učiteľ Sajko chce v nasledujúcom príspevku pripomenúť aj niečo z histórie a maliarskej minulosti tejto obce.

— Maliarska minulosť a súčasnosť Jarovnic

Obec Jarovnice leží v Šarišskej vrchovine, v doline, ktorou preteká potok Malá Svinka. Osídlenie tohto územia je historicky doložené už v neolite. Malebným údolím už v dobe kamennej putovali pravekí lovci. Vhodné prírodné podmienky spôsobili, že v okolí potoka sa začali zdržiavať ľudia a budovať si obydlia. Neskôr sa vytvorila dobre fungujúca osada. Jarovnice sú ešte aj v súčasnosti známou poľnohospodárskou obcou. Pôvodné osídlenie sa rozrástlo na prosperujúcu dedinu. Prvá písomná zmienka o Jarovniciach je z roku 1260. Dedina má aj svoju historickú pečať z roku 1868, 1869. Podľa oficiálnych údajov z obecného úradu je v obci 3906 obyvateľov. Z nich je k trvalému pobytu prihlásených 2862 Rómov.

Keď sa v týchto dňoch prejdete obcou, určite vašej pozornosti neuniknú staré budovy kaštieľa. Práve v kaštieli žil a tvoril Pál Szinyei Merse, slávny maďarský maliar, predstaviteľ plenérizmu.

Pál Szinyei Merse sa narodil 4. júla 1845 v starej šľachtickej rodine v Chminianskej Novej Vsi. Jeho otec bol hlavným županom Šarišskej stolice. Ako malý chlapec sa s rodičmi presťahoval do Jarovnic, kde ich rodina vlastnila spomínaný kaštieľ. Mladý Pál študoval na gymnáziu v neďalekom Prešove. V rokoch 1864 – 69 bol študentom Akadémie v Mníchove, kde sa venoval maliarstvu. Počas štúdií sa často vracal do Jarovnic a maľoval portréty členov svojej rodiny. Namaľoval aj oltárny obraz Sv. Antona Pustovníka pre miestny kostol, ktorý sa, žiaľ, nezachoval. Neskôr sa venoval portrétnej maľbe a krajinomaľbe.

Horizont jarovnickej krajiny určite poteší oko a dušu nejedného návštevníka výstav umenia po celom svete. V jeho najznámejších dielach, ktoré sú dnes pýchou mnohých galérií a múzeí zvečnil krásu šarišskej krajiny. Medzi najslávnejšie obrazy jarovnického maliara určite patria diela *Majáles* (z roku 1872), na ktorom zobrazil seba so skupinkou priateľov, ako odpočívajú v jarnej prírode, a portrét manželky *Dáma vo fialovom* (z roku 1874).

Na mnohých ďalších obrazoch, ako sú *Škovránok* (1882), *Potok* (1883), *Topenie snehu* (1884), *Pole s vlčím makom* (1896) a *Jesenná krajina* (1900), sa stretávame so známymi kopcami v okolí dediny. Szinyei Merse sa nielen slovami, ale hlavne svojou tvorbou hlásil k Šarišu a k Jarovniciam. Spôsobom svojej maľby v plenéri tento maliar predbehol v čase aj slávnych francúzskych impresionistov.

2. februára 1920 maliar zomiera v milovanej dedine a na miestnom cintoríne je aj pochovaný.

O známom maliarovi bola vydaná aj kniha Antona Mesároša: *Szinyei, svetový maliar zo Šariša*.

V roku 2001 bola v Mestskom kultúrnom stredisku v Sabinove vernisáž výstavy nazvanej *Pocta maliarovi – Szinyei Merse Pál, maliar z Jarovnic*, ktorá predstavila tvorbu rómskych žiakov z 1. Základnej školy v Jarovniciach. Obrazy, ktoré návštevníci mali možnosť uvidieť, vznikli ako pocta maliarovi a boli inšpirované jeho tvorbou. Rómske deti stvárnilu svoju predstavu o maliarovi (jeho portréty s paletou, v ateliéri), ako aj pohľady na krajinu z okolia Jarovnic. Medzi vystavenými dielami boli spoločné práce žiakov vytvorené technikou maľby temperou a papierové koláže ako aj práce individuálne (pastely, maľby temperou, akvarely a lavírované kresby).

Usporiadanie tejto výstavy sme chceli so žiakmi vzdať poctu slávnej osobnosti z Jarovnic a predstaviť verejnosti tvorivosť a bohatý farebný svet rómskych detí. Verím, že sa to podarilo a že rómski žiaci budú vo výtvarných aktivitách pokračovať aj po ukončení základnej školy. Veď sú to tiež Jarovničania, ktorí žijú uprostred krásnej šarišskej prírody.

Spomínaná výstava bola prenesená do Krakova a v súčasnosti putuje po USA (Wilmingtón, Washington a ďalšie mestá).

Štúdia k obrazu Cigáni

Pred dvomi rokmi – v lete roku 2000 – mal pán učiteľ Sajko možnosť prezentovať svoju prácu aj kolegom v USA. Vystúpil pred profesormi na oddelení pedagogiky, ako aj študentmi – učiteľmi z praxe. Mal taktiež príležitosť pracovať so skupinou etnicky rozdielnych žiakov. V nasledujúcom príspevku porovnáva svoje „americké“ skúsenosti so svojou dlhoročnou praxou medzi rómskymi žiakmi v Jarovniciach.

— Ako vznikla americká Cinka Panna

Do Spojených štátov som sa dostal vďaka pozvaniu Univerzity Delaware z mesta Newark. Stretol som sa s veľkým záujmom amerických pedagógov. Mali už informácie o mojej práci v Jarovniciach a ich otázky smerovali k spôsobu vyučovania výtvarnej výchovy. Zaujímalo ich, čo som zmenil v metodike a ako sa mi podarilo podchytiť rómske deti a úspešne ich viesť k cieľavedomej výtvarnej aktivite.

V meste Wilmington (štát Delaware) boli v minulosti veľké rasové nepokoje. Podľa rozprávania miestnych obyvateľov v roku 1968 celá afroamerická (černošská) štvrť mesta horela. Domáci pravdepodobne majú záujem, aby sa podobné udalosti neopakovali, a preto všetky sily venujú výchove a vzdelávaniu mladej generácie k vzájomnej tolerancii a rešpektovaniu odlišnosti kultúr.

Počas svojho pobytu som aj v praxi predviedol spôsob svojej práce s multietnickou skupinou amerických detí. Keďže ohlas bol veľmi dobrý a aj následná výstava v priestoroch univerzity sa stretla podľa mňa s veľmi pozitívnou odozvou, nechcem si to nechať len pre seba.

Týmto článkom by som chcel dať možnosť aj kolegom a iným záujemcom o problematiku, aby sa oboznámili s mojimi osobnými skúsenosťami.

Vďaka priateľovi Pawlovi Bakowskému (učiteľovi výpočtovej techniky na Delaware Technical & Community College vo Wilmingtone) som mal príležitosť pracovať so skupinou etnicky rozdielnych žiakov. Túto možnosť som dostal v klube, ktorý je obdobou nášho Centra voľného času. Učil som dva týždne skupinu 14 detí rôzneho veku (od 6 do 16 rokov), 4 chlapcov a 10 dievčat. Boli tam 3 Afroameričania a 1 Latinoameričan. Ostatní boli belosi. Bolo pre mňa veľmi zaujímavé vyskúšať si prácu s tak etnicky rôznorodými deťmi. Nikdy v minulosti som nepracoval s tak diferencovaným vekovým rozpätím detí. Nútilo ma to k veľmi individuálnemu prístupu. Pri vysvetľovaní som musel čo najjednoduchšie komunikovať s najmladšími zo skupiny a zároveň voliť iný prístup k žiakom pubertálneho veku. Americkým deťom som navrhol spoločnú prácu na jednom veľkom obraze, tak ako to robím v Jarov-

niciach so svojimi rómskymi žiakmi. Počas dvoch týždňov sme pracovali na dvoch podobných veľkorozmerných kompozíciách.

Prvý z obrazov bol robený technikou papierovej koláže a druhý maľbou prstami. Deti som inšpiroval fotografiami z hodín výtvarnej výchovy so svojimi rómskymi žiakmi, ktoré som si doniesol zo Slovenska. Mojim cieľom bolo zbaviť ich strachu z farieb a veľkej čistej plochy, čo je veľmi dôležité práve pre začínajúcich výtvarníkov.

Prvé reakcie detí ma zaskočili. Keď som do miestnosti priniesol veľkorozmerné sololitové plochy, na ktoré sme mali maľovať, hovorili že je to na nich veľa, že oni to nikdy nedokážu. Ja som im však hovoril o svojich žiakoch v Jarovniciach, ukazoval som im obrázky slávnych rómskych umelcov a povzbudzoval som ich. Hovoril som im, že oni nie sú určite horší a že to dokážu. Wilmingtonské deti boli nadšené tradičným oblečením starých Rómov – plným farieb a radosti. Motivoval som ich aj hudbou. Púšťal som im rómske piesne. Pozreli sme si spolu aj film rómskeho režiséra Tonyho Gatlifa – *Latcho drom*. Deti mi zase prinášali svoju hudbu, ktorú majú rady – rock, rap. Jedno dievča zo skupiny, ktoré hralo v školskom orchestri, prinieslo aj flautu a zahralo na nej. Hovorili sme spolu o ich obľúbených piesňach a počúvali sme ich.

Motivácia piesňou nebola náhodná. Tému prvého obrazu som odvodil práve z týchto našich prvých rozhovorov – hudobná skupina. Aby sme sa priblížili ku konečnému cieľu, spoločným veľkorozmerným obrazom, začali sme kresliť individuálne návrhy muzikantov na malé papieri. Potom si deti samé spomedzi svojich návrhov vybrali najlepšie a rozkreslili ich na veľký formát. Teraz však už pracovali spoločne. Postavy jednotlivých hudobníkov na veľkom obraze vznikli aj kombináciou 2–3 návrhov. Na podklad sololitovej dosky vytvárali kresbu čiernym fixom, aby boli zreteľné línie a taktiež aby to bolo rýchle. Po rozkreslení veľkej kompozície som im vysvetlil techniku papierovej koláže. Oni mi hovorili, že už ju robili a ukazovali mi práce, kde mali nalepené vystrihnuté postavy ľudí na papierovom podklade. Používali jednoducho hotové fotografie z rôznych časopisov. Jednotlivé figúry a tváre modeliek len rozmiestnili na čistom papieri. Vysvetlil som im, že my papier z časopisov budeme používať úplne iným spôsobom. Budeme ho trhať na malé kúsky a vytvárať úplne nové tvary. Pri práci budeme vnímať len farbu a pracovať s ňou tak, ako keby sme maľovali. Nepoužijeme však štetec a farby, ale len lepidlo a kúsočky papiera. Taktiež nebudeme pracovať s nožnicami. Keď deti pochopili techniku, začali pracovať s veľkým zanietením.

Práca na veľkom formáte a výtvarná technika ich nútila všetkých aktívne spolupracovať. Museli spolu rozhodnúť o výbere farby a rozdeliť si prácu na jednotlivých postavách. Toto všetko malo vplyv aj na správanie sa jednotlivcov. Skupina detí, ktorá sa na začiatku našej spoločnej práce nepoznala a bola zložená z rôznorodých etnických komunít, vytvorila jeden

celok. Zaujímavým faktom bolo, že som začal pracovať so skupinkou 6 – 12 ročných detí. Rachel Moss, 13 ročná stredoškolačka, mi mala pomáhať v skupine s materiálom a byť k dispozícii, ak by vznikli nejaké problémy. Mala mi robiť asistentku. Keď však videla, ako deti začali robiť papierovú koláž, tak nevydržala a pridala sa k nim. Pravdepodobne o tejto práci rozprávala svojim priateľom, lebo na druhý deň prišiel aj 16 ročný Shawn Wil Kinson a opýtal sa ma, či by nemohol s nami pracovať. Takto sa mi pôvodná skupinka rozrástla o ďalších nových členov. Pri práci technikou papierovej koláže upúta, že obraz sa vytvára postupne, a zdá sa, že z prázdnej plochy vystupujú zakliate postavy. To prekvapilo aj samotných autorov. Vzbudilo to záujem detí aj dospelých v celom klube. Keď ostatné deti zvedavo nakukovali a pozorovali ich pri práci, moji žiaci im hrdo oznámili, že sú špeciálnou skupinou. Vysvetľovali, že vytvárajú špeciálne slovenské rómske umenie a že majú učiteľa zo Slovenska, z Európy. Bolo to úsmevne, ale pre mňa veľmi dobrým signálom, že ich práca zaujala.

Druhý veľkorozmerný obraz som motivoval príbehom o Cinka Panne – známej hudobníčke. Deťom som porozprával príbeh o malom rómskom dievčatku, ktoré zobralo husle svojho otca – primáša – a začalo napodobňovať spev vtáčikov. Hovorili sme o tradičnom rómskom odeve, jeho bohatej dekoratívности a neobyčajnej farebnosti. Deti počúvali príbeh s veľkým záujmom a chceli vytvoriť Cinkin obraz. Pri motivácii k druhej veľkorozmernej kompozícii som však americkým deťom zámerne neukázal výtvarné stvárnenie mojich rómskych žiakov z Jarovnic. Chcel som, aby vytvorili svoju vlastnú predstavu Cinky Panny len na základe počutého príbehu a rómskej hudby. Znovu som žiakov požiadal, aby nakreslili malé individuálne návrhy. Potom deti vybrali najlepšie z nich, aby vytvorili veľký obraz. Diskutovali o prednostiach a nedostatkoch jednotlivých náčrtov. Nakoniec dospeli k dohode. Postupovali tak, že napríklad z jedného návrhu zobrali hlavu, ruky z druhého, telo z ďalšieho. Po spoločnom dohovore preniesli kresbu na drevený podklad veľkého obrazu. Opäť museli spolupracovať, aby jednotlivé časti tvorili jeden celok, s ktorým by všetci boli spokojní. Po rozkreslení kompozície Cinky Panny som deťom objasnil podstatu techniky maľby prstami.

Pri prezeraní výtvarných prác amerických žiakov, ktoré som videl v klube, som si uvedomil, že veľmi málo miešajú farby. Aj napriek veľmi dobrému materiálnemu zabezpečeniu sa mi ich výtvarný prejav, najmä v porovnaní s rómskou farebnosťou, zdal chudobný. Ak použili farby, tak priamo z tuby. Vôbec ich vzájomne nemiešali. Rozmýšľal som nad tým, ako ich prakticky doviesť k miešaniu jednotlivých farieb. Nakoniec som sa rozhodol, že im dám k dispozícii len obmedzený počet farieb. Dostali možnosť pracovať len s hnedou, žltou, oranžovou, bielou a čiernou. Deti boli prekvapené, že budú mať len zopár farieb a nepoužijú štetce. Vychádzal som z predpokladu, že ak budú mať obmedzený farebný výber, tak aby dosiahli kontrast, budú nútené farby miešať. Keď začali pracovať, tak som im ako inšpiráciu púšťal rómsku hudbu.

S výsledkom ich práce som bol spokojný. Po počiatočných rozpakoch a obavách, že sa zašpinia, začali celkom pekne pracovať. Na plochu obrazu odtláčali dlane, prsty používali ako štetce – jednoducho hrali sa s farbou. Aj keď špinaví, ale veselí si uvedomili, že ovládajú farby a vytvárajú ich nové odtiene.

Ako učiteľa výtvarnej výchovy ma veľmi zaujímalo, aké farby si budú vyberať americké deti z iných etníc. Aj keď som mal v skupine len troch Afroameričanov a jedného Latinoameričana a moja skúsenosť sa rozhodne nedá zovšeobecňovať, pozorne som sledoval ich spôsob práce. Videl som, že pri výbere farieb pri papierovej koláži siahali po tých pestrejších a výrazne ovplyvňovali aj ostatných členov kolektívu. Farebnosť, ktorú preferovali, bola blízka cíteniu mojich rómskych žiakov z Jarovnic. Táto ich koloristická uvoľnenosť sa prejavovala aj na ich osobnom oblečení. Prístupom k práci mi taktiež pripomínali rómske deti. Pri porovnaní s ostatnými členmi kolektívu boli impulzívnejší a uvoľnenejší. Pri technike maľby prstami sa spôsob narábania s farbou líšil skôr vekom. Nebojácne začali tí najmenší. Staršie deti si na začiatku práce dali na ruky igelitové vrecúška a začali veľmi opatrne nanášať farby. Keďže výber farieb bol obmedzený, niekedy aj úplne náhodne (keď prešli rukou z jednej farby do druhej) vytvorili nový odtieň. To ich povzbudilo a začali si veriť. Uvedomili si, že nemusia používať jednu farbu, že ich neovláda farba, ale oni riadia farebnosť. Staršie deti odložili igelitové vrecúška a smelo pracovali holými rukami.

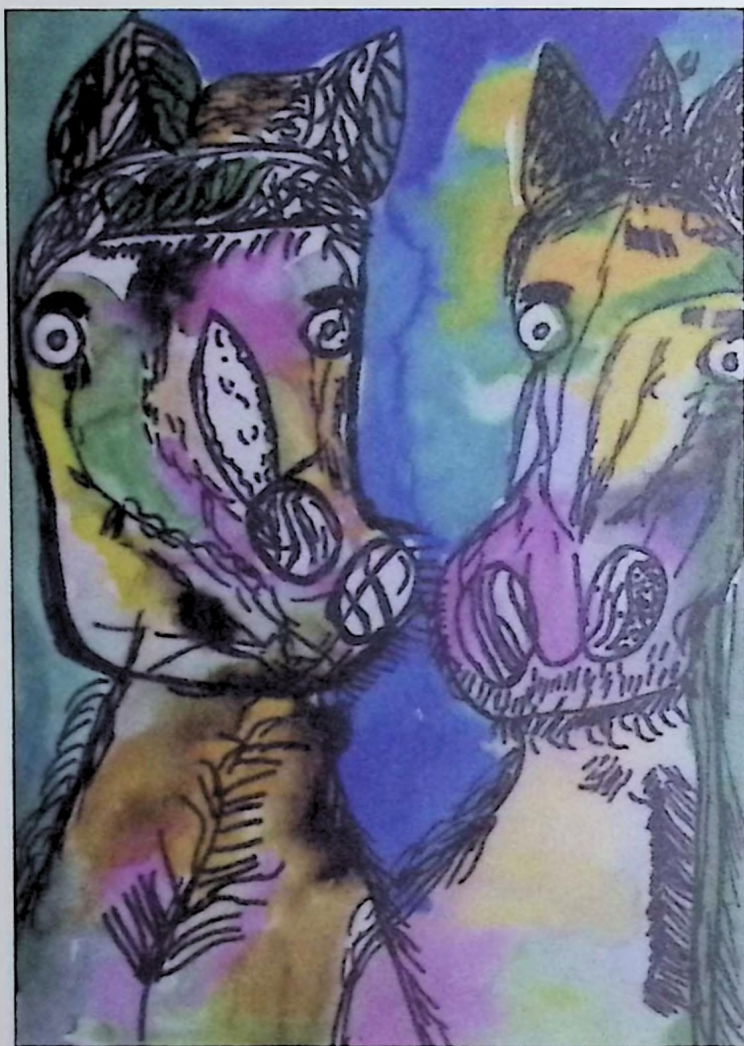
Po ukončení práce som očakával reakcie amerických kolegov. Pán Eugene Matusov, profesor z Univerzity Delaware a mnoho iných návštevníkov výstavy, ktorú sme usporiadali neskôr, konštatovali, že nové práce amerických školákov, ktoré vznikli pod mojim vedením a pod vplyvom rómskej kultúry, ktorú som im po celý čas približoval, sa vyznačujú veľkou farebnosťou a citlivosťou, ktoré sa doposiaľ v ich výtvarných prácach neobjavovali. Profesor Matusov mi vravel, že pokiaľ by sám nebol svedkom vzniku týchto obrazov v USA, len ťažko by uveril, že som ich nedoniesol z Jarovnic. Podobný názor vyslovila aj pani Carol Küssel, ktorá vedie výtvarné aktivity v klube, kde som mal možnosť pracovať.

Takéto závery kolegov ma potešili, nakoľko sa v praxi ukázal silný emocionálny náboj rómskej kultúry, ktorý všetkých žiakov evidentne ovplyvnil.

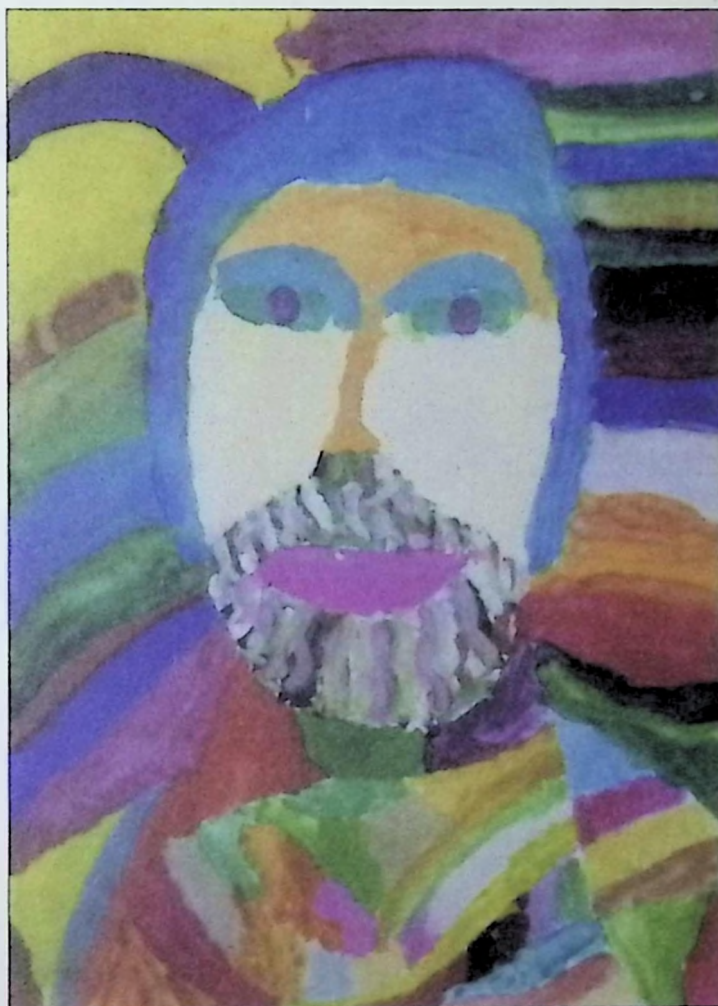
A tak skupinová práca s etnicky rôznorodými a vekovo diferencovanými deťmi v úplne iných podmienkach ako v Jarovniciach sa úspešne skončila.

Radko Kaleja | Róm s medveďom | 13 rokov | kolorovaná kresba
Obrázok inšpirovaný rozprávaním o Ursároch,
Rómoch z Balkánu, ktorí majú tancujúce medvede

Tamara Giňová | Kone | kolorovaná kresba

Eva Gabčová | Portrét | tempera

Peter Bilý | Kostol | tempera

Jozef Červeňák | Rómsky súbor | tempera

**Základné
(primárne) farby**

**Vznik zložených
(sekundárnych) farieb**

+

=

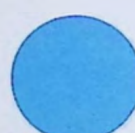
+

=

+

=

**Doplnkové
(komplementárne) farby**

+

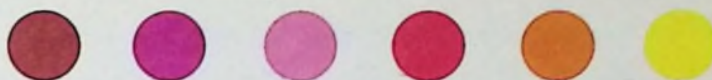
+

+

farby – teplé

farby – studené

farby – základné

farby – zložené

použitie bielej farby

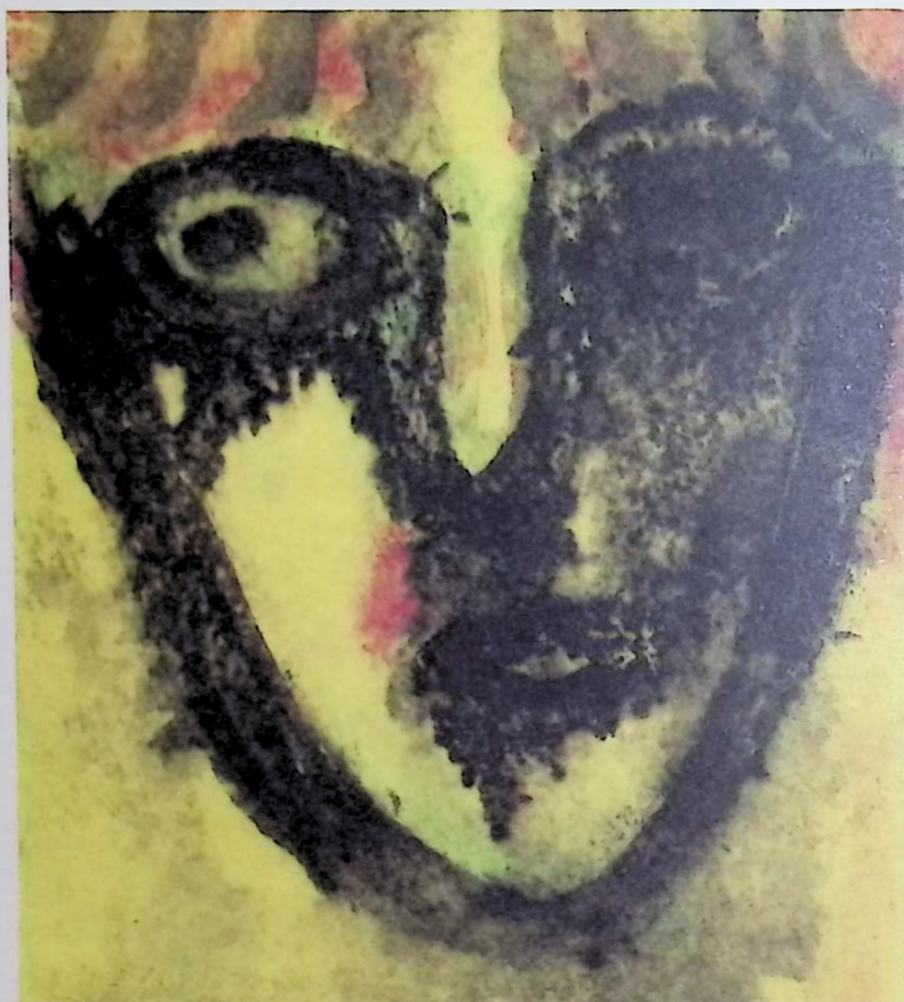

použitie čiernej farby

spektrum

Vladimír Giňa | Hlava chlapca | monotyp

Nasledujúce štyri články napísal pán Sajko pre detský časopis Štvorlístok – Štareprajtengero, ktorý vydáva v Košiciach Nadácia Dobrá rómska víla Kesaj. Sú teda určené žiakom základných škôl. Vzhľadom na to, že tento časopis nie je – najmä v Českej republike – dostupný širšej verejnosti, rozhodli sme sa články uverejniť aj na stránkach Romano džaniben, a to napriek tomu, že to sú – podľa slov p. Sajku – „medzi výtvarníkmi notoricky známe veci“. Články boli napísané pre dobrovoľníkov, ktorí pracujú v rôznych krúžkoch a záujmových združeniach, nie sú odborníkmi, a tak by im aj ich žiakom mohli nasledujúce informácie dobre poslúžiť.

Články sú doplnené obrázkami, ktoré vytvorili rómski žiaci 1. Základnej školy v Jarovniciach pod vedením pána Sajku na hodinách výtvarnej výchovy.

— Kresba

Kresba patrí k najstarším výtvarným prejavom človeka. Slúži výtvarníkovi na bezprostredné zachytenie jeho predstavy. Ťou dáva umelec vlastne prvú formu tomu, čo chce zobraziť. Vzniká spontánne, ako prvotný záznam. Je to niečo podobné, ako keď Vás napadne nejaká melódia a začnete si písať. Pri kreslení, aj keď si pri ňom môžeme popisovať a pospevovať, ide však o to, aby sme zobrazili niečo trojrozmerné – čo má výšku, šírku a hĺbku – na plochu.

Aby sme si uvedomili, čo znamenajú tieto cudzie a zložité slová, predstavte si napríklad vázu s kyticou kvetov na stole a plochu papiera – čistý výkres.

Vo vývoji výtvarného umenia kresba bola spočiatku iba pomocníčkou pri vzniku maľovaného obrazu či sochy. Bola väčšinou len prostriedkom cvičenia a pomáhala pri štúdiu maľby. Neskôr sa kresba stala samostatnou a dnes ju chápeme ako samostatnú formu výtvarného prejavu, ktorá sa výrazne líši od maľby. Hlavným znakom kresby je línia – čiara.

O čo vlastne pri kresbe ide? Z technickej stránky je to nanášanie farebnej hmoty kresliacim nástrojom na podklad plochy. Podklad, na ktorý sa kreslí, zvyčajne nie je celkom zakrytý, a tak aj prázdna plocha podkladu, na ktorý kreslíme, pomáha vytvárať dojem z hotového obrázku. Ďalším znakom kresby je obmedzenie farebnosti na jednu alebo len niekoľko farieb. Pri kreslení nanášame farebnú hmotu na podklad buď za sucha, alebo do mokrého podkladu. Podľa toho delíme kresebné techniky na suché a mokré. Ako podklad pre kresbu používame dnes na hodinách výtvarnej výchovy papier. Preto by bolo dobré, aby sme sa niečo o histórii tohto materiálu dozvedeli.

Názov papier pochádza z pomenovania vodnej rastliny *Cyperus papyrus*. Z jej stebiel zhotovovali starí Egypťania materiál, na ktorý písali. Určite ste už počuli v historických filmoch alebo niekde čítali výraz *papyrus*. Nepísalo a nekreslilo sa však len na ňom. Od konca

stredoveku sa za týmto účelom používali kože zvierat – kozie, ovčie, oslie a telacie. Tieto sa museli pred použitím očistiť od tuku a špeciálne spracovať, aby sa na ne dalo písať a kresliť. Tento materiál sa volá podľa starovekého mesta v Malej Ázii – Pergamonu. *Pergamen* sa rozšíril v Byzancii a neskôr po celej Európe. *Papier* vynali Číňania. Údajne ho vedeli urobiť z konope ešte pred našim letopočtom. Začiatkom 1. storočia nášho letopočtu už technológiu výroby papiera poznali istotne. Spočiatku ho vyrábali z hodvábných a ľanových handričiek v domácnostiach. Od Číňanov sa naučili zhotovovať papier asi v 8. storočí Arabi a cez nich sa rozšíril po celej Európe.

Papiere delíme podľa toho, na čo ich používame: bežné papiere tlačové a kriedové, papiere dokumentačné, farebné, kartónové, sacie, kopírovacie, filtračné atď. Veľmi vzácne sú ručne vyrobené papiere, ktoré používajú výtvarníci.

Keď si idete kupovať papier do obchodu, stretnete sa s označením formátu – A1, A2 ... A10. Čo to znamená? Je to označenie veľkosti papiera.

Uvediem rozmery aspoň niektorých formátov:

A0 – 841 x 1189 mm

A1 – 594 x 841 mm

A2 – 420 x 594 mm

A3 – 297 x 420 mm

A4 – 210 x 297 mm

A5 – 148 x 210 mm

V škole na hodinách výtvarnej výchovy využívate asi najviac formáty A3 a A4.

Od podkladu, na ktorý kreslíme, teraz prejdeme na to, čím kreslíme, a dozviete sa viac o materiáloch na suchú a mokrá kresbu.

Na suchú kresbu používame rôzne druhy papiera s drsnejšou štruktúrou, baliace a prírodné papiere. Kreslíme ceruzami, tuhami, rudkami, uhlíkom. Potrebujeme aj iné pomôcky, ako sú guma, fixatív a rozprašovač.

Tužka (ceruza, ceruzka) je dnes už samozrejmosťou pomôckou na kreslenie. V 17. storočí bolo nájdené veľké ložisko tuhy v Borowdale v Anglicku. Z nej sa rezali tenké „pisátka“, ktoré sa vkladali do rôznych držiadiel a používali týmto spôsobom na písanie a kreslenie. Bol to veľký pokrok, lebo predtým sa kreslilo olovenými, mosadznými alebo striebornými „pisátkami“. Okrem toho sa kreslilo mäkkými materiálmi ako sú prírodný čierny uhol' a rudka.

Prvé ceruzky boli veľmi drahé a ložisko tuhy v Anglicku sa skoro vyčerpalo. V roku 1790 dvaja múdri páni – Francúz François Conté a Rakúšan Jozef Hardtmuth – výrobu tu-

Martin Kaleja-Januv | Učiteľovi Sajkovi |
kresba ceruzkou

žiek vyriešili. Miesili spolu rôzne hlinky, ktoré nakoniec vypálili a dali do dreveného obalu. Tak vznikla moderná tužka – ceruzka, ako ju poznáme v dnešných dňoch.

Keď prídete do obchodu kúpiť si ceruzku do školy, zistíte, že sú taktiež označené rôznymi číslami. Tie označujú ich tvrdosť. Pre prehľadnosť uvediem aspoň základné označenia:

Mäkké: 8B, 7B, 6B, 5B, 4B, 3B, 2B, B, BHB – veľmi vhodné na kreslenie.

Stredné: HB, F, H

Tvrde: 2H, 3H, 4H, 5H

Niektoré ceruzy majú označenie len číslom, preto pridávam aj porovnanie týchto rôznych značiek tvrdosti:

Číslo: 1 = 3B , 2 = B, 3 = F , 4 = 2H, 5 = 4H

Tuhy nemusia byť obalené len drevom, ale môžu byť zaliate do obalu z plastickej hmoty – Progresso, Plasticolor. Môžu byť ale aj voľné – tie si vkladáme do rôznych držadiel – Versatil.

Okrem ceruziek sa na kreslenie najviac využíva uhlík. ľahko ho poznáme, lebo má výraznú čiernu stopu. Môže byť prírodný alebo lisovaný. Prírodný uhlík sa pripravuje z vrbových či brezových konárikov alebo z vetvičiek viniča, ktoré sa vypalujú bez prístupu vzduchu. Je možné si ho pripraviť aj vypálením vhodnej vetvičky vo voľnej prírode na otvorenom ohnisku. Lisovaný uhlík sa vyrába z prachu čierneho uhlia. Materiál na kreslenie zo sadzí je tak tiež vo forme ceruzky, ktorá nie je masťná – Negro. Kresliť môžeme aj s materiálom z prírodnej železitej hlinky – ten zanecháva hnedú, prípadne červenkastú stopu a poznáme ho pod názvom rudka.

Pri kresbe suchými materiálmi používame aj pomôcky – plastickú gumu a fixatív. Plastická guma je mäkká a v prstoch sa dá dobre tvarovať. Využíva sa hlavne pri kresbách uhlíkom a rudkou. Fixatív je vyrobený z bezfarebného lepidla rozpusteného vo vode. Slúži na zachovanie kresby vytvorenej uhlíkom, rudkou alebo iným stierateľným materiálom. Nanáša sa rozprášením na kresbu pomocou rozprašovača, alebo fixírky. Fixírka je pomôcka, ktorá sa skladá z dvoch otvorených trubičiek spojených v pravom uhle. Fúkaním do kratšej trubičky vzniká v dlhšej (ponorenej do fixatívu) podtlak, ktorým sa roztok vysáva a prúdom vzduchu rozprašuje v smere fúkania.

Medzi najznámejšie materiály mokrej kresby patrí tuš. Tekuté tuše sa vyrábajú z veľmi jemných sadzí a špeciálneho šelakového mydla, čo spôsobuje, že po zaschnutí sa nedá zmyť vodou. Na kresbu sa používajú predovšetkým čierne a hnedasté tuše. Pri používaní farebných tušov si uvedomíte, že pri ich vzájomnom zmiešaní môžeme získať veľmi zaujímavé tóny. Anilínové farbivo rozpustené v destilovanej vode vytvára základ pre farebný atrament. Pri jeho použití, prípadne pri použití pečiatkovej farby sa dosiahne v kresbe zvláštna farebnosť a svietivosť.

Pri technikách mokrej kresby môžeme využiť rôzne kresliace nástroje. Sú to predovšetkým oceľové perá, ktoré sú rôzne tvarované a majú rozdielnu hrúbku stopy. Veľmi dobre sa pracuje aj s vlasovými štetcami. Okrem týchto priemyselne vyrábaných materiálov si môžete vyskúšať aj kresbu drevkom, husím brkom, rákosovým alebo bambusovým perom, ktoré si sami upravíte.

Z techník mokrej kresby sú veľmi dobré výsledky v lavírovanej kresbe. Je to vlastne kresba tušom alebo atramentom, ktorá sa rozmýva vodou.

— Maliarstvo

Maliarstvo je jedným z hlavných odborov výtvarného umenia. Medzi deťmi je z výtvarníkov asi najznámejší práve maliar. Keď sa žiakov v triede pýtam, akých umelcov poznajú, väčšinou pohotovo odpovedajú, ale hovoria najmä o spevákoch a hercoch. Keď sa pýtam na predstaviteľov výtvarného umenia, tak najviac spomínajú práve maliarov.

Čo vlastne robí taký maliar? Ako maľuje?

Hlavnými znakmi maľby je použitie línie a farby. O línii – čiare sme hovorili už pri kresbe. K nej pribudla farba – farebná škvrna, machuľka. Maliar sa snaží práve s ich pomocou vytvoriť na ploche podkladu objemové a priestorové tvary. To znamená, že na ploche čistého výkresu sa snaží vytvoriť napríklad ulicu, na ktorú sa pozerá. Obraz ulice vytvára len tým, že kreslí a ukladá vedľa seba farebné plochy – škvrny – a diváci majú dojem, že ulica je pred nimi, že sa vzdaluje. Dobrý maliar dokáže vytvoriť farebný a tvarový zážitok, dokáže na ploche podkladu vytvoriť dojem priestoru.

Maliarske techniky rozdeľujeme podľa toho, či pracujeme so suchými, alebo s mokrymi materiálmi.

Keď maľujeme suchými materiálmi, väčšinou pracujeme s farebnými tužkami, kriedami alebo pastelom.

V škole je najrozšírenejšia práca s *voskovými pastelkami*. Známe *voskovky* pôsobia svetlým až žiarivým dojmom. Vyrábajú sa vo forme farebných tyčínok a zanechávajú na papieri silnú, pevnú a hrubú čiaru. Dajú sa navzájom prekryť, odolávajú vode a sú použiteľné pri rôznych kombinovaných technikách. Známa je aj technika preškrabovania pri použití kombinácie s tušom (vosková rezerváž). Zaujímavé výsledky sa dosiahnu pri maľbe na horúci podklad.

Farebné kriedy sú veľmi krehké. Vyrábajú sa vo forme tyčínok valcovitého tvaru alebo ako hranolčeky – tyčinky, ktoré sú obalené papierom alebo voskom. Zhotovujú sa z prírodných materiálov. Farebné kriedy sú staršou technikou ako *suchý pastel*. Ten sa zaviedol v 18. storočí a je vyrobený z farbív, ktoré sa viažu s glejom alebo živicom a vytvárajú tuhú pastu. Z toho je aj odvodený názov *pastel*. Mnohí ľudia si výrazy *krieda* a *pastel* zamieňajú. Pri práci sa nanášajú v širších plochách a dajú sa s nimi vytvárať veľmi pekné jemné farebné prechody, musíme však pracovať opatrne, aby sa nám obraz nerozmazával. Najvhodnejším podkladom pre túto techniku je farebne tónovaný prírodný papier.

Keď použijeme *mastný pastel*, starosti s rozmazaním nám odpadnú. *Olejový pastel* je novšou technikou. Pri jeho výrobe je farbivo – pigment – viazané s olejom. *Olejový a mastný pastel* sa menej lámu ako obyčajný suchý pastel. Pastely sa vyrábajú v širokej farebnej škále odtieňov.

Niekedy sa pastel považuje za prechodnú techniku medzi kresbou a maľbou. Keďže pri práci s pastelom narábame viac s farebnou plochou a vzájomným pôsobením farieb, zaraďujeme ho skôr k maliarskym technikám.

Maľba mokrými materiálmi zahrňuje výtvarné techniky, ktoré sú známe z vyučovania výtvarnej výchovy na školách. Najznámejšou je technika maľby vodovými farbami.

Rozoznávame akvarel, ktorý sa robí *akvarelovými farbami*. Tie sa vyrábajú z veľmi jemných a čistých práškových farbív s malou prísadou pojidla – napríklad arabskej gummy, ktorá je rozpustná vo vode. Akvarelové farby sa nanášajú v ľahkých priesvitných vrstvách na papier. Najlepšie je používať hrubší a zrnitejší akvarelový papier. Akvarel poznáme podľa toho, že zachováva čisté a žiarivé farebné tóny a nepoužíva bielu farbu. Miesto bielej farby sa využíva bieleho podkladu.

Akvarelu veľmi blízka je technika nazývaná *gvaš*. Pri výrobe takýchto farieb sa ako pojidlo tiež využíva arabská guma, ale už nie sú také priesvitné a vzájomne sa prekryjú. Hovoríme tomu, že sú krycie. Pri maľbe sa používa bieloba. Ak niekto maľuje obrázok akvarelovými farbami a pritom používa bielu farbu, nazývame to *gvašovaním*. Pri maľbe technikou akvarelu a gvašom musíme počítať s tým, že po zaschnutí farby pôsobia svetlejšie.

Tempera je názov ďalšej maliarskej techniky. Tá používa farby, pri výrobe ktorých sa ako pojidlo používajú prírodné alebo umelé emulzie. Emulzia je vlastne zmes dvoch kvapalín, ktoré inak spolu nemiešame. Najpoužívanějšími sú napríklad vaječný žĺtok a bielko, gľej, škrob, vosk, med a podobné látky. Práve zmiešanie práškovej farby s emulziou tvorí základ tempery. Temperovými farbami môžeme maľovať na rôznyi materiál, ako je papier, lepenka, drevo alebo stena. Tieto farby sa riedia vodou, a rýchlo schnú a dobre sa miešajú. Sú krycie, to znamená, že po zaschnutí ich môžeme premaľovať inou farbou. Je možné zmeniť aj tmavú farbu na úplne svetlú bez obáv, že nám nové vrstvy farby popraskajú. (Naproti tomu, keď maľujeme akvarelom, nemôžeme ani po zaschnutí meniť tmavú farbu na svetlejšiu.).

Temperové farby si môžeme kúpiť v obchode v tubách alebo v malých plechovkách.

Olejové farby obsahujú ako pojidlo ľanový alebo makový olej. Na ich zriedenie nepoužívame vodu, ale terpentínový olej. Maľuje sa na rôzne podklady, ako je plátno, lepenka alebo drevo. Olejové farby sú krycie a dá sa nimi maľovať rôznymi spôsobmi: Maliar môže vytvoriť priesvitné plochy – lazúry, ale aj hrubšie nánosy farby – pastózna maľba. Je to technika určená maliarom, ktoré majú už určité skúsenosti. Farby schnú dlhšie a zachovávajú si svoju svietivosť. Je to technika majstrov. S maľbou olejovými farbami sa bežne v škole nestretnete, ale obrazy maľované touto technikou uvidíte, ak navštívite galériu výtvarného umenia.

Keď hovoríme o maliarskych technikách, spomeniem ešte niektoré, ktoré môžeme vidieť na rôznych výstavach:

Enkaustika je spôsob maľby farbami, kde ako pojidlo slúži rozpustený vosk. Maľuje sa na nahriaty podklad za horúca. Podkladom na maľbu touto voskovou technikou je kameň, drevo, plátno alebo omietka steny. Je to jedna z najťažších techník. Maľovali ňou už v starom Egypte.

Freska je technika nástennej maľby. Maliar maľuje priamo do čerstvej, ešte mokrej omietky. Ako pojidlo používa vápno, ktoré po úplnom vyschnutí vytvorí veľmi pevnú vrstvu. Je to jedna z najtrvácnejších maliarskych techník. Stretnúť sa s ňou môžeme napríklad pri výzdobe starých domov bohatých kupcov alebo v rôznych zámkoch a hradoch.

Mozaika je technika, pri ktorej sa obraz skladá z malých farebných kamienkov alebo skiel, ktoré sa ukladajú do omietky. Týmto spôsobom sú vyzdobené steny a podlahy starých palácov a domov, v ktorých bývali najbohatší ľudia, alebo na miestach, kde sa stretávali pri slávnostných príležitostiach.

Sgrafito je technika, pri ktorej vzniká obraz na stene tak, že sa vyškrabuje vrchná časť omietky. Na vyškrabaných miestach steny sa ukáže iná farba spodnej omietky. Najviac sa pracuje s dvomi vrstvami, ale niekedy sa nanášajú aj tri vrstvy omietky – vznikajú tak tri farby.

Freska, mozaika a sgrafito sú techniky spojené s veľkolepou výzdobou budov.

Keď pocestujete na výlet a navštívite staré hrady a zámky, určite uvidíte niektorú zo spomínaných techník v skutočnosti.

Verím, že aj tento veľmi stručný prehľad vybraných maliarskych techník bude pre čitateľov užitočný. Moje skúsenosti z hodín výtvarnej výchovy s rómskymi žiakmi pri využívaní maliarskych techník sú veľmi dobré. Žiaci sa farieb neboja, rýchlo sa naučili farby miešať a vytvárajú veľmi pekné výkresy. O tom, že ich práce sú dobré svedčia aj ocenenia na rôznych medzinárodných detských výtvarných súťažiach.

?

Me mekav les tele,
vov vazdel pe opre,
me bušav les, so kamel,
vov le soscija fuljarel.

(o fusuli, kana cirjol ande piri)

Pouštím je dolů,
stoupají,
volám na ně, co chtějí,
kalhoty si spouštějí.

(fazole, když se vaří v hrnci)

(Dragan Jevremović)

— Poznáte farby?

V predchádzajúcom pojednaní o rôznych maliarskych technikách ste sa stretli s výrazom farba. Dozvedeli ste sa o rôznych druhoch farieb a maliarskych technik.

Teraz sa pozrieme na farbu aj z inej strany a pokúsime sa odpovedať na niektoré otázky: Ako to, že vôbec vnímame farby? Ako farby rozdeľujeme? Ako ich namiešame? Mali by sme sa dozvedieť, ktoré farby sa nedajú namiešať a ktoré nám vzniknú zmiešaním tých, čo máme.

Všetky farby v sebe obsahuje biele svetlo – svetlo zo Slnka. Určite ste sa už stretli v prírode s dúhou. Po daždi sa na oblohe objaví krásna dúha a my vidíme zreteľne červenú, oranžovú, žltú, zelenú, modrú, tmavomodrú a fialovú. Tieto farby sa tiahnú v peknom oblúku po oblohe.

Podobne nám biele svetlo rozloží aj hranol (*prizma*). V roku 1666 jeden múdry pán – Isaac Newton – presvietil slnečným lúčom trojboký kúsok skla a zistil, že tento hranol mu rozložil svetlo na všetky farby dúhy. Tak vlastne objavil, že denné svetlo sa skladá z viacerých farieb. Svetlo sa rozkladá vždy v rovnakom poradí farieb. Na jednom konci je červená a na druhom fialová. Toto usporiadanie farieb nazývame *spektrum* – viz strany 110–111.

Ako to, že vôbec vnímame farby? Najlepšie bude, keď si predstavíme, že svetlo sa skladá z vln, ktoré dopadajú na rôzne predmety. Jednotlivé predmety tieto vlny buď pohlcujú, alebo odrážajú. To, že vidíme farby, spôsobuje ľudské oko, ktoré je citlivé na svetlo. Vlny svetla odrazené od predmetu, na ktorý sa pozeráme, vnikajú do oka a podráždia bunky sietnice. Táto informácia sa dostane do mozgu, a tak vlastne vzniká predstava toho, čo vidíme. Predmety sa nám javia farebne. Keď napríklad svetlo svieti na sneh, vnímame ho ako biely, lebo všetky dopadajúce lúče sa odrazia. Keď však pozrieme na kopu uhlia, vnímame to ako čierne, pretože uhlie všetko dopadajúce svetlo pohltí. Každá farba má inú vlnovú dĺžku, podráždi inú časť sietnice oka – a to je vlastne podstata vnímania rôznych farieb.

Farby môžeme rozdeliť do rôznych skupín. Hlavné je delenie farieb na *základné a zložené*.

Základné (primárne) farby sú tri a nedajú sa namiešať. Sú to žltá, červená a modrá – viz strany 110–111.

Zmiešaním rôznych základných farieb dostaneme *farby zložené (sekundárne)* – viz strany 110–111.

Okrem toho sa pri miešaní farieb môžeme stretnúť aj s výrazom *doplňkové (komplementárne) farby*. Aké sú to farby? *Doplňková (komplementárna) farba* je tá, ktorá vznikla zmiešaním dvoch základných farieb a je doplnkovou tretej základnej farby. Napríklad modrá a červená vzájomným zmiešaním vytvoria fialovú, ktorá je doplnkovou tretej základnej farby

– žltej. Tieto doplnkové farby majú pri maľovaní veľký význam, lebo sa navzájom zdôrazňujú – viz strany 110–111..

Druhým významným delením farieb, ktoré by ste si mali zapamätať, je rozdelenie na *farby teplé* a *studené*, a to na základe toho, ako pôsobia.

Teplé farby tvorí skupina farieb, kde prevláda žltá a červená. Sú to farby tepla – farby ohňa a radosti. Keď si predstavíte oheň, uvidíte farby plameňov – červenú, oranžovú, žltú, hnedú a ich vzájomné kombinácie.

Studené farby sú pravým opakom teplých a prevláda v nich modrá a zelená. Sú to farby chladu a smútku. Do tejto skupiny zaraďujeme farby, ako je modrá, zelená, fialová, sivá a im príbuzné.

Studené a teplé farby sa vzájomne dopĺňujú a na hodinách výtvarnej výchovy to môžeme pri maliarskych technikách využívať. Ak maľujeme hlavný motív – napríklad portrét človeka – v teplých farbách, tak na pozadie použijeme studené farby a naopak, ak je portrét v studených farbách, tak pozadie dáme teplé – viz strany 110–111.

Z farieb, ktoré sa nedajú namiešať, je potrebné spomenúť dve veľmi dôležité. Biela farba nám pri maľbe slúži na zosvetľovanie tónu, ktorý vytvárame. Čierna farba pri vzájomnej kombinácii s inou ju zase stmavuje.

Dúfam, že aj keď ste sa v tomto príspevku stretli s mnohými cudzími slovami, ktoré sa zdajú byť na prvý pohľad ťažké, dozvedeli ste sa niečo nového, čo vám pri vašich výtvarných činnostiach pomôže.

Farieb sa nebojte. Keď si sadnete za stôl a vezmete do rúk štetec a farby, uvidíte, že aj Vy dokážete namiešať krásne tóny jednotlivých farieb. Nezabúdajte však na to, že musíte mať čistú vodu a štetec. Sami pri práci zistíte, že s vodou tmavou ako kakao žiadnu svetlú ani žiarivú farbu nevytvoríte.

?

Sajek najol, a majmelali si,
garadi si, a majašundi si.

(e čhib)

Neustále se myje, a pořád je špinavý,
je nejvíc slyšet, třebaže je schovaný.

(jazyk)

(Rajko Djurić)

— Grafika

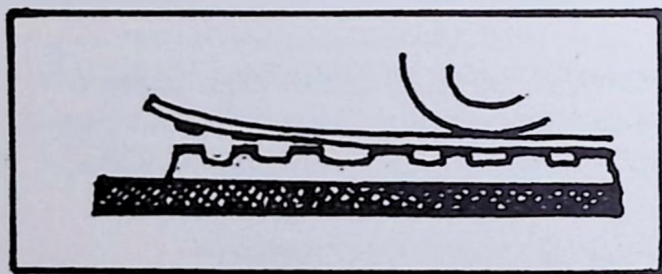
Týmto slovom označujeme samostatný odbor výtvarnej činnosti, pri ktorom obraz – grafický list – vzniká odtlačením na papier. Odtlačok sa urobí z *matrice*, ktorú výtvarník vyreže napríklad z dreva, kovu, linolea a iných materiálov. Táto matrica sa natrie farbou a odtlačí pod tlakom na papier. Niekedy sa stretnete aj s výrazom *štoček*. Zapamätajte si, že slova *matrica* alebo *štoček* vždy označujú to, čo ideme odtláčať. Na odtlačanie sa využíva špeciálne zariadenie – *grafický lis*.

Tento postup – *matrica – farba – odtlačok* je vlastne podstatou grafiky. Dalším znakom je, že môžeme urobiť opakovane viac odtlačkov, čo výrazne odlišuje grafiku od kresby a maľby, keď výtvarník vytvorí len jeden originál – jednu výslednú prácu.

Názov grafika pochádza z gréckeho slova *grafein*, čo znamená *ryť, kresliť*.

Grafické techniky rozdeľujeme podľa toho, akým spôsobom vzniká odtlačok – grafický list. Poznáme grafiku tlačenú z výšky, z hĺbky a z plochy.

Najstaršie grafické techniky sú techniky tlače z výšky. Tlač z výšky je založená na tom, že farba sa naniesie na vyvýšené miesta, ktoré výtvarník nevyryl alebo nevyrezal. Potom sa matrica odtlačí na pripravený papier na spôsob razítka. Najrozšírenejšími typmi tlače z výšky sú drevorez, drevoryt a linoryt.

Drevorez je z nich najstarší. Dávno sa používala táto technika v Číne, Japonsku, Kórei, teda v krajinách Orientu, a to najskôr k tlači na tkaniny. Do Európy sa drevorez dostal v 13. storočí. V Taliansku a Španielsku sa touto technikou robili predtlačené návrhy na vyšívanie, ale napríklad aj karty na hranie. Neskôr sa robili drevorezy s náboženskou tematikou.

V roku 1437 vynášiel Johan Gutenberg tlač z pohyblivých písmen – *kníhtlač*. Začali sa vo veľkom tlačiť knihy a drevorez sa používal aj na ilustrovanie (obrazové doplnenie) tlačeného slova. Neskôr drevorez nahradili iné techniky tlače, ako napríklad *mediryt* alebo *lept*, ktoré majú širokú škálu tónov, čo technika drevorezu nemohla zachytiť. Pod slovom tón si pred-

stavte svetlosť alebo tmavosť farby v rozsahu od čiernej po bielu. Podstata drevorezu je, že kresba je vyrezaná do drevenej doštičky, ktorá je rezaná pozdĺž stromu. Najviac sa používa drevo hrušky a lipy.

Drevoryt (xylografia) je technika, ktorú objavil v roku 1775 Thomas Bewick v Londýne. Od drevorezu sa líši tým, že kresba sa ryje do drevenej dosky, ktorá je rezaná naprieč stromom – kolmo na os stromu. Takto pripravená doska umožňuje použitie rôznych druhov rydiel pre jemné spracovanie akejkoľvek predlohy.

Dnes sa pre tlač z výšky využívajú novšie materiály – linolea a rôzne umelé hmoty. Na rezanie a rytie sa používajú kovové rydlá.

Linoryt je technika, ktorá využíva práve tieto novšie materiály. Zvyčajne sa kresba vyrýje do korkového alebo gumového linolea. Touto technikou môžete pracovať aj na hodinách výtvarnej výchovy.

Tlač z hĺbky spočíva v tom, že farba sa zachytáva vo vrypoch alebo vyhlbených miestach grafickej dosky. Z ostatného povrchu tlačenej plochy sa tlačiarenská farba vytrie do sucha a potom sa pod veľkým tlakom v lise robí odtlačok na pripravený vlhký papier.

Rytina je technika, pri ktorej sa kresba vyrýva do kovovej dosky. Môže byť medená – vzniká *medirytina*, alebo ocelová – *ocelorytina*. Na rytie sa používajú ocelové rydlá.

Suchá ihla alebo *ihloryt* je technika, pri ktorej sa používa ihla s ocelovým jadrom. Narábame s ňou ako s ceruzkou, avšak musíme trochu viac pritlačiť rukou, aby vyrýpaná ryha bola na kovovej doštičke dostatočne hlboká.

Okrem rytia do kovových podkladov sa môžu využívať aj modernejšie materiály, ako sú rôzne umelohmotné fólie alebo plexisklo.

Medzi techniky tlače z hĺbky zaradujeme aj také, ktoré nazývame mokré – leptané.

Čiarkový lept je založený na tom, že medená alebo zinková doštička sa pokryje špeciálnou izolačnou vrstvou asfaltu alebo včelieho vosku, ktorý rovnomerne pokryje celú dosku. Odborne sa táto vrstva nazýva *kryt*. Kresba sa do krytu vyškrabe alebo vyrýje ostrým kovo-

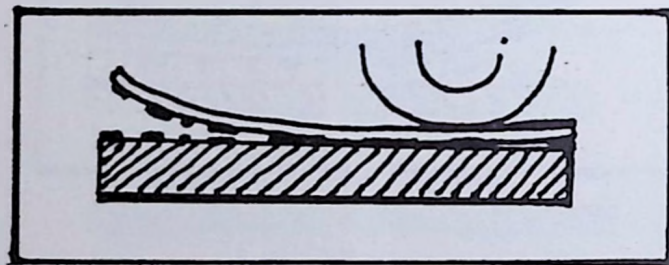
vým hrotom. Tak na doštičke vzniknú odkryté miesta, ktoré sa potom vyleptajú kyselinou dusičnou. Po vyleptaní sa kovová doska dôkladne umyje a vysuší – a takto je pripravená na tlač. Lept vznikol v Európe v 15. storočí.

Plošný (zrnkový) lept – akvatinta je technika, pri ktorej sa na plochu kovovej dosky pri-taví jemná vrstvička prachu. Po vyleptaní vznikne súvislá nazrnená plocha, ktorá je vhodná na vyjadrenie tónu farby. Akvatintu vynášiel v roku 1760 pán Leprince. Táto technika sa často kombinuje s leptom a rytinou.

Mezzotinta je technika pri ktorej sa tlačené miesta nezrnia chemicky ako pri akvatinte, ale ručne ostrým zúbkovaným nástrojom. Tento spôsob bol vynájdený v roku 1640 pánom Von Siegenom.

Tlač z plochy sa od predchádzajúcich techník líši spôsobom vytvorenia odtlačku.

Litografia (kameňotlač) bola objavená v roku 1796 pánom Senefelderom. Táto technika využíva vlastnosti litografického vápenca. Názov pochádza od slova *lithos*, čo znamená grécky *kameň*. Na kameň sa kreslí litografickou kriedou alebo tužkou. Na miesta kresby nepôsobí žeravina, a tak zostanú nezaleptané. Tieto miesta kresby prijímajú tlačiarenskú farbu a odtlačia sa. Kresba pritom nevystupuje ani nad plochu, ani pod plochu kameňa, ale tlačí sa priamo z celej plochy. Odtiaľ pochádza aj názov tejto techniky: tlač z plochy.

Táto technika umožňuje použitie množstva šedých farieb.

Na litografiu je potrebná špeciálne vybavená dielňa.

Sieťotlač (serigrafia) je technika tlače cez jemnú sieť, ktorá je napnutá v ráme. Jej pod-stata spočíva v tom, že na časti, ktoré nechceme tlačiť, nanesieme vrstvu laku alebo želatíny. Farba sa potom cez sieť dostane na papier len miestami, ktoré neboli zakryté lakom alebo že-latínou. Táto technika sa prvýkrát objavila v roku 1929.

Na hodinách výtvarnej výchovy si môžete vyskúšať jednoduchšie grafické techniky.

Najjednoduchší je *monotyp – jednotlač (mono – jeden a typ – odtlačok)*. Je to vlastne tlač z plochy. Obrázok namaľujete na kovovú alebo sklenenú doštičku olejovými alebo tempero-

Peter Kaleja (14 rokov) | Muzikanti | linoryt

vými farbami. Potom ho pod tlakom od tlačíte na navlhčený papier. Vznikne od tlačok, ktorý je len jeden – originál. Každý ďalší od tlačok z maľby sa už bude odlišovať. Namiesto skla alebo kovovej dosky môžete na maľbu využiť rôzne umelé hmoty, plexisklo alebo keramickú dlaždičku.

Ak máte v škole alebo v dielni grafický lis, môžete si vyskúšať aj iné grafické postupy.

Veľmi zaujímavá je napríklad papierová alebo textilná koláž: Na papierový podklad si veľmi zjednodušene nakreslite to, čo chcete urobiť – napríklad vtáčika. Potom si vystrihnete z iného materiálu jednotlivé plochy, ktoré nalepíte na svoju kresbu. Ak použijete papier s rozdielnou štruktúrou povrchu (napríklad vlnitý) alebo rôzne zvyšky textilu, vytvoríte navrstvený obrázok vtáčika. Pri výbere materiálov nepozerajte na farby, ale na rôznosť povrchu. Keď koláž vyschne, naniesiete na ňu tlačiarenskú farbu. Najlepšie je použiť valček. Potom takto pripravený obrázok vložíte do grafického lisu. Je to vlastne matrica – štoček, z ktorého budete od tlačovať. Na túto matricu položíte zvrchu čistý papier a pod tlakom od tlačíte. Takto vznikne možno Vaša prvá grafická práca.

Ak máte na škole aj rydlá a linoleum, môžete urobiť linoryt. Nezabudnite na to, že obrázok, ktorý chcete odtlačiť, musíte vyryť zrkadlovo obrátene.

Ak sa na chodbe školy alebo na výstave stretnete s grafikou, všimnite si, že okrem mena umelca, roku vzniku diela a jeho názvu je tam aj akési číslo – zlomok. Obyčajne sa nachádza v ľavom dolnom rohu grafického listu. Tento zlomok udáva, ktorý je to v poradí výtlačok z celkového nákladu. Napríklad 25/100 znamená, že je to 25. výtlačok z celkového počtu 100 kusov. Grafika je vzácnejšia, ak existuje čo najmenej odtlačkov.

Upozornenie redakcie:

Čitatelia, ktorí majú prístup k internetu si môžu prezrieť ďalší obrazový materiál na adrese:

<http://ematusov.soe.udel.edu/jano>

?

So manuše majbut si les,
palem ni dičhol?

(e gende)

Čeho má člověk nejvíc,
ale není to vidět?

(myšlenek)

(Rajko Djurić)

?

But droma pe late,
ni ječhesa khonik ni džal.

(e palma)

Spousta cestiček na ní,
a nikdo po nich nechodí.

(dlaň)

(Rajko Djurić)

Martin Kaleja | Lavutaris | 14 rokov | kresba uhlikom

Rajko Djurić

Romane Garadine alava

Romske zagonetke (Romské hádanky)

Balkanske narodne umotvorine, knjiga 2, Srpska Akademija nauka i umetnosti, Beograd 1980, 91 str.

PhDr. Rajko Djurić, Rom ze Srbska žijící od roku 1991 v Berlíně, je mnohostranná osobnost: básník, politik, bývalý předseda Mezinárodní romské unie (IRU), novinář, sociolog, romský národní obrozenec. Ta poslední role v sobě zahrnuje všechny předchozí.

Anotovaná publikace patří mezi Djurićovy folkloristické studie. Obsahuje stručnou odbornou předmluvu (s. 7–12), dvojjazyčný oddíl hádanek (s. 16–74), komentář k jednotlivým hádankám (s. 66–80), dodatek s několika krátkými příběhy pouze v srbštině (s. 81–84) a romský a srbský věcný rejstřík (s. 85–91).

V předmluvě autor stručně uvádí dvě hypotézy o etymologii etnonyma **Rom**: Paspatiho a Kochanowského. Oba citovaní autoři je odvozují od jména indického boha Rámy. Ačkoliv se Djurić k hypotézám explicitně nevyjadřuje, už jejich výběr naznačuje, že s těmito diskutabilními domněnkami souhlasí.

Zajímavější je 2. odstavec předmluvy, v němž Djurić podává krátkou informaci o předchozích sběratelích romských hádanek – Heinrichu von Wlislockém, Johnu Sampsonovi a Rade Uhlíkovi.

Ve 3. odstavci předmluvy se Djurić zabývá romským názvem pro pojem *hádanka*, typy hádanek rozšířených mezi srbskými Romy, nejčastějšími předměty hádanek a některými charakteristickými formulacemi. K nejvíce zastoupenému typu patří hádanky metaforicky prezentující předmět, který má být uhodnut. (Některé hádanky tohoto typu uvádíme průběžně mezi jednotlivými příspěvky Romano džaniben). Další typ nazývá Djurić **garadine alava** – **pučimata**, což můžeme přeložit jako *otázkové hádanky*. Často jsou založeny na vtipu, jako např. č. 232: **So o del našti te dičhel? (Avre, savo si sar vo korkore.) – Co Bůh nemůže vidět? (Takového, jako je on sám.)**

K hádankám řadí autor tzv. **xoxavde** – dosl. *lhářky*, což můžeme přeložit jako *škádlivé opakovačky* typu: **Řekni koleje! Bába tě poleje! Třicet dva xoxavde** (č. 254-286) shrnul Djurić do samostatného oddílu a uvádí je pouze v romštině. Pokud by neměly ztratit vtíp, bylo by nutno je parafrázovat – a to autor neučinil. U odborné publikace by překlad, eventuálně výklad nebyl na škodu. Příklad – č. 265: **Phen čar! – Čar! – Xas e džukleske zar! – Řekni tráva! – Tráva! – Sněž psí srst!**

Djurićovi se podařilo sebrat i několik anagramů – výroků, v nichž se skrývají názvy měst: např. č. 253: **O chabe o gra dumat xala? (Beograd).**

Zajímavé úvahy vyslovuje Djurić v oddílu předmluvy o mýtech v hádankách. Mezi mytologické hádanky řadí hádanky s kulturně-mytickým podtextem, jaký mají nebeská tělesa, tabuizované předměty a zvířata, porod, smrt atd. Ar-

chaičnost ukazuje Djurić například na hádankách o větru, kde se vyskytuje starý název pro vítr – Vajo (sanskrt, hindí: vaju). V současných romských dialektech se užívají varianty balval/balvaj/bavlal/barval atd. Djurić našel hádanky, ve kterých Vajo funguje jako metaforické osobní jméno, někdy ve spojení s *náš* (tedy obdoba obrazných příměrů z okruhu rodiny – phral, phen, čhavo, čhaj -, běžných v hádankách slovenských Romů):

Amaro Vajo talaj sa e roče del, khonik našti les te astarel. – Náš Vajo vleze pod všechny sukně a nikdo ho nemůže chytit.

Kana o Vajo fulavel pe bal, del pe kuna čar. – Když si Vajo češe vlasy, tráva se kolébá. (s. 10)

Hlavní a nejobsáhlejší součástí knihy je oddíl hádanek (s. 16–74). Hádanky jsou očíslovány. Djurić je řadí do pododdílů podle typů analyzovaných v předmluvě: č. 1–131 jsou *garadine alava*, č. 232–247 jsou *garadine alava – pučimata*, č. 249–253 jsou *anagramura – anagramy*, č. 254–286 nejsou vlastně hádanky, ale k hádankám přiřazené *xoxavde – škádlivé opakováčky*.

Další podrozdělení odpovídá předmětům a jevům, na které se hádanka ptá: o mezo – *přírodní jevy*, e čara, e kašta thaj e dživinde – *rostliny, stromy a zvířata*, manuš – *člověk*, trajo thaj o meripe – *život a smrt*, šeja – *předměty a varia – různé*, v němž jsou zastoupeny pouze šikajmako – *tajné znaky, symboly*. Ty jsou ovšem z hlediska kulturního nesmírně zajímavé. Pokud je nám známo, nikdo zatím takto souborně symbolické znaky romské kultury nesebral a nepublikoval. Djurić jich uvádí 17 (č. 214 – 231). Bylo by záslužné ho následovat a provést obdobný sběr v jiných romských pospolitostech. Ocitujeme několik příkladů:

Lolo thav pro krango, motho kon si bijando? (Murš čav si bijando.) – Červená nit na větvi, řekni, kdo se narodil? (Narodil se chlapec.)

Po karno čhudino o gad. (Mulo varekasko dad.) – Přes křoví je hozena košile. (Zemřel něčí otec.)

Praxo thaj angar. (Kate drabar.) – Popel a uhel. (Zde věšti.)

V komentáři k vybraným hádankám vysvětluje Djurić některá jazyková a kulturní specifika, která by bez jejich znalosti činila hádanku pro nezavěšené nepochopitelnou. Například hádanka č. 131 je založená na homonymii některých gramatických tvarů slova *khuro – hříbě a khur – pata*. Hádanka zní: *Kaj e gras džan, džan vi e khura. (E prne thaj e khura.) – Kam jdou koně, jdou i hříbata. (Nohy a paty.)* Bez komentáře by byla nesrozumitelná i hádanka č. 105: *Kas e bori arakhel, bibax lese voj anel. (E parni.) – Koho potká snacha, tomu přinese neštěstí. (Lasička.)* V komentáři autor vysvětluje kulturní symboliku *lasičky*: je považovaná za ztělesnění démona bolesti a za nečisté zvíře. (U slovenských Romů jsme se s tím zatím nesetkali – avšak bylo by potřeba symboliku jednotlivých zvířat více prozkoumat.) Proč se ovšem *lasička* přirovnává ke *snaše*, k *bori*? Je to snad proto, že *snacha* má v romské komunitě nejnižší sociální status: jako mladá, menstrující žena je nečistá, a tedy potkat ji (za určitých okolností) přináší podobnou smůlu, jako když někomu přeběhne přes cestu *lasička*? Pravděpodobně ano. Alespoň v tradiční pospolitosti slovenských Romů znamenalo velkou smůlu, přišla-li žena (zejména mladá) ráno jako první do cizího domu (např. blahopřát o Vánocích a pod.).

Publikace Rajka Djuriče *Romane garadine alava* je nesmírně zajímavá a podnětná, má však jeden nedostatek: Vzhledem k tomu, že to je publikace odborná, předpokládalo by se, že autor podá informaci o metodě sběru, o tom, v jakých romských pospolitostech hádanky získal. Očekávali bychom rovněž zmínku o jazyce hádanek. Na území bývalé Jugoslávie (i v dnešním Srbsku) žije totiž několik skupin Romů, které se liší dialektem, tradičním způsobem obživy a do jisté míry i kulturou. I když mohou být některé hádanky sdílené všemi skupinami – celá řada „jugoslávských“ romských hádanek má obdobu dokonce mezi slovenskými Romy – přece jen by bylo dobré, kdyby se byl autor o otázce jazykové a kulturní diferenciacie Romů na území tehdejší Jugoslávie zmínil. Pokud ve vztahu

k hádankám žádná diferenciace neexistuje – bylo by dobré a vrcholně zajímavé vědět i to. Vzhledem k tomu, že autor je sám Rom a vyrůstal v romském prostředí, nepochybně slyšel nějaké hádanky doma, ve své komunitě. Škoda, že nevíme, které to byly.

Přes tento nedostatek je Djuričova kniha vzácná, výborně koncipovaná, velice obsažná, vysoce informativní – a i laik se může pobavit duchaplnými, skvělými, poetickými a symbolicky zajímavými hádankami.

MH

?

Jekh čino, kalo, po drom ašilo,
bušes leske „Joji“

Malý, černý, zůstal na cestě,
voláš na něj „Joji“

(o kharno, kana puzavel ando punrro)

(trn, když si ho vrazíš do nohy)

(Dragan Jevremović)

?

Thav andre – kovlo,
ankalav avri – zuralo.

Strkám to dovnitř – je to měkké,
vytahuju to ven – je to tvrdé.

(o manrro)

(chleba)

(Dragan Jevremović)

Reimar Gilsenbach, Otto Rosenberg
Riefenstahls Liste. Zum Gedenken an die ermordeten Komparsen

In: Berliner Zeitung, Nr. 41, 17. – 18. 2. 2001

Stat' známého historika Gilsenbacha, odborníka na dějiny Romů, a Sinta Rosenberga přináší informace o další, doposud nezveřejněné tragické epizodě z dějin romského národa během druhé světové války.

Když v roce 1936 v Berlíně probíhaly přípravy na uspořádání Olympijských her, bylo Hitlerovým přáním město „vyčistit od Cikánů“. A tak byly 22. května za asistence policie vyhnány stovky Romů a Sintů na okraj města, do Marzahnu. Vzniklé sídliště bylo později přebudováno na sběrný tábor, kterým prošlo v průběhu následujících let okolo 1.200 až 1.500 Romů a Sintů.

Od září 1940 natáčela režisérka Leni Riefenstahlová film „Tiefland“ (Nížina), který se sice měl odehrávat ve španělských Pyrenejích, ale protože natáčet v zahraničí bylo ve válkou zmítané Evropě obtížné, bylo natáčení přeloženo do alpské vesnice Krün a jako statisté byli využíváni Romové a Sintové ze sběrných táborů Salzburg-Maxglan a Berlin-Marzahn. Z účetních dokladů, tzv. seznamu Riefenstahlové, jednoznačně vyplývá, že z druhého uvedeného tábora bylo v roce 1942 najato nejméně 65 osob.

V březnu 1943 pak byli obyvatelé tohoto tábora deportováni do Osvětimi, kde byli téměř všichni povražděni. Zachránil se jen malý počet Sintů a Lalerů, kteří holocaust přežili. Někteří z nich později identifikovali své příbuzné na zachovalých dobových fotografiích.

K obyvatelům Marzahnu patřil např. Reinhold Laubinger, který se dokázal uvolnit z koncentračního tábora Sachsenhausen výměnou za službu při hledání min, nebo bosenští Romové-medvědáři. Otto Rosenberg objevil mezi filmovými statisty hned několik svých příbuzných: strýce Ridu, babičku Charlottu, její sestru Marii, strýce Floriana, bratrance a sestřenice. Co jméno, to příběh. Většina z nich zahynula při likvidaci cikánského tábora v Osvětimi 2. 8. 1944. U 29 osob se podařilo ztotožnit jména na Osvětimských seznamech se soupisy statistů účinkujících ve filmu „Tiefland“ režisérky Leni Riefenstahlové.

A přesto ani v průběhu jeho natáčení, ale ani po jeho dokončení a uvedení na trh v roce 1954, dokonce ani při příležitosti jeho zveřejnění na modernějších nosičích (na videu a DVD) se Leni Riefenstahlová nezminila ani o původu komparsu, ani o dalších osudech statistů. Naopak tyto skutečnosti přímo potřela slovy, že by „zabila lidi, kteří takové věci tvrdí.“

P. Wagner

Sándor Hegedűs
Cigány irodalmi kislexikon
(Malý lexikon cikánské literatury)

Piliscsaba, Konsept-H Kiadó, rok vydání neuveden, 99 str.

V úvodu této útlé knížčky poznamenává její autor Sándor Hegedűs, že je vůbec první svého druhu v Maďarsku. V souvislosti s tímto tvrzením by se slušelo zmínit ještě spisovatele Gézu Csemera, jehož almanach *Habiszti* (1994) je zakončen taktéž malým lexikonem, ovšem ne výhradně literárním. Nejvýznamnější osobnosti romského kulturního života v Maďarsku 20. století (Tamás Péli, Károly Bari a další) jsou v každém případě zastoupeny v obou dílech.

V Hegedűsově lexikonu najde maďarský romista všechny informace, které se týkají romské a romistické literatury v Maďarsku, výčtem romských periodik počínaje a rozhlasovými a televizními relacemi pro Romy konče. Rejstřík umělců a literátů uvádí nejen renomované osobnosti romské inteligence, ale také jména pro romský i maďarský folklor tolik důležitých vypravěčů pohádek, legend a příběhů.

Znalec maďarské romistiky by v knize právem postrádal několik jmen - jejich absenci Hegedűs s lítostí odůvodňuje v předmluvě tím, že samotní nositelé těchto jmen si jejich uvedení výslovně nepřáli.

U každého literáta je uvedeno datum narození (případně úmrtí), stručný životopis a nakonec bibliografie. V případě periodik, literárních organizací či rozhlasových a televizních pořadů je uvedena informace o datu jejich vzniku (případně zániku - v takovém případě většinou i důvod) a historie jejich vývoje. Větší pozornost je věnována těm osobnostem stojícím u zrodu počinů, které se později ukázaly být velice významnými pro celou romskou kulturní obec v Maďarsku - jmenujme například Józsefa Choli Darócziho, jednoho z doyenů budapeštského kruhu romské inteligence, Bélu Osztojkána - zakladatele organizace a časopisu *Phralipe*, již zmíněného geniálního výtvarníka, básníka a bojovníka za „romipen“ Tamáse Péliho, ředitelku prvního romského televizního magazínu, kvalifikovanou novinářku a političku Ágnes Darócziovou a další.

Přehledný, úplný a fakticky téměř bezchybný lexikon je ideální příručkou pro všechny, kdo se zabývají romskou kulturou v Maďarsku, a poučný pro všechny, kdo se zajímají o romskou kulturu vůbec.

Adéla Gálová

Jana Horváthová
Kapitoly z dějin Romů

Společnost Člověk v tísní, společnost při ČT, o.p.s.

v nakladatelství Lidové noviny, 2002, 84 str.

Publikace vyšla v rámci projektu Varianty,

podpořeného programem Phare Evropské unie.

Potřebujeme-li si rychle ověřit určité datum či událost z dějin Romů, sáhneme např. po přehledné publikaci Ctibora Nečase Historický kalendář (aneb Dějiny českých Romů v datech). Nově vyšlá kniha Jany Horváthové je přesným opakem. Vezmeme ji do ruky tehdy, budeme-li mít potřebu zamýšlet se nad událostmi, chápat souvislosti a hledat odpovědi na nevyřešené otázky z romských dějin. Autorka v patnácti kapitolách čtenářům předkládá bohatý materiál a své teze a vlastní úhly pohledu nevnučuje, i když současně jasně vysloví. Čtenář je tak často překvapen vlastními úvahami, k nimž ho text podnítil.

Publikace je rozdělena do patnácti kapitol, většinou se jedná o určité časové úseky či historické milníky z romských dějin, např. *Odchod z pravlasti, Doba vyhánění a pronásledování...* Do knihy jsou ovšem zahrnuty i oblasti zasahující do vědních oborů, jako sociologie, etnologie, lingvistika, např. *Struktura romského společenství u nás, Tradiční romská komunita, Řemesla, profese a zaměstnání* atd. Nechybí ani úvod a závěr. Každá kapitola má vlastní motto, či lépe řečeno negativně laděnou citaci ať už z dobového pramene, či výroku anonymního příslušníka současné majoritní společnosti. V následném textu pak autorka předkládá svá vlastní mínění a možná vysvětlení podložená nezvratitelnými skutečnostmi – to vše velmi živým způsobem. Klade otázky, na které nedává okamžitě přesné odpovědi, jako by sama vysvětlení teprve hledala, takže se čtenář snadno nechá vtáhnout do pomyslné diskuse. Na konci každé kapitoly je uvedena doporučená literatura, často okolo dvaceti titulů či odborných stať.

Takto se snaží autorka nejen postihnout nejdůležitější historická údobí, ale především nejozřejavější témata a oblasti, kolem kterých stále panují bludy a předsudky. Nevyhýbá se ani tématům, která jsou pro Romy obtížně přijatelná. V kapitole *Původ Romů* se snaží vyvrátit a poopravit všeobecně rozšířený názor, že Romové tvořili vždy společenskou spodinu („...vždyť už i v té Indii patřili k nejpodřadnějším lidem“).

Velmi pozitivně pak působí kapitola *Galerie osobností*, která stručně představuje různé romské osobnosti, které se ve svém oboru proslavily, ať už dříve, nebo v současnosti, a to v kultuře, vědě či sportu. Nevynechává ani nejznámější slavné Romy ze zahraničí.

Knihy formátu A4 obsahuje celkem 39 černobílých vyobrazení a svým celkovým obsahem i podobou by mohla velmi dobře sloužit jako vysokoškolská, popř. i středoškolská učebnice, či jako materiál pro sociální pracovníky, učitele a příslušníky jiných profesí, kteří se při své práci setkávají s Romy a chtějí jim více rozumět.

LV

Xristo Kjučukov

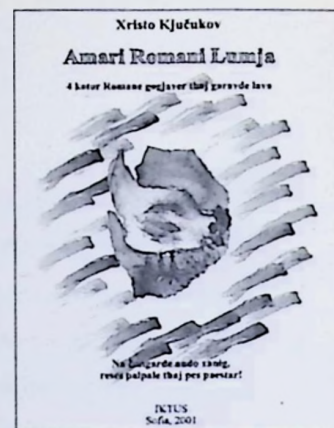
Amari Romani Lumja

(4 kotor Romane gogjaver thaj garavde lava)

IKTUS, Sofia 2001, 24 ilustrovaných stran s textem,

autor ilustrací Ljudmil Veselinov

Finančně podpořila Balkanikani Fondacia „Diversity“

Doc. PhDr. Xristo Kjučukov, DrSc. patří mezi nejexponovanější romské akademiky a zároveň kulturní, pedagogické a osvětové činitele. Titul PhDr. získal z lingvistiky na Univerzitě v Amsterodamu, habilitoval se v oboru pedagogiky na univerzitě v Sofii. Jsou akademici, kteří si hlídají svůj vědecký štít neposkvrněný literaturou populární, a naopak jsou odborníci, kteří neváhají sdělovat vědecké informace formou, které rozumějí i lidé bez vzdělání nebo děti. Xristo Kjučukov spadá do skupiny těch druhých. Kromě množství vysoce odborných lingvistických studií publikoval řadu jednoduchých, přitažlivých sešitů s romskými pohádkami a písněmi pro potřeby základních škol s romskými žáky.

Anotovaná publikace obsahuje 24 přísloví a 16 hádanek (pouze v romštině, v blíže nedefinovaném dialektu). Několik hádanek citujeme mezi příspěvky našeho časopisu. Jako příklad přísloví uvedeme alespoň tři:

Na čungarde ando xanig, reses palpale thaj pes pestar! – *Neplivej do studny, piješ z ní a dostane se ti to zpátky!*

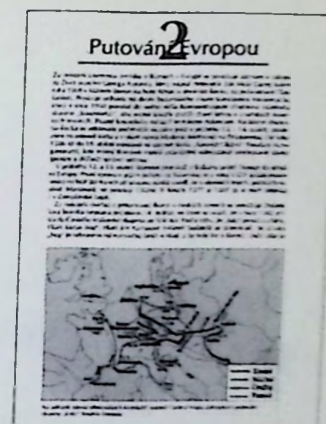
O lafi nanaj čhuri, ama ko ogi žala. – *Slovo není nůž, a přece pronikne až k duši.*

I gudli čhib, sastrune vudara putrel. – *Sladká řeč otevře i železné brány.*

MH

Arne B. Mann
Romský dějepis

Nakladatelství Fortuna, Praha 2001, 48 str.

V loňském roce spatřila světlo světa tolik očekávaná učebnice romského dějepis pro základní školy. Je to velmi poutavá, pestrá a obsažná publikace s velkým množstvím barevných i černobílých fotografií. Text je rozdělen do třinácti kapitol, které stručně načrtávají hlavní události a okolnosti z romských dějin (od Indie až po současnost) a popisují specifika Romů v oblastech, jako tradiční zaměstnání, život v osadě, jazyk, tradiční zvyky (např. při svatbě, pohřbu aj.).

Cílovou skupinou jsou především děti základních škol, autor tudíž nezabíhá do přílišných podrobností, nezdůrazňuje, kde se jedná o hypotézy a kde o jasně podložená tvrzení. Neodvolává se na prameny a nezdržuje čtenáře popisky, jako kdo je autorem té které fotografie. Zato živým a pestrým způsobem upoutá pozornost malého zvědavého čtenáře střídáním holých faktů s ilustracemi či ukázkami např. romské literární tvorby. Sepsat takovou učebnici pro děti jistě nebyl pro známého etnografa a romistu nejlehčí úkol, protože vedle informací o Romech musel do textu zahrnout jednoduchá vysvětlení a definice, jako např. co je mateřský jazyk apod., takže byl nucen pečlivě zvažovat, které informace se do textu dostanou, a které už nikoliv. S touto obtíží se však vypořádal skvěle. Kniha je čtivá, vyvážená a poutavá.

Graficky je dle mého názoru tato publikace velmi pěkná. Pro zvýšení přehlednosti užívá různých typů i velikostí písma, hlavní části kapitol jsou tištěny v celé šíři řádku, podrobnosti pak jsou vysazeny menším písmem zobrazeny ve třech sloupcích. Vydána je ve formátu A4 s měkkými deskami. Je tudíž lehká a hodí se plně k využití jako učebnice.

Nyní zbývá jen zjistit, na kolik se do škol rozšířila jak s ní ve školách učitelé pracují.

27

Nedžmedin Neziri-Nedžo
Ma bistar... Ne zaboravi...
 (Nezapomeň)

Romano Informativno Centro – Kragujevec 2002, 99 str.

V závěru knihy je romsky i srbsky uveřejněn stručný autorův životopis. Bolest Nedžových veršů však cítíme, aniž bychom jeho životopis znali. Je to bolest a utrpení, které s sebou nese válka. Nicméně životopisná informace objasní, proč si básník zvolil válečnou destrukci za téma svých třiceti osmi básní souhrnně nazvaných *Ma bistar... – Nezapomeň...*

Nedžmedin Neziri – Nedžo se narodil v roce 1969 v Kosovu v jedné z největších romských čtvrtí (mahal) tehdejší Jugoslávie, ve Fabrikači u města Mitrovice. Vychodil základní školu v rodném městě, gymnázium absolvoval ve městech Zvečan a Kos. Na vysoké ekonomické škole studoval obor „turistika“. Dokončit studium mu však zabránila válka v Kosovu. S touto tragédií postihn timer na prvním místě Romy se autor pokusil vyrovnat básnickou sbírkou *Ma bistar...* V současné době žije Nedžmedin Neziri ve Francii, v Troyes, a na Univerzitě v Paříži studuje lingvistiku. Pracuje v různých romských organizacích, které monitorují dodržování lidských práv a pomáhají romským uprchlíkům z Kosova.

Nedžmedin Neziri byl hostem a zároveň lektorem na Mezinárodní letní romské škole *Jdeme dlouhou cestou* (viz informace). Jazyková situace poloviny účastníků ho inspirovala k povzdechu ve verších, které nám věnoval. Otiskujeme jejich faximile a překlad.

Jsem romský chlapec
 a romsky neumím.
 Mám v sobě romskou krev
 a romsky nemluví.
 S Romy jsem vyrostl
 a nevím, co jsou romské zvyky.
 Poslouchám romské písně,
 zpívám je a nevím, o čem zpívám.
 Bože můj, dopřej mi,
 abych zas romsky znal a mluvil,
 abych si rozuměl s Romy na celé světě.
 O Bože, prosím tě o to.

Pravda 2.07.2002.
Romano čhavir
 Romano čhavir sem a pravane
 ni (ei) đavar
 Romano rat isi xan,
 a rom mende ni vačarav.
 E romenca barilun a o
 romno đicajis ni kerav.
 Romani gili ačmar, gilarav
 esmane gilarav, a bavarne
 ni xalovav.
 O, Đevla de man đangliben
 Romane ne te đavar, te
 vakarav
 E romenca, pe sa o sudal
 (sveto) svato te kerav.
 O, Đevla me tut valinar.

MH

Porrajmos

E Roma seron, kon perdal zhuvinde

Roma Holocaust túlélők emlékezték

Recollections of Roma Holocaust survivors

Vydavatel: Gábor Bernáth, Roma Sajtóközpont, Budapest 2000, 148 str.

Útlá, na první pohled nenápadná publikace menšího formátu zaujme především silnou působivostí obsahu. Jedná se o memoáry Romů z Maďarska, kterým se podařilo přežít holocaust. Jejich rodiny byly vězněny, decimovány v koncentračních táborech, pamětníci byli svědky krutého mučení a vraždění, většina z nich přišla o některou z nejbližších osob (nejčastěji otce, bratra). V knize vypovídá celkem 22 osob, 6 z nich bylo v době věznění dětmi. Jak titul napovídá, celá kniha je vytištěna trojjazyčně: romsky (v olašském dialektu), maďarsky a anglicky. Není zřejmé, v jakém jazyce byly výpovědi pořízeny, zda v romštině či v maďarštině, nejsou zveřejněny ani další údaje, jako věk pamětníka, způsob záznamu apod. Záměrem autorů bylo především předložit příběhy v jejich nahé surovosti. Text je doprovázen dobovými fotografiemi: 25 černobílých, mnohdy rozmazaných a těžko rozeznatelných (o to působivějších) svědectví z táborů hrůzy. Úvod, jehož autorem je Michael Stewart, přináší exemplárně příběh dívky narozené v Německu, která se jako dcera „arijského otce“ a „polocikánky“ stala ve svých sedmi letech obětí romského holocaustu. Ačkoliv se jí podařilo přežít, hrůzné zážitky z koncentračních táborů ji provázely po celý život, ať už ve snech, nebo ve zlehčování jejího utrpení majoritním obyvatelstvem, které Cikány vězněné v táborech stále považovalo za asociály. Postoj okolí ji vedl k tomu, že dlouhá léta o svém traumatu s nikým nehovořila. Právě toto umlčené trpění, ukryvané kolektivní vzpomínky Stewart shledává jako společný rys Romů přeživších holocaust. Citujme alespoň z jednoho memoáru:

Ingerde mure dades. Haj so somas me, štare beršengi atunči, pe sako felo seroj. Pe muro dad, pe muro phuro dad, po muro baro bači, kas deportalinde. Khutyilde les duj ketana, kattyi mukhne leske, phendas muri dej, te mukhen mukh, te dikhel peska cine čha. Vi mukhne. Opre las ma muro dad, brigaslo sas, vi me, cirde ma kothar, haj vi ingerde les. Sar te vi akanak angla mande avlas, sar rovel muro dad. Či avilas pal-pale. Phende, ke phabarde les.

Bogdán Ilona, str.43

Vzali mého otce i další. Mně byly tehdy asi čtyři roky, ale na všechny si pamatuji. Na otce, na dědu, strýce, které deportovali. Drželi ho dva vojáci. Matka je prosila, aby se mohl podívat na svou malou dcerku. Dovolili jenom to. Můj táta si mne zvedl, byl smutný, i mně bylo smutno, pak mne od něj odtrhli a jeho odvedli. Jako by to bylo teď tady přede mnou, jak můj otec plakal. Nevrátil se. Prý ho upálili.

Závěr knihy tvoří chronologický přehled represivních postupů a událostí týkajících se Romů, a to od roku 1916 do května 1945.

LV

Rapport final

Vies et visages de victimes de l'Holocauste

Fonds suisse en faveur des victimes de l'Holocauste/Shoah dans le besoin, Bern 2002, 95 str. + 214 str.

Švýcarský fond pro odškodnění obětí holocaustu/shoa knižně publikoval „Závěrečnou zprávu“ (*Rapport final*), ve které shrnuje svou dosavadní činnost. Zpráva má dvě části. První je věnována historii fondu, popisuje jeho právní rámec, činnost jednotlivých výborů, průběh rozhodovacích procesů a kritéria, podle kterých byli odškodnění vybíráni. Na závěr uvádí také výkaz o hospodaření fondu. Druhá část, nazvaná „*Osudy a tváře obětí holocaustu*“ (*Vies et visages de victimes de l'Holocauste*), je věnována obětem samotným. Najdeme v ní přes čtyřicet životních osudů lidí, kteří prošli peklem druhé světové války.

Švýcarský fond pro odškodnění obětí holocaustu/shoa vznikl v roce 1997, v době, kdy se rozpoutala debata o roli Švýcarska ve druhé světové válce. Švýcarská konfederace se tehdy rozhodla přinést rychlou humanitární pomoc obětem holocaustu žijícím v nouzi. Odškodnění v pravém slova smyslu by však bylo velmi zdlouhavé, a proto byla vytvořena instituce, která měla rozdělit finanční prostředky věnované k tomuto účelu cestou humanitární pomoci, tedy cestou méně byrokratickou.

Ze zprávy vyplývá, že humanitární pomoc byla určena obětem židovského i nežidovského původu žijícím v daných zemích na prahu chudoby. Pátrání po obětech vyžadovalo užší spolupráci fondu s mezinárodními i místními organizacemi, které sdružují oběti holocaustu. Velké komplikace přineslo především vyhledávání obětí nežidovského původu, tedy obětí z řad Romů, handicapovaných, homosexuálů, Svědků Jehovových a lidí vězněných v koncentračních táborech pro jejich politické přesvědčení. Tato forma humanitární pomoci se dále týkala i osob, které za války pomáhaly lidem pronásledovaným nacisty, a dále pak obětí nacistických lékařských pokusů.

Romové tvořili velkou část odškodněných nežidovského původu. Finanční pomoc byla určena především Romům ze střední a východní Evropy, tedy těm, kteří byli v období nacismu nejvíce pronásledováni a perzekvováni. A právě v těchto zemích žijí Romové i dnes často na prahu chudoby. Při vyhledávání obětí fond úzce spolupracoval s Mezinárodní romskou unií, jež mu pomohla zprostředkovat kontakty na romské organizace v dalších zemích. I přes velké úsilí fondu byla tato práce vzhledem k nedostatku dokumentace z válečného období velmi náročná a je zřejmé, že nemohli být odškodněni všichni. Řadě lidí se však vůbec poprvé od roku 1945 dostalo pozornosti a uznání. Podle zprávy fondu se v některých zemích východní Evropy začalo poprvé veřejně mluvit o perzekuci Romů za druhé světové války. O tom že „švýcarské gesto“ bylo pro mnohé (Romy i Neromy) nejen pomocí finanční, ale i psychickou, svědčí děkovné dopisy uvedené na konci zprávy. Uvedme tedy alespoň jeden z nich, poděkování Romů z Bulharska:

„Dovolte, abychom vyjádřili, jak jsme vděční za tento projev uznání v podobě finanční pomoci. Svět ještě neviděl, aby se takového uznání dostalo Romům – věčným obětem, pro které Holocaust – i když v jiné formě – stále trvá.“ (Rapport final: 74)

Fond pro odškodnění obětí holocaustu/shoa klade zvláštní důraz na solidaritu s oběti a na humanitární rozměr celého projektu. Ve své „Závěrečné zprávě“ proto věnuje podstatnější část samotným osudům lidí, kteří se stali oběti nacistické ideologie.

Druhá část publikace tedy shrnuje historický kontext válečné doby, podává svědectví o osudech lidí žijících dnes v nejrůznějších koutech světa. Během svého pětiletého působení fond nashromáždil řadu historických dokumentů a zaznamenal mnoho výpovědí jednotlivých obětí. Na základě těchto podkladů pak sestavil přes čtyřicet portrétů lidí, které spojuje nejen válečné utrpení, ale i současné strádání. Většina z nich žije i dnes v nouzi, válka se podepsala na jejich psychice i fyzickém zdraví. Příběhy se ale liší formou, některé jsou ilustrovány vlastními výpověďmi obětí, jindy se setkáme jen s jistou formou životopisu.

Uvedme tedy jeden z nich, příběh Roma z Ukrajiny:

Michail Kozimirenko, Korosten, Ukrajina

Michail Kozimirenko, poslední z dětí velké romské rodiny, přišel na svět v roce 1938 v Černigově. Jeho rodina žila v jednom z domů na pozemku sdíleném s dalšími Romy. Bydlelo zde i mnoho Michailových příbuzných. Jeho otec se živil tradičním romským řemeslem, byl koňský handlíř. V roce 1938 ho zatkli. Život Romů se již v předchozích letech výrazně zhoršil a v roce 1941 dorazila válka až k nim. Němci okupovali město. Jednoho dne roku 1942 se po celém městě objevily letáky, které vyzývaly černigovské Romy, aby se i se

svými věcmi shromáždili na hlavním náměstí. Většina poslechla. Odvedli je do věznice a popravili.

Michailova matka měla zlou předtuchu, a výslovný příkaz okupantů neuposlechla. S malým, tehdy čtyřletým Michaiem uprchla z města a společně s dalšími romskými i neromskými rodinami se ukryla v jedné vsi poblíž řeky Desny. Když do vesnice přišli nacisté, lidé uprchli do lesů. Tam si vykopali jámy a po čtyřech či po pěti se v nich ukrývali, dokud Němci neopustili vesnici. Michael a jeho matka přežili válku jako jedini z celé rodiny. Všechny ostatní popravili.

Po válce se Michail usadil v Korostenu a chodil do hudební školy. Dnes tu pracuje jako učitel hudby. Má dvě děti a je členem ukrajinské Akademie umění.

Po skončení studií na hudební škole se Michail rozhodl prozkoumat archivy a pokusit se zjistit bližší informace o osudu své rodiny. V jednom

Козимиренко Николай Михайлович, 25 лет.	См.
Козимиренко Ольга Михайловна, 22 лет.	См.
Козимиренко Катрина Григорьевна, 27 лет.	См.
Козимиренко Михаил Михайлович, 7 лет.	См.
Козимиренко Валентина Павловна, 4 лет.	См.
Козимиренко Василий Васильевич, 7 мес.	См.
Козимиренко Филипп Филиппович, 52 лет.	См.
Козимиренко Анна Абрамовна, 45 лет.	См.
Козимиренко Василий Филиппович, 17 лет.	См.
Козимиренко Федор Филиппович, 14 лет.	См.
Козимиренко Прасковья Филипповна, 27 лет.	См.
Козимиренко Алексей Филиппович, 13 лет.	См.
Козимиренко Ольга Филипповна, 16 лет.	См.
Козимиренко Мария Федоровна, 35 лет.	См.
Козимиренко Ульяна Федоровна, 35 лет.	См.
Козимиренко Мария Федоровна, 32 лет.	См.
Козимиренко Иван Федорович, 45 лет.	См.
Козимиренко Варвара Алекс., 34 лет.	См.
Козимиренко Николай Иванович, 7 лет.	См.
Козимиренко Владимир Григорьевич, 27 лет.	См.
Козимиренко Мария Григорьевна, 19 лет.	См.
Козимиренко Василий Григорьевич, 14 лет.	См.
Козимиренко Мария Григорьевна, 13 лет.	См.
Козимиренко Василий Владимирович, 4 лет.	См.
Козимиренко Николай Владимирович, 2 лет.	См.
Козимиренко Софья Ивановна, 16 лет.	См.
Козимиренко Данило Иванович, 14 лет.	См.
Козимиренко Ольга Ивановна, 19 лет.	См.
Козимиренко Ульяна Ивановна, 40 лет.	См.
Козимиренко Галина Ивановна, 14 лет.	См.
Козимиренко Мария Ивановна, 4 лет.	См.
Козимиренко Владимир Иванович, 3 лет.	См.
Козимиренко Тихон Михайлович, 54 лет.	См.
Козимиренко Вера Тихоновна, 18 лет.	См.
Козимиренко Федор Тихонович, 25 лет.	См.

связку narazil na třístránkový seznam jmen svých blízkých příbuzných, sedmatřiceti Kozimirenků i s údaji o jejich věku. Všichni byli popraveni. Michail tehdy již téměř jistě věděl, že nacisté jeho rodinu vyhladili. Zjištění, že se jeho neblahá předtucha potvrdila, ho hluboce zasáhlo. Michail o svých pocitech nerad mluví. Raději je vyjadřuje svými básněmi a písněmi.

Michail Kozimirenko dodnes usilovně bojuje za práva Romů v ukrajinské společnosti a podílí se na upevňování postavení této menšiny. Zasazuje se o zachování romského jazyka a ze svých mizivých prostředků vydává knihy v romštině.

(Vies et visages de victimes de l'Holocauste: 116-121)

Fond pro odškodnění obětí holocaustu/shoa ve své závěrečné zprávě seznamuje veřejnost nejen s technickými stránkami své činnosti, ale i s osobními příběhy jednotlivců. Čtenáři se tedy nabízí komplexní pohled na jednu etapu našich dějin, a může si navíc udělat vlastní představu o tom, co tato forma pomoci pro oběti znamenala.

Kateřina Urbanová

?

Avrija loli, andral zarali,
parhavav la, anda muj thav la.

(e šipurka)

Zvenčí červený, uvnitř chlupatý,
kuchám to a strkám do pusy.

(šípek)

(Dragan Jevremović)

Ján Sajko

Bože, dopraj im šťastie

Nadácia Milana Šimečku, Bratislava 2002, 40 str.

V této útlé knížce je dvacet literárních dílek, které vytvořily děti ze ZŠ v Jarovnicích na základě motivace starými romskými příslovími, se kterými je seznámil při hodinách etiky učitel Ján Sajko. Každý příspěvek provází tematický obrázek, který velmi působivě vykresluje prostředí, ve kterém děti žijí. Děti své příběhy a úvahy napsaly ve slovenštině. Myslím si, že by síla a autenticita příspěvků více vynikla v romštině se slovenským překladem pro laickou veřejnost, a ještě lépe s překladem do jednoho ze světových jazyků pro zahraniční odborníky či zájemce o romskou kulturu. Všechny práce uvedené v této knize jsou nesmírně zdařilé, jejich autorům doslova vyvěrají ze srdce. Je patrné, že Ján Sajko probudil ve svých žácích zájem o jedinečnou kulturu Romů.

Se svými pracemi se děti z Jarovnic účastní již dlouhá léta mezinárodních soutěží, ve kterých s železnou pravidelností obsazují příčky vítězů.

Následující příspěvek nejlépe vystihuje náladu, která se prolíná všemi ostatními dílky.

J. G., (14 rokov), r. 1999

Chcela by som, aby sa v novom tisícročí všetko zmenilo u nás v Jarovniciach. Napríklad, aby poniektorí Rómovia žili lepšie, aby sa nehádali, nebili medzi sebou. Chcela by som, aby všetci Rómovia sa mali radi ako jedna rodina. U nás u niektorých takto to býva, ale nie u všetkých. Mojim snom je, aby chudobní ľudia žili lepšie, aby nechodili takí špinaví, aby nehladovali. Ja keď vidím takých ľudí, pomyslím si: Bože, dopraj im šťastie.

E. K. (12 rokov) r. 1994

O CHLAPCOVI, ČO MAL VEĽKÉ UŠI

Bolo to dávno predtým, čo jeden chlapec mal veľké uši. Chlapec sa mu smial, že má veľké uši, ale mal bolo za ňho šťastie. Tak som sa s Eubom kamarátil. Boli sme najlepši kamaráti. Ja som povedal: Prečo máš také veľké uši? Eubo mi povedal: Ja som sa tak narodil. Ale sme sa so sebou kamarátili. Raz som mu dal vypríť jednu malú ovčiu a dal som do nej kúsok mliečnej soli. Vypríť to a uši sa mu zmenili. Takto sa máš prích k životu.

R. K. (13 rokov) r. 1994

CIGÁNOV SEN

V malej dedine Miska riekly v ľavých nohách chlapec. V nej žil ten istý cigán. V tenkrát mal a krásne, len keď sa s ním chcel hrať, tak sa mu smial. Jedného dňa povedal, že do úst púšťal. Prstom mu ukázal, ako to robiť. Mal strach, ale keď sa mu fero, ktorý mu povedal: Ty sa prepáč! Nepatríš mu tento svet, pretože keď mal a nebol chudobný, teraz som tu. Všetom sa na mňa púšťal. Hovorím ti, keď nebudem púšťal, púšť sa ňou. V tej chvíli sa cigán ušiel, vybehol a púšťal do úst. Hlasel si prstom. Od tej chvíle ho nazývajú ľavý cigán a máť sa. Prstom mu ukazujú a vždy si púšťajú, že keď púšť, tak sa ho hľadá a keď fero, tak sa mu.

Jindra Pařízková

Tove Skutnabb-Kangas
Menšina, jazyk a rasizmus

Kalligram, Bratislava 2000, 300 str.

Díky překladatelce Zuzaně Drábekové a nakladatelství Kalligram, a samozřejmě díky samotné autorce, sociolingvistce Tove Skutnabbové-Kangasové, je nyní slovenskému, a tedy i českému čtenáři přístupná kniha, která poskytuje výtečnou analýzu situace dítěte, jehož mateřský jazyk není jazykem vyučovacím.

Vyplývá z ní silný imperativ, aby byly urychleně naplněny zákony, úmluvy, ústavní normy a další prohlášení týkající se jazykových práv menšin. Jejich nedodržováním hrozí nejen věčný konflikt mezi většinou a menšinou (který se řeší vždy na úkor menšiny – nejednou její úplnou asimilací), ale také značná degenerace většiny. Ta se projevuje tzv. „jednojazyčnou prostoduchostí“, která podle autorky spočívá v tom, že „člověk má nereflektovaný a samozřejmý postoj k obrazu světa, který mu dávají vlastní jazyk a kultura. Tuto osobu nikdo nenutí, aby se na svět dívala z pohledu nějakého jiného jazyka nebo kultury.“ Skutečnost, že tento stav existuje v mnoha oblastech světa, a to se všemi svými následky, vede k závěru, že „jednojazyčná prostoduchost je nebezpečná choroba a bylo by ji třeba vyhubit.“

Musím předeslat, že díkce textu je mnohem zdrženlivější a vědecktější (avšak ne nudná) než v mém podání. Výjimkami jsou poslední kapitoly, kde autorka naráží na zjevný dopad analyzované skutečnosti na přistěhovalectví a jeho politické pozadí na straně jedné a na strukturální rasizmus vůči místním menšinám na straně druhé.

Lze ovšem hlavní poselství knihy předat těm, kteří tou chorobou již trpí? I když česká lidová moudrost říká: „Kolik jazyků znáš, tolikrát jsi člověkem.“, moje skepse pramení z toho, že i ta většina, která se s příslovím identifikuje, ho občas omylem aplikuje na fousaté profesory staré řečtiny anebo na přísnou paní učitelku, která umí všechna nepravidelná slovesa angličtiny nazpaměť, anebo na ruštinářku, která zná všechny články o „Zločinu a trestu“ vyšlé v češtině. Jak pan profesor, tak paní učitelky mohou být oním druhým či dalším člověkem v jedné osobě, ovšem na základě jiných než těchto dovedností. Pod dojmem knihy si dovoluji tvrdit, že staří Češi měli na mysli praktickou znalost jazyka umožňující dobrou orientaci v jiné kultuře, nikoliv encyklopedickou zdatnost. Konec konců, encyklopedie tehdy ani neměli.

Rovněž dlužno vysvětlit, proč považujeme za vhodné informovat o takovéto sociolingvistické publikaci právě v romistickém časopise, ačkoliv jsou v ní Romové zmiňováni jen okrajově, jen jako příklad.

Autorka je Finka vyrostlá ve Švédsku, provdaná za Dána, pracuje a publikuje v anglicky mluvícím univerzitním prostředí. Má tedy nejlepší předpoklady k tomu, aby na základě svých osobních a posléze i profesních zkušeností mohla dospět k abstrakci a ke zobecnění vztahů jazykových skupin dělicích se o společný geografický prostor. Ge-

neralizace je přípustná a trefná proto, že autorka vyhodnotila studie a projekty ze všech částí světa. A neseleže ani při zpětné aplikaci na situaci Romů v České republice a na Slovensku, a to nejen na jazykové úrovni.

Kniha začíná obecně lingvistickými poznatky, tj. klíčovou rolí jazyka při myšlení, citění a vnímání světa, a tím i významem mateřského jazyka pro vývoj osobnosti. Dále se hovoří o dvojjazyčnosti, která je ve světě jevem spíše přirozeným než výjimečným. Křiklavý nepoměr mezi řádově stovkou vyhlášených úředních jazyků a mezi několika tisíci mluvenými jazyky je toho důkazem.

Úvodními kapitolami je připravena půda k nastínění lingvistického jádra knihy, jímž je nutnost rozlišování mezi „jazykem myšlení“ a „povrchovou znalostí jazyka“.

Rozdíl je nejvíce patrný u dítěte vyrůstajícího v cizojazyčném prostředí: S vrstevníky si celkem bez obtíží hraje a rozumí, ve škole sedí pozorně a odpovídá adekvátně věku, mluví plynule a bez chyb, školní psycholog ho spontánně zařadí mezi rodilé mluvčí téže věkové kategorie. Dítě totiž vyhovělo tlaku zvenčí a naučilo se rychle takovému chování (tzn. mluvit tak), aby nebylo nápadné. Dítě dosáhlo tzv. povrchové znalosti jazyka osvojením si nejfrekventovanějších a nejlépe poznatelných znaků. Při testu, do jaké míry dosáhlo úrovně jazyka myšlení – např. předložíme-li mu méně frekventované výrazy anebo větné struktury vyžadující hlubší syntaktický vhled („ocas mužem pokousaného psa se vrtí“), případně narazí-li na problém řešitelný pouze pomocí jazyka – může totálně selhat.

Důsledky rozporu mezi slušnou úrovní povrchové znalosti jazyka a nedostatečnou úrovní jazyka myšlení jsou zákonité a osudové: Dítě není schopno sledovat výuku naplno a výzkumy ukazují, že se tento handicap táhne několik let. Vyrovnat se s ním předpokládá, aby učitelé, spolužáci, rodiče, a hlavně dítě samotné o tomto mechanismu věděli a aby se při hodnocení nenechali svádět měřítka platnými pro rodilé mluvčí. Paradoxně se totiž samo dítě podvědomě snaží dávat najevo opak, totiž že na ona měřítka stačí. Vzhledem k tomu, že tento předpoklad je málokdy splněn, nedostává se dítěti potřebných delších přestávek, pomalejší výuky, pomocného vysvětlení. Vzniká v něm pocit neschopnosti spojený s obrannou agresivitou či plachostí a vypnutím pozornosti. Dlouhodobě se nevyvíjí uspokojivě jazyk myšlení v druhém jazyce, ale pro nedostatek podnětů ani v jazyce vlastním, mateřském.

Další důležitá veličina, která má významný podíl na postavení příslušníka jiného jazykového okruhu, je podpora při výuce druhého jazyka.

Vnější faktory jsou dostupnost vhodných učebních pomůcek, zkušený lektor, pokud možno dvojjazyčný a znalý daného kulturního pozadí, a příznivé a motivující prostředí. Stejně důležitá je však i připravenost vnitřních faktorů, tj. vývojový stupeň výchozího jazyka, na němž závisí stav poznávacího aparátu. Je-li tento aparát už v některém jazyce dotvořený, „zapadne“ nový jazykový materiál hladce a rychle. Vývoj jazyka myšlení postupuje nejrychleji tam, kde je člověk vystaven takové dávce učiva, na kterou právě stačí. To platí jak při prvním seznamování se s okolním světem, tak při pronikání do reality podané prostřednictvím druhého jazyka.

Výuka menšin ve většinovém jazyce („submerze“) vede podle autorky k surové asimilaci a k potopení intelektuálního potenciálu menšiny, zatímco „program jazykové ochrany“ (výuka v menšinovém jazyce se silnou složkou jazyka většiny) vychovává dvojjazyčné jedince s vysokou šancí nadprůměrného prospěchu ve vyšších třídách – tam třeba už s výukou v druhém jazyce.

Autorka prezentuje další psycholingvistické modely, z nichž mezi nejzajímavější patří tzv. „imerze“ (jazyková koupel) – výuka většinových dětí v menšinovém jazyce. Ta je podle autorky nejpokrokovější, protože vede k dvojjazyčnosti, oboustrannosti a odstranění starých vzorců nadřazení většiny a představuje legitimní a žádoucí, leč bohužel značně utopickou alternativu k všudypřítomnému modelu „jednojazyčné prostoduchosti“.

Srovnání těchto modelů a jejich hodnocení vede autorku k nové sociologické analýze stávajících společností do systému tří stadií.

Většina společností už překonala první stadium a považuje za žádoucí, aby menšinové dítě vůbec chodilo do školy.

V tomto dalším stadiu uvízly skoro všechny společnosti, které si připustily nutnost pro menšiny něco udělat. Společným znakem je však představa, že „těm chudákům z menšiny je třeba pomoci, protože trpí nějakým deficitem“. A tak se snaží „jazykový deficit“ napravovat zvýšenou nabídkou výuky majoritního jazyka nebo nultými ročníky. Zároveň ale znevažují a zesměšňují menšinový jazyk, místy dokonce trestají jeho užívání. Při odstraňování „sociálního deficitu“ (špatných podmínek pro učení dítěte doma) asistují úředníci sociálních služeb. Při vyrovnávání „kulturního deficitu“ působí vyšší společenská prestiž většinové kultury a prvky menšinové kultury – jakéhosi exotického folklóru – se blahosklonně připouštějí teprve tehdy, když už neohrožuje úspěšnou asimilaci dítěte. I omezené možnosti kultivování mateřštiny ve formě odpolední výuky apod. jsou chápány z pohledu „odstraňování deficitu“ jako pouhé dočasné berly při začleňování do „správné kultury“. Koncepční chyba tohoto stadia je, že vidí „deficit“ v dítěti, nikoli ve školském systému. Menšiny přece nepotřebují nějakou laskavost z lítosti, nýbrž spravedlnost.

Další stadium zacházení s menšinami vychází z poznatku, že dvojazyčnost obohacuje jak jedince, tak společnost a že jeho dosažení je nutné i pro většinovou složku obyvatelstva.

Specifickou, v západních společnostech hodně zastoupenou menšinovou skupinu tvoří přistěhovalci. Měli přispět k transferu know-how do země původu, k ulehčení tamější míry nezaměstnanosti, měli posílat domů peníze. Místo toho odešla kvalifikovaná vrstva, lidé v nejproduktivnějším věku, kteří nyní zvýšili výkonnost hostitelské země. Jakožto cizinci z málo prestižních zemí mají slabý status a na trhu práce se uchýlili pouze ti, kteří vyhověli díky svému věku anebo své ochotě dělat nedocenenou práci. Tím byli předurčeni k roli nárazníkového rezervoáru pracovní síly pro případy krize či náporu práce, k zaplnění kapacitních mezer v domácím průmyslu.

V kulturní rovině procházejí na počátku soužití s většinovou kulturou fází funkční asimilace (tj. člověk okoukal, jak se chovají ostatní) a akulturace (tj. přijal některé vnější vrstvy nové kultury za své). Poté se kulturní vývoj dělí podle konkrétní situace: buď směrem k integraci, tedy ke kulturní oboustrannosti, nebo směrem k asimilaci, tj. citovému odmítnutí norem a hodnot staré kultury a současný úplný přechod na normy a hodnoty nové, anebo směrem k marginalizaci, tj. k citovému odchodu od staré, intelektuálně nepodporované kultury bez možnosti plnohodnotně proniknout do kultury nové. Příslušník menšiny je v takovém případě podle vnějších znaků identifikován jako cizinec a mechanismy rasismu a diskriminace mu nedovolují rozvíjet starou, ani osvojit si novou kulturu.

Na pozadí dělby moci ve světovém měřítku, kde úzká vrstva těch, kteří mají přístup ke zdrojům, kontroluje ostatní, se jeví rasismus jako měkká forma starých koloniálních praktik. Oběť ovládání nyní vnitřně souhlasí s rozdělením rolí, ať už jako imigrantská či jiná menšinová skupina, anebo jako celý národ v rozvojovém světě.

Toto psychické ovládání začíná ve škole, kde příslušník menšiny nemá v důsledku výše popsaných struktur zasloužený prospěch, a navíc se za to cítí sám zodpovědný. Po ukončení školy se pak uplatní buď v těžkých a nebezpečných zaměstnáních, anebo jako záloha pro příležitostné práce.

Přízračné jsou např. vztahy Finů a Švédů, které přešly od koloniálních poměrů k rasistickému školství v skryté, neuvědomělé podobě. Finové mají v takzvaně civilizovaném Švédsku stále postavení druhořadého národa a finštiny druhořadého jazyka.

Domnívám se, že kniha by mohla být inspirací pro školské systémy mnoha zemí a mj. i pro české školství ve vztahu k Romům.

P. Wagner

Vocabular trilingv ilustrat roman-maghiar-rrom

Editura Vanemon, rok a místo vydání neuvedeno, 102 str.

Publikace byla podpořena Nadací UNICEF a holandskou vládou.

Rumunsko-maďarsko-romský obrázkový slovník pro práci na prvních stupních základních škol obsahuje zhruba 1.800 výrazů (převážně substantiv). Slovník vznikl s cílem usnadnit komunikaci mezi učitelem a romskými žáky, kteří do škol přicházejí vybaveni znalostí svého mateřského jazyka, ale v mnohem menší míře jazyka vyučujícího. Na takovou situaci nejsou učitelé většinou dostatečně jazykově vybaveni.

Na konci knihy nalezneme rumunsko-maďarsko-romský a maďarsko-rumunsko-romský slovník, tentokrát bez obrázků. Je poněkud zarážející, že autoři knihy nepřipojili také romsko-maďarsko-rumunský slovník.

Výhrady bychom mohli vznést i ke způsobu zápisu romských výrazů. Autoři publikace sice vysvětlují pravidla čtení romské abecedy a seznamují s normami jednotné transkripce romštiny i s významem jednotlivých grafémů, ovšem na dalších stranách se jim normu nedaří dodržovat.

Někdy jsou romská substantiva předznamenána členem v závorce, jindy ne. O to víc je to matoucí, že význam členů není v knize nijak osvětlen. Ostatně ani substantiva rumunská nejsou opatřena členem ani informací o mluvnickém rodu, jak je ve slovnících dobrým zvykem.

Je otázka, do jaké míry tyto nedostatky snižují použitelnost slovníku na úrovni základních škol. Pro odborníky, kteří se podíleli na jeho přípravě, však rozhodně nejsou nejlepší vizitkou.

Přesto však kniha za současné situace může prokázat dobrou službu – přinejmenším jako zdroj inspirace při hledání srozumitelných neologismů, o které v knize není nouze.

Jakub Krčík

Mezinárodní asociace romských spisovatelů

Dne 20. července 2002 byla založena první Mezinárodní asociace romských spisovatelů (IRWA). Ve vesnici Karjaa v jihovýchodním Finsku se sešli romští autoři z Finska, Makedonie, Anglie, Belgie, Německa, Švédska a dalších zemí. Konference se konala v domku známého romského spisovatele z Finska Veiji Baltazara. Diskuse se vedly mnohojazyčně, na prvním místě ovšem v romštině – každý z autorů hovořil svým dialektem a nakonec si všichni rozuměli. Jsou ale romští spisovatelé, kteří už svým původním etnickým jazykem nemluví, a tedy ani nepíší. Tlumočilo se tedy do „neromských“ jazyků, které kdo znal. Nicméně v průběhu celé konference se znovu opakovala výzva podpořit rozvoj romštiny.

V průběhu konference i v neformálních diskusích krystalizovaly cíle IRWA. Jako hlavní cíl byla formulována aspirace uvést romskou literaturu ve známost široké veřejnosti. Ačkoliv v posledních dvaceti, třiceti letech přibývá nebývalou měrou romských literárních děl, většina Neromů v různých zemích se podiví, když se dozví o existenci nějakého romského spisovatele nebo spisovatelky. Dalším cílem je to, aby se romští literáti z různých zemí poznávali, mohli si promluvit o svých problémech, podporovali jeden druhého – zkrátka aby byli v kontaktu.

Prezidentem Asociace byl zvolen Veijo Baltazar z Finska. Poděkoval za důvěru slovy:

„Když jsem přišel z lesa do civilizace, bylo pro mě slovo *intelektuál* zcela neznámé. Teď, po mnoha letech, jsem

hrdý na to, že slovo *intelektuál* může být spojováno i s Romy. Sedíme tu okolo stolu a diskutujeme o jazyce, kultuře, literatuře – o *intelektuálních* tématech. Mám z toho radost.“

Jako viceprezidenti byli zvoleni Mariella Mehr ze Švýcarska a Jovan Nikolić z bývalé Jugoslaviie. Mariella Mehr, která pomáhala konferenci organizovat, poděkovala Veijovi Baltazarovi a jeho partnerce Leeně Marsio za jejich vzácné pohostinství. Řekla: „Jsem šťastna, že se mi splnil můj čtvrt století starý sen. A jsem obzvláště ráda, že se tak stalo v pohostinném domě jednoho z největších romských autorů – Veiji Baltazara“. (*Bohužel, žádná z knih pana Baltazara, píšícího finsky, nebyla dosud přelo-*

| Zleva: Milena Zemínová, Margita Reiznerová, Katariina Lillquist,
Foto Gunilla Lundgren |

žena do češtiny. V časopise *Amaro gendalos* však vyšel zajímavý rozhovor, který s ním vedla Jarmila Balážová. Pozn. red.).

Další členové předsednictva jsou Charles Smith z Anglie, Margita Reiznerová, původem z České republiky, dnes rezidentka Belgie, Ljatif Demir z Makedonie a Valdemar Kalinin, původem z Běloruska, dnes rezident Anglie.

Margita Reiznerová, která byla v letech 1990–1995 předsedkyní Svazu romských spisovatelů v České republice, vyjádřila ve svém projevu radost nad tím, že Mezinárodní asociace romských autorů zvýší prestiž romštiny a že její krásný mateřský jazyk nebude zapomenut.

Ljatif Demir, básník, žurnalista a kulturní pracovník ze Skopje, projevil naději, že malá skupinka literátů, která se sešla v domě Veiji Baltazara, se brzy rozroste o další členy.

Konferenci pozdravili různí oficiální hosté, na první místě prezident Svazu finských spisovatelů Jarko Laine. Finský Rom Väinö Lindberg z úřadu finské vlády pro záležitosti Romů ve svém projevu zdůraznil, jak je důležité podporovat kulturní rozmanitost. Řekl: „Hovoří-li lidé různými jazyky a vyjadřují-li se svébytnou kulturou, není to na úkor vzájemného porozumění. Naopak, ukazuje se tím bohatství lidského ducha. Zřídlo kultury je nevyčerpatelné a úkolem vás, spisovatelů, je, abyste toto zřídlo udržovali čisté a životodárné a nenechali je zanést špínou z odpadu komerční civilizace.“

Pozdravný telegram zaslala konferenci i finská prezidentka paní Tarja Halonen. Zdůraznila důležitost mateřského jazyka slovy: „Mateřský jazyk je domovem člověka.“

Další pozdravný telegram přišel od německého spisovatele Günthera Grasse, nositele Nobelovy ceny za literaturu. Byl jmenován čestným členem IRWA.

K důležitým konkrétním úkolům, který si IRWA vytýčila, patří vybudování editorské sítě pro vydávání romské literatury. Největší zásluhu na publikaci romské literatury má zatím nakladatelství „Drava“ v čele se švýcarským editorem Thomasem Buschem. Zástupce „Dravy“ se na konferenci dohodl na konkrétní spolupráci se švédským nakladatelstvím „Tranan“.

Konferenci provázela vystoupení romských hudebních souborů z Finska, Norska, Ruska, umělci Anetta Akerlundová a Kasimir Baltazar zpívali písně na texty Veiji Baltazara.

Založení Mezinárodní asociace romských spisovatelů je nepochybně důležitým milníkem na cestě Romů k jejich rovnoprávnému zařazení mezi ostatní národy světa.

| Zleva: Charles Smith z Anglie, Margita Reiznerová z Belgie (pův. Česká republika), Mariella Mehr ze Švýcarska (pův. Itálie), Veijo Baltzan z Finska, Jovan Nikolić z Německa (pův. z bývalé Jugoslávie), Ljativ Demir z Makedonie, Valdemar Kalinin z Anglie (pův. Bělorusko) | foto Gunilla Lundgren

Gunilla Lundgren,
pedagožka, spisovatelka, osvětová pracovnice ze Švédska

Romský spisovatel a básník Rajko Djurić získal prestižní cenu Tucholsky Award 2002

Poprvé v historii udělilo švédské PEN Centrum cenu **Tucholsky Award 2002** Romovi – Rajkovi Djurićovi. Je to ocenění, které každý rok od švédského PEN Centra obdrží spisovatel nebo básník, který byl pronásledován, ohrožován nebo musel uprchnout ze své země. Cena je pojmenována po německém spisovateli Kurtu Tucholskym, který v třicátých letech uprchl před Hitlerovým nacistickým režimem do Švédska.

Rajko Djurić se narodil v roce 1947 v Malo Orasje nedaleko Bělehradu. Vystudoval Filozofickou fakultu v Bělehradě a v roce 1986 se stal doktorem sociologie. Ve své tvorbě se od počátku věnoval zejména historii a kultuře Romů. Jeho hlavním cílem je ukázat, že přestože Romové nemají vlastní stát a žijí po celém světě, uchovávají si svou kulturní identitu. V současné době žije v Berlíně, kam uprchl před válkou na Balkáně.

*Miša Dvořáková,
občanské sdružení Slovo 21*

?

Mu humalo kakos an vešestar aela,
an barendar phirla.

(o kečis)

Můj uslintaný strýček přichází z lesa
a jde po kamenech.

(kozel)

(Asparuch Rangilev)

Týden romské kultury v Českém ráji

První týden v červenci se již potřetí, tentokrát v Českém Ráji, konala Letní romská škola – **Jdeme dlouhou cestou 2002**. Jedná se o projekt, který se snaží mladým účastníkům z České republiky a pěti zahraničních států umožnit důkladné poznání romské kultury, historie a jazyka. Letos se školy zúčastnili mladí Romové z České republiky, Slovenska, Maďarska, Polska, Francie a Portugalska. Organizátorem projektu je občanské sdružení **Slovo 21** a hlavní vedoucí byla opět Jana Hejkrliková.

Po slavnostním zahájení letní školy, kterého se zúčastnil také Emil Ščuka, prezident International Romani Union, začal probíhat program podle osvědčeného schématu. Dopoledne byla věnována seminářům a workshopům, po nichž následovala často bouřlivá diskuse. Letní školu navštívilo několik českých i zahraničních lektorů, za všechny jmenujme např. hudebníka Gejzu Horvátha, socioložku Jiřinu Šiklovou, profesorku romistiky Milenu Hübschmannovou, Zbyňka Andrše, Stahiru Stankiewiczze a další. Zvláštní důraz byl kladen na výuku romského jazyka, neboť bylo konstatováno, že spousta mladých Romů v dnešní době svůj mateřský jazyk již dostatečně neovládá, a hrozí postupné zanikání romštiny.

Odpoledne si každý mohl vybrat z nabídkového programu: Kdo chtěl, mohl si ve výtvarném ateliéru vyzkoušet práci s keramikou, s kůží či se dřevem, zahrát si minigolf nebo zajezdit na koni. Pro všechny dívky a paní byla příjemným zpestřením volba nejkrásnějšího Roma letní školy 2002.

K nejzajímavějším ale patřily večery, z nichž každý byl věnován jednomu ze zúčastněných států. Všichni si připravili nesmírně zajímavou prezentaci kultury svého státu, takže měli postaráno o početné publikum včetně personálu a všech návštěvníků areálu. Kde jinde si můžete poslechnout tradiční romskou portugalskou hudbu, francouzskou poezii, shlédnout pantomimu slovenských studentů nebo si vychutnat tradiční svačku českých Romů? Vystoupení všech mladých Romů, ať už se jednalo o tanec, hudbu, poezii nebo divadlo, bylo také součástí závěrečné vernisáže, kde byly předsta-

| Program ve výtvarném ateliéru. Foto Michaela Dvořáková |

| Kulturní večer skupiny z Francie. Foto Michaela Dvořáková |

veny výrobky z výtvarného ateliéru. Poslední večer byl již tradičně zakončen skládáním střípků z rozbitého zrcadla, které podle autorské legendy M. Reiznerové symbolizuje dlouhou cestu Romů po světě.

Vzhledem ke vzrůstajícímu zájmu o letní školu a nadšeným ohlasům těch, kteří se již zúčastnili, věříme, že příští rok bude Česká republika znovu hostit mladé Romy z několika států. Kontakty na mezinárodní úrovni totiž považujeme za tu nejlepší zkušenost a krok ke spolupráci na mezinárodních projektech.

*Miša Dvořáková,
občanské sdružení Slovo 21*

?

Kaj veš žala – khere dikhela,
katar veš sar aela – kaj veš dikhela.

(grastesko kojruči)

Jde k lesu a dívá se domů,
jde domů a dívá se k lesu.

(koňský ocas)

(Asparuch Rangilev)

?

Mamuj dikhom – parno,
paš leste gijom – sesi dija.

(e chajing)

Z dálky jsem to viděl bílé,
šel jsem k tomu a zavržalo to.

(studna)

(Asparuch Rangilev)

Romano suno

V červnu letošního roku vyšel po delší pauze sborník literárních prací romských dětí, které uspěly v pátém ročníku literární soutěže **Romano suno 2001** (*Nová škola, o.p.s., Praha 2002, 52 str.*). Soutěž vyhlašuje každoročně obecně prospěšná společnost **Nová škola**. Romským dětem, které ovládají romštinu, tak poskytuje v naší republice stále ojedinělou možnost svou znalost uplatnit.

Soutěž proběhla současně se stejnojmennou soutěží výtvarnou. Nová škola zadala tato témata:

Moje zvířátko.

Čím bych chtěl být až budu velký.

Co mi vyprávěla moje babička (můj dědeček).

Koho a co mám rád.

Bylo ovšem možné zvolit i téma vlastní. Tohoto ročníku se účastnilo 120 dětí s literárním příspěvkem a 500 dětí s obrázkem. Soutěžící byli rozděleni do tří věkových kategorií (do 12 let, od 13 do 15 let a od 16 do 18 let). Porota pak vybrala vítěze a další práce ke zveřejnění: celkem 38 literárních příspěvků a 19 ilustrací. Hodnotné ceny byly předány koncem června dvaceti čtyřem oceněným dětem na společném setkání v Praze.

Podstatnou roli v této soutěži hrají učitelé romských dětí či romští pedagogičtí asistenti, jejichž prostřednictvím se děti o soutěži ve většině případů dozvídají a kteří své žáky v jejich tvorbě povzbuzují.

V minulých ročnících našeho časopisu jsme informovali o všech sbornících literární soutěže **Romano suno**, které vyšly, naposledy **Romano suno 1999**. V roce 2000 soutěž proběhla, ovšem nepodařilo se získat potřebné finanční prostředky pro vydání sborníku. Proto jsme se rozhodli, že zde jako ukázkou dětské literární tvorby v romštině zveřejníme vítězný příspěvek **Romano suno 2000**, a sice ve třetí kategorii.

Bibachtalo berš 1991

Sas mange eŧta berš u bešás pro *sídlíště*, savo pes vičínlas Černá za Bory. Gefom man te ačhavel pal e miri kamaradka. Bešelás pre koda churmancos. Me imar džanás te phirel pre koda churmancos, diňom mange pozoris pro motora u predžás.

Miri kamaradka na sas khere, u ta imar somas dromeŧa ko kher. Ačhás paš o churmancos u kamňom te predžal, ale pre oki sera pre ma vriskinelas miro terneder phraloro u vičinelas pre ma: „Žanet, dža khere, hin ke amende *návštěval*“ Našŧi oleske paťás, bo ke amende pre *návštěva* avenas pal o jepaš berš. Ale paľis leske zapataďiľom u pregefom o churmancos. Ale na diňom mange pozoris, arakhľom pes pre phuv, na sas man jekh kamašľi u džalas mange rat andral o angušť. Narazinda andre ma o motoris!

Opral mandar ačhelas o řiďičis u phučkerlas, kaj bešav. Ta phendľom leske, kaj bešav u ov man iľa andro vast u řiďžaďa man ko vudar. Phundraďa o dad u dikhľa, hoj pes manca vareso ačhiľa. O řiďičis man kamňa te oďľiďžal andre špitala, aľe miro dad na kamľa, hoj manca džala aver ďives.

Paľis pašľuvás andro haďos, mire nekciġnoreha phraloreha Marečkuha. O Marečkus sas nasvalo, sas les *nešťovice*. Ke amende na sas űiko. Khere sas ča o dad, e daj sas andre buľi. Igen man dukhalas levo pindro, našŧi leha pohibinďom.

Pal jepaš ori avľa khatar e buľi e daj. Phučľa mandar, so mange, hoj pašľuvav andro haďos. O dad lake phenďa, hoj man porazinda o motoris. E daj mange kamľa te vičinel la sanita, aľe paľis lake avľa pre goďi, hoj ke amende majinel te avel e doktorka bijo Marečkus. Ta dikhela imar the ma, sar so manca.

E doktorka vičinkerdás pre miri daj the dad, soske manca na gele andre špitala pro *vyšetření*. Mek jekhvar phučľa le dadestar. O dad lake phenďa, hoj našŧi, bo na sas ko te ačhelas paš mire duj phrala. U paľis zasufom.

Nešťestí v roce 1991

Bylo mi sedm let a bydlela jsem na sídlišti, které se jmenovalo Černá za Bory. Šla jsem za svoji kamarádkou, která bydlela na druhé straně chodníku. Přes silnici jsem uměla přejít, vždycky jsem se rozhlédla dvakrát a pak jsem přešla.

Moje kamarádka nebyla doma, tak jsem se už vrátila. Stála jsem u silnice a chtěla přejít, ale na druhé straně na mě mladší bratr křičel: „Žanet, pojď domů, je u nás návštěva!“ Tomu jsem nemohla uvěřit, protože k nám na návštěvu přišel někdo tak jednou za půl roku. Ale uvěřila jsem tomu, a tak jsem se zapomněla rozhlídnout a přešla jsem. Pak jsem se našla na zemi bez jedné boty a s krvácejícím prstem u nohy. Porazilo mě auto!

Nade mnou stál řidič a vyptával se mě, kde bydlím. Když jsem mu řekla číslo vchodu, tak mě vzal do náručí a donesl až domů. Otevřel táta a viděl, že se mi něco stalo. Řidič mě chtěl odvézt do nemocnice, ale táta to odmítl, že prý se mnou pojede zítra.

Pak jsem ležela v posteli se svým nejmladším bráškou Marečkem. Mareček byl zrovna taky nemocný, měl nešťovice. Žádná návštěva u nás nebyla. Doma byl jenom táta, máma byla v práci. Strašně mě bolela levá noha, skoro jsem s ní nemohla hýbat.

Za půl hodiny se vrátila domů z práce máma. Zeptala se, co mi je, že ležím v posteli. Táta jí řekl, že mě porazilo auto. Máma chtěla zavolat sanitku, ale pak si vzpomněla, že k nám má přijít doktorka kvůli Marečkovi.

„Pane Duna, proč jste s ní nejel do nemocnice na vyšetření?“ zeptala se doktorka táty. Ten jí odpověděl, že nemohl, protože by tu nebyl nikdo, kdo by pohlídal Honzu s Marečkem. A pak jsem usnula.

Uštaďa man o zvonkos. Ke amende avle o ba-
čis le bratňakoha. Ta stejnakones ke amende vare-
ko avla te dikhel. Našti man gejfom te bavinel mire
bratňakoha, bo man igen dukhalas o pindro. U ta
ča dikhás, sar pes bavinel mire phraleha. Vaj preke
duj ori odgele het. Palis imar zasufom dži tosarla.

O dad manca gela andre špitafa, rentgenenas
man cali opre telestar. Palis mange phende, hoj
man hin but narazimen o pindro, hoj mušinav te ač-
hel andre špitafa, afe me na kamňom. Rovás. O dad
mange phenda, hoj man adaj na mukhela, hoj
ča odlidžala varesave papera, hoj les majinav te
použarel. Me leske paľandifom.

O dad odgejfa het u ke ma avle duj *sestličky*.
Cirdenas man andro izbi prekal o nasvale u mukle
man peršo andre lengeri kancelaria korkora u gele
het. Me man na rozmišľindom u kamfom te denašel
khere. O pindro man but dukhalas, afe denašás.
Afe gele mange prekal o drom *sestličky* u cirdne
man pale. Dine man andre izba, kaj sle sa ča mur-
šora. Aňi na džanav, sar – u vakerahas peha.

Andre špitafa somas jekh kurko u palis man
premukle khere. Našti paľandifom, hoj som pale
khere. O Marečkus sas imar tiš sasto. Sas posled-
no đives prekal o prazdňini u me majindom te džal
andre pervo *třída*. Igen man řešinás. Našti man dou-
žardom. Imar man sas e taška pro dumo u predsta-
vinás mange, sar bešav pal e lavica. Imar mange
avla đives. Andre škola majindom te džal la daha.
U the gefom. Andre *třída* manca phirlas miro brat-
ňakos – o David.

Aňi na džanav, sar pregefa jepaš berš, u man
e škola imar na bavinlas. Afe so man pre late bavi-
nelas, sas e gymnastika. Phirás *pravidelně*, sar sas,
ta gefom. So man sikhadom, sikhavás mire phralo-
rengi u on kerenas sa, so lenge sikhavás, *hlavně*
miro nekcikneder phraloro o Marečkus. Sas leske
štar berš u sas igen goďaver, ča igen pes ladžalas

Probudil mne zvonek. Přišli nás navštívit strejda
s bratrancem Mirkem. Takže nakonec k nám návštěva
přišla, ale nemohla jsem si jít s bráchou Honzou a bra-
trancem Mirkem hrát, protože mě bolela noha a nemo-
hla jsem s ní dobře hýbat. A tak jsem se jenom koukala,
jak si spolu hrají. Asi za dvě hodiny odešli. Pak jsem
spala až do rána.

Táta se mnou šel do nemocnice na vyšetření. Rent-
genovali mě od hlavy až k patě. Nakonec z toho vyšlo, že
mám silně naraženou nohu a že musím zůstat v nemoc-
nici. Ale já jsem tam zůstat nechtěla a brečela jsem. Táta
mi pak řek, že tady nezůstanu, že s ním půjdu domů, ale
že musí odnést nějaké papíry. Pak že pro mě přijde, tak
ať na něj počkám tady. Já jsem mu uvěřila.

Táta odešel a ke mně přišly dvě sestřičky a táhly
mne do pokojů pro pacienty. Pak mě nechaly samot-
nou v kanceláři a odešly. Já jsem využila šance a chtěla
jsem utéct. I přes bolest nohy jsem spěchala ke dveřím,
ale naproti mě šly ty dvě sestřičky, chytly mě v podpaží
a táhly zpátky. Převlékly mě do pyžama a umístily do
pokoje, kde byli sami kluci. Ani nevím, jak rychle jsem
se s nimi skamarádila.

V nemocnici jsem byla týden. Pak mě propustili
domů. Nemohla jsem tomu uvěřit, že jsem konečně
doma. Mareček byl už taky zdravý. Byl poslední den
prázdnin a já jsem měla jít do školy. Strašně jsem se
těšila. Už jsem měla tašku na zádech a představovala
jsem si, jak sedím v lavici. Den s velkým D přišel. Do
školy se mnou šla máma. Do třídy se mnou chodil můj
bratranec David.

Ani nevím, jak rychle uteklo půl roku, a škola mě už
nebavila. Co mě na ní bavilo, byla gymnastika, na kterou
jsem chodila pravidelně. Co jsem se naučila, tak to jsem
ukazovala svým bráščkám a oni to zkoušeli po mně. Hlavně
Mareček. Byly mu čtyři roky, ale byl hodně rozumný, jen
se hodně styděl a skoro vůbec s nikým nemluvil. Honza –
tomu bylo šest let – byl hodně divoký a zlobivý, pořád se

u skoro ñikaha na vakerlas. Honza sas miro phral dujto, leske sas šov berš u ov sas igen nafel, furt pes ča kamelas te marel. Afe so dujendženen igen but kamás. Bavinahas pes, pre so kamahas u so džalas.

Jekhvarestar tosarla ušřilom u kamňom te džal andre škola, afe našři manca gefa e daj, bo o Marečkus sas pale nasvalo, u ta mušindŕa te ačhel paš leste. Ta majindom te džal korkori. Somas rado, hoj šaj džav korkori, afe igen na, bo sas mange pharo pro phraloro, hoj hino pale nasvalo. Imar sas but ori u me mušindom te oddžal pro autobusis, afe o Marečkus mange phendŕa: „Žanet, čumide man!“ Sas mange đivnones, bo o Marečkus bi peske na phenelas vaš o čumiben ča avkes, afe gefom ke leste u diňom les čumidka. U odgefom pre zastavka. Andre škola man chlubinás, hoj avľom korkori andre škola. Afe našři mange džalas andral o šero o Marečkus, furt ča gondolinás pre leste.

Oda đives man majindŕa te jel e gimnastika, afe me man pre late imar na řešinás, sar akor. Andre šatna phendom la učitelkake, sar avela miro dad, ta mi phenel leske, hoj som pre gimnastika. E učitelka mandar phučřa, soske bi majindahas te avel miro dad, hoj ov džanel, hoj man hin mek gimnastika u paľis končinav. Me lake afe phendom, hoj te avla, mi phenel leske, kaj som.

Imar somas pripravimen te džal pre gimnastika, afe avľa o dad. O dad vakerlas la učitelkaha u paľis mange o dad phendŕa, hoj man majinav te preurel, hoj džav het leha. Pal o drom mange všimňindom, hoj džas ke baba, u ta phučkerás lestar, soske džas ke baba u na khere, afe o dad mange nič na phendŕa. „Dade, ačřifa pes vareso le Marečkuske?“ phučřom lestar. Ov ča zadikhľa u nič na phendŕa. Imar somas ke baba andro kher u dikhás, sar savore roven. U ta phučřom, so pes ačřifa, hoj roven savore. Avľa ke ma miro bratňakos u phendŕa mange kada: „Žanet, o Marečkus muľa.“

Našři oleske paľás, hoj miro nekcikneder phraloro muľa. Rozrovľom man, rovás pal miro phraloro.

pral. Ale měla jsem oba moc ráda. Hřáli jsme si na všechno možné.

Jednoho rána se mnou nemohla jet do školy máma, protože byl Mareček zase nemocný. Táta byl v práci, a tak jsem měla jet sama. Byla jsem docela ráda, ale zase moc ne, protože byl Mareček nemocný a bylo mi ho líto. Už jsem byla připravená, že odejdu, ale Mareček mi řek: „Žanet, dej mi pusu.“ Bylo to dost divný, protože on by si o pusu neřekl. Ale šla jsem k němu a dala jsme mu ji a odešla na zastávku, abych dorazila včas do školy. Ve škole jsem se chlubila, že jsem jela sama autobusem. Ale pořád jsem myslela na Marečka.

Ten den jsem měla gymnastiku, ale netěšila jsem se na ni jako obvykle. Seděla jsem v řatně a řekla paní učitelce, ať řekne tátovi, až přijde, že jsem na gymnastice. Ale ona mi odpověděla: „Proč by měl přijít tvůj tatínek, vždyť ví, že máš ještě gymnastiku a teprv pak končíš?“

„No, prostě mu to řekněte,“ odpověděla jsem.

Už jsem byla na cestě na gymnastiku, když přišel táta. Povídal si s paní učitelkou a pak mně řek, ať se převleču, že jdu s ním pryč. Při cestě jsem si všimla, že nejdeme domů, ale k babičce, a tak jsem se začala vyptávat, co se stalo, ale táta neodpovídal. Pak jsem se zeptala: „Tati, stalo se něco Marečkovi?“ Táta se na mě jenom podíval a nic neřekl. Už jsme byli u babičky a já si všimla, že všichni brečří. A tak jsem se zeptala, co se stalo. Můj bratranec mi řek, že Mareček umřel!

Nemohla jsem tomu uvěřit, že by můj nejmladší bráška umřel, a tak jsem se rozbřečřela i já. Furt se to-

Pafis phučfom, sar pes oda ačhiſa. O bratňakos mange phendſa, sar sas.

Oda sas avka: Sar gefom tosarla andre škola, ta miri daj mušindſa andre bota. Mušindſa peha te lel the duje phralen. Ale la dake pes na kamňa bijal o Marečkus, hoj hino nasvalo. Ale o Marečkus but kamňa te džal u ta kerđa la opre. Sar gele, e daj len chudelas fest vaš o vast. Imar len sas kotororo andre bota u o Marečkus predenašla andral o vast la dake. E daj les na sťihňindſa te zachudel u o motoris andre leste narazindſa. Oda řidčis aňi na zastavindſa u odgejſa.

E daj iſa le Marečkus andro vast u gefa leha andre bota, kaj pes mangelas, hoj te vičinen la sanitka. O gadže lake phende, hoj lenge na džal o telefonis. Andre bota sas phureder gadži u oj denašla te vičinel e sanitka. E sanita avſa, afe o Marečkus muſa la dake andro vast.

Andre sanitka ile ča le Honza u le mulore Marečkus, la da na ile, mukle la odoj korkora. O Honza di-khſa sa, so kernas le Marečkuske, afe adá sas nasig.

E daj gefa andre špitaſa u rodelaſa peskere dujen čhavoren. U sar arakhſa len, kaj hine, ta o doktoris la ča diňa praškos pro *uklidnění* u the le Honza u Marečkuskere posledne hundri, so pre leste sle...

„Ta avke sas,“ dophendſa o bratňakos.

„Čoro Marečkus,“ phendſom mange prekal peste u rovás.

Anglal pohrebos sas sudos bijal oda řidčis. O sudos kheldſa o řidčis! Oda sas naspravedlivo, hoj ov kheldſa o sudos! Sar le Marečkus pregeſa, ta odgeſa u aňi na zaachſa.

Sas o pohrebos u e daj vaj trival mengisaſiſa. U andre miri goďi sas but phučiben. Sas ma ča 7 berš, afe pre savoro, so pes ačhiſa, gondoſnav, kaj te bi mange sas buteder. Dikhás pro Marečkuskero močtoro u slibindſom, hoj sar man ela čhavoro, vičinja pes Mareček. Angle jakha mange sas savoro, so pes ačhiſa tosarlastar manca. Hoj o Marečkus

mu nedalo věřit. Pak jsem se zeptala, jak se to stalo. Tak mi to začal vyprávět.

Prý ráno, potom, co jsem odešla do školy, máma potřebovala do krámu a musela s sebou vzít oba brášky. Mámě se ale moc nechtělo, protože Mareček byl nemocný, ale on ji přemlouval, aby s nimi šla. Mareček ji nakonec přemluvil, a tak šli. Máma je držela oba za ruce, a když už chybělo pár kroků do krámu, Mareček se rozběh, máma ho nestihla zachytit a narazilo do něj auto. Ten řidič ani nezastavil a odjel.

Máma vzala Marečka do náruče a šla s ním do krámu, kde prosila, aby zavolali sanitku. Oni jí na to jen odpověděli, že nefunguje telefon. Máma brečela a Honza se jen koukal, co se děje. V obchodě byla starší paní a ta utíkala rychle přivolat sanitu. Sanita přijela, ale pozdě, protože malý Mareček to nepřežil. Umřel v mámině náruči.

Do sanitky vzali jen Marečka a Honzu, mámu nevzali. Honza viděl všechno, co dělali s Marečkem, ale ať dělali, co dělali, bylo pozdě.

Máma hledala po celý nemocnici svoje dva syny. A když už je našla, tak jí pan doktor dal prášek na uklidnění, Honzu a Marečkovu oblečení, které měl na sobě naposled...

„Tak takhle to bylo.“

„Chudák Mareček,“ řekla jsem a brečela dál.

Před pohřbem měl být soud s tím řidičem. Nakonec to vyhrál ten řidič. Bylo to dost nespravedlivé, protože ani nezastavil a rychle odjel.

Byl pohřeb, máma asi třikrát omdlela. A v mých myšlenkách bylo hodně otázek. I přesto, že mi bylo pouhých sedm let, v tu chvíli jsem myslela jako starší člověk. Koukala jsem se na rakvičku svého brášky a slíbila, že až budu mít syna, bude se jmenovat Mareček. Před očima jsem měla poslední den, kdy jsem ho viděla. Myslela jsem na všechno to nevysvětlitelný, jak mi

man čumidfa u me phenás la učitelkake, hoj avela o dad vaš ma. Hoj Marečkus pes manca rozlučinda čumidkaha. Rozrovľom man mek buteder u našfi mange avfa pre godfi, hoj imar les na dikhá, mire phralores.

Pal varesavi *doba* pes došundom, hoj oda řidfi-čis, so pregefa le Marečkus, pes murdarda.

Igen but andre amende ačhelas e dukh pal o Marečkus. Afe pal varesavo časos sas e daj khabňi. Somas igen rado, hoj man ela pale cikno phraloro abo pheňori. Imar dikhavas andro kalendaris pre nava, kamňom pheňora. U the pes mange splňinda. O nav lake diňom me, vičinel pes Lucka. Igen marelas pro Marečkus. Oda pes phenel, hoj sar merela čavoro, u palis te ačhela e daj khabňi u ela la čavoro, igen marela pr'oda muloro čavoro, afe ela oda čajori. Abo te merela čajori, ela muršoro.

E Lucinka barol het, imar lake 7 berš. Sar sas cikňori, igen pal late man starinás, sikhavás la te phirel u te vakerel. Sa so kerás me, kamňa the oj. Hiňi sar me, rado pes urkerel sar me. Ada berš džal andre pervo třída. Džanel sa pal o Marečkus. Sar avel khere pal o cintiris, avel ke ma u phenel: „Žanet, somas pal o Marečkus.“ Me u miri pheň sam lačhe partie. Igen but la kamav u řigda šoha pre late na domukhá.

Sajinen peskere ciknedere phralen pheňen! On hi-ne amaro dživipen!

Žaneta Dunová, Pardubice, 16 berš

dal pusu a jak jsem měla předtuchy. Rozloučil se se mnou pusou! Brečela jsem ještě víc a nedokázala si představit, že nebudu mít čtyřletého brášku.

Po nějaké době jsme se doslechli, že řidič, který ho zabil, si vzal život.

Dlouho to trvalo, než jsme si zvykli bez Marečka. Do té doby, než mi máma řekla, že budeme mít miminko. Byla jsem hodně ráda, že budu mít zase malou nebo malého sourozence. Vybírala jsem z kalendáře jména. Přála jsem si sestřičku a vybrala jsem jméno Lucka. Ano, můj sen se splnil, narodila se holčička a jméno dostala Lucka. Byla hodně podobná Marečkovi. Ono se říká, že když zemře dítě a pak se narodí nové, bude to dvojče toho mrtvého, ale v jiném pohlaví.

Lucinka rostla jako z vody. Naučila jsem ji chodit, mluvit, jíst, ráda jsem se o ni starala. Dnes jí je sedm let. Letos bude prvňáček. A můžu vám říct, že je hodně stejná jako já, ale já se nedivím, jsem její starší ségra a všechno, co dělám, chce vyzkoušet i ona. Ví o Marečkovi, a když třeba byla s mámou na hřbitově, tak přijde ke mě a řekne mi: „Žanet, byly jsme za bráškou.“ Já a moje ségra jsme dobrá dvojka, mám ji moc ráda a nikdy na ni nedám dopustit.

P. S.: Važte si svých mladších sourozenců. Oni jsou to nejmilejší!

*Žaneta Dunová, Pardubice, 16 let
(českou verzi napsala autorka sama)*

Následující dvě informace poslal do redakce našeho časopisu pan Jan Rác ze Zlína.

Paní Květa Toráčová

Paní Květa Toráčová je Romka, pochází z romské osady u Pobeďimí na západním Slovensku, žije na Moravě. V roce 2000 si vyřídila živnostenský list vedený pod hlavičkou „Nahrávání a jiné služby související s pořizováním zvukového a zvukově obrazového záznamu“. Své studio nazvala **Květa**.

Za dva roky své existence vydalo studio **Květa** značné množství nahrávek na MC i CD nosičích. Do studia jezdí nahrávat romské kapely z České i Slovenské republiky. Jako příklad uvádím jen několik romských kapel, které ve Studiu **Květa** nahrávaly: *Gypsy* z Trebišova, *Tino* ze Spišského Podhradí, *Terne čhave* z Pavlovců nad Uhom, skupina *ROK* z Krompachů, *Veselá* z Markušovců, *Žehra Safari*, *Gypsy Kalman* z Draňovic, kapela olašských Romů *Gypsy Baron*, hudební těleso *Písek*, jehož manažerem je Matěj Šarkózi, romský poradce ze Strakonice, a mnoho dalších hudebních skupin.

Paní Květa Toráčová o sobě říká:

„Mám ráda romskou hudbu, zkrátka bez ní nemohu být, a proto jsem se rozhodla, že se pokusím založit nahrávací studio. Měla jsem z toho velký strach, protože jsem nikdy nic takového nedělala. Pak jsem si ale dodala odvahy a začala jsem se různě vyptávat. Chodila jsem se dívat, jak se to vlastně dělá, co všechno k tomu potřebu a pak jsem se do celé akce pustila. Člověk se musí učit celý život. Nejsem sice ještě moc spokojená, ale mým snem je vydávat opravdu kvalitní romskou hudbu. Mám zájem ukázat široké veřejnosti, jak romská hudba vypovídá o životě jednotlivce i celé skupiny. Romštinu sice ovládám, ale přepis písní je pro mě někdy oříšek, protože různí zpěváci pocházejí z různých krajů, každý má trochu odlišný dialekt a 'spisovnou' romštinu jsme se, bohužel, nikdy ve škole neučili. Můj manžel Dušan je též Rom. Máme oba velkou radost, když se nám něco podaří, zároveň se doplňujeme a veškerou svou sílu dáváme do našeho Romského Studia.“

Měl jsem také možnost vidět, jak je studio **Květa** vybavené – pocházím totiž ze stejné rodiny jako Květa Toráčová, jsme vlastně bratranec a sestřenice. Jsem na svou sestřenici hrdý.

Paní Marie Praženková

Marie Praženková, za svobodna Dršková, je Romka, která se narodila v roce 1936 v obci Hrádok – okres Trenčín, toho času okres Nové Mesto nad Váhom. Získal jsem od ní do svého soukromého muzea zajímavou mozaiku **Strom života**. Napsala mi, jak přišla na nápad něco takového vytvořit:

„V roce 1992 jsem našla u popelnice zrcadlo. Uvažovala jsem, co s ním. Napadlo mě, že bych z něho mohla udělat obrázek. Sehnala jsem si kousek staré překližky, natřela ji černou matnou barvou a koupila jsem si lepidlo. Když jsem si zrcadlo přinesla domů, praskla jsem s ním o zem. Pak jsem ze zlomků zrcadla udělala obrázek **Strom života**, který je doplněn maličkými kamínky z Váhu. Obraz jsem nazvala **Strom života**, protože každý člověk na našem světě se narodí, je malý, a pak pomaličku roste a roste. Jako strom. Výroba obrázku mi zabrala týden.“

Svoje výtvarné citění vyjadřuje paní Praženková dlouhá léta vyšíváním. Nevyšívala si ovšem jen tak pro zábavu. Začala vyšívat na výdělek a měla to štěstí, že ve vyšívání našla jak zdroj obživy, tak svého koníčka. Paní Praženková o sobě píše:

„Měla jsem těžký život. Naše maminka nás nemohla uživit, a tak jsem se rozhodla, že se naučím vyšívat, abych naší rodině mohla vypomáhat nějakou finanční částkou. Vyšívat polštáře jsem začala v roce 1959. Koupila jsem si kus látky – saténu – a barevné bavlnky. Nejdříve jsem si udělala nákres a pak jsem začala bavlnkami vyšívat. Moje oblíbené barvy jsou červená, zelená a modrá. Můj první polštář byl z růžového saténu a vyšila jsem na něj košíky s květinami. Celý jsem ho olemovala šedou ozdobnou šňůrou. Vyšívání polštáře mi trvalo čtrnáct dní a prodala jsem ho za 70 Kčs. Další polštář jsem vyšila na bílý podklad, použila jsem stejný motiv a barvy, ale přidala jsem ještě žlutou bavlnku. Tento polštář jsem neolemovala, protože mi nezbyly peníze na ozdobnou šňůru. Polštář jsem vyšívala také dva týdny, ale cenu jsem zvedla na 100 Kč. A tak jsem si vydělávala peníze pro sebe a pro svou rodinu. Polštáře šly na odbyt. Moje maminka je Romka, můj otec gádžo. V Hrádku jsem žila od malička. Bydlely tam jen tři romské rodiny: Torákoví, Herákoví a Drškoví. V roce 1991 jsem se přestěhovala do Zlína.“

**Romano džaniben – jevend 2002
Sborník romistických studií**

Vydává Společnost přátel časopisu Romano džaniben
Cimburkova 23, 130 00 Praha 3
tel.: 222 782 203, e-mail: dzaniben@email.cz, www.volny.cz/dzaniben
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktorka: Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky: Hana Šebková a Lada Viková
Technický redaktor: Peter Wagner
Grafická úprava: Juraj Horváth
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram

Produkcí a distribucí zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Biskupcova 78, 130 00 Praha 3
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz
Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

Toto číslo vyšlo díky finanční podpoře Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.

Tento dokument byl vytvořen za finančního přispění Evropského společenství. Názory zde prezentované vyjadřují postoje Romano džaniben, a proto nemohou být v žádném případě považovány za oficiální postoj Evropského společenství.

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.